

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DA ENHVER FIK SIT ...

Udskiftningen i Græsted, Esbønderup og Blistrup Sogne

Af Ilse Kirk

Lokalhistorisk Arkiv for Græsted og Omegn

DA ENHVER FIK SIT ...

Udskiftningen i Græsted, Esbønderup og Blistrup

Da enhver fik sit ...

Udskiftningen i Græsted, Esbønderup og Blistrup Sogne

© Ilse Kirk, 1990

1. udgave

ISBN 87-983611-0-4

Teknisk produktion:

Nordkystens Bogtrykkeri ApS, 3250 Gilleleje

Skriften er century og souvenir

Forsiden viser to bønder tegnet på et kort over
Strand Esbønderup, Græsted Sogn, 1779.

Kortet er udført af J. Goos.

Udgivet af

Lokalthistorisk Arkiv for Græsted og Omegn,

Græsted Stationsvej 1 D, 3230 Græsted

Oplag 400 stk.

2

DA ENHVER FIK SIT ...

Udskiftningen i Græsted, Esbønderup og Blistrup Sogne

Af Ilse Kirk

Lokalhistorisk Arkiv for Græsted og Omegn

Forord

Denne bog blev oprindelig planlagt som et lille skrift, der skulle udgives i 1988 i anledning af 200-året for Stavnsbåndets op-hævelse.

Da jeg imidlertid begyndte at gennemgå forskelligt arkivmateriale på Rigsarkivet, svulmede mine notater hurtigt op. Eftersom hovedparten af materialet aldrig tidligere var publiceret, besluttede vi på det lokalhistoriske arkiv i Græsted, at vi ville udgive en bog i stedet og så udsætte udgivelsen.

Til de mange, der undervejs har støttet og hjulpet mig, skal der her rettes en varm tak. Først og fremmest alle medarbejderne på Lokalhistorisk Arkiv for Græsted og Omegn, men særlig Ulla Petersen, der har tegnet alle kortene i bogen. Ydermere vil jeg takke Anders Vasehus i Kort- og Matrikelstyrelsen, og Birte Hjorth Pedersen på Institut for Navneforskning for deres hjælp omkring specielle problemer, samt Jens Munk, der er kommet med megen god kritik og mange forslag.

Desuden takker jeg på arkivets vegne Aldred Good's Fond for at yde et tilskud til udgivelsen og dermed gjort denne mulig.

Kortene i bogen er bearbejdet og reproduceret med tilladelse fra Kort- og Matrikelstyrelsen.

Alle fotografierne i bogen opbevares på Lokalhistorisk Arkiv for Græsted og Omegn. Mange af dem er indkøbt til arkivet fra Sylvest Jensen's luftfoto, mens en del er udlånt fra private til affotografering. Endelig er nogle få fotografier taget af arkivets fotograf til brug i bogen.

August 1990

Ilse Kirk

Indhold

Indledning	9
Græsted Sogn:	
Kort over Græsted Sogn	22
Alme og Pårup strides om fælles skel, 1771-1775	24
Strand Esbønderup	31
Græsted By	37
Alme	47
Hågendrup	60
Pårup	67
Holt (udskiftningsforretningen)	75
Dønnevælde	86
Tulstrup	92
Esbønderup Sogn:	
Kort over Esbønderup Sogn	97
Villingerød	100
Kirke Esbønderup	111
Saltrup	121
Blistrup Sogn:	
Kort over Blistrup Sogn	127
Ludshøj	129
Bakkebjerg	133
Udsholt	139
Kolsbæk	152
Hesselbjerg	160
Højelt	168
Smidstrup	179
Noter	186
Ordliste (incl. mønt og mål)	193
Litteratur	194

Indledning

»Så længe bonden kendte eller forestillede sig udskiftningen som en pest, var det ham en vederstyggelighed at tale derom; Men nu han af andre steder erfarer de virkelig medførende fordele, så måtte man ønske enhver havde sit....«. Sagt af en forvalter på Djursland om bøndernes holdning til udskiftningen.¹⁾

Det har gennem mange år været den almindelige antagelse, at de store landboreformer i slutningen af 1700-tallet gennemførtes ovenfra af fremskridtsvenlige mænd i kredsen omkring kronprinsen (den senere Frederik VI). Ser man bort fra Stavnsbåndets ophævelse og hoveriets afskaffelse, mente man, at bonden kun vrangvilligt gik med til, eller måske snarere blev tvunget til, ændringerne. Især skulle bonden have været imod udskiftningstanken med opløsning af det gamle landsbyfællesskab.

Birte Stig Jørgensen viste klart i sine gennemgange af udskiftningen i Nordsjælland, at dette ikke var tilfældet alle steder²⁾. Bønderne kunne være interesserede i og overordentligt aktive med hensyn til at få gennemført udskiftningen. Mine undersøgelser fremlagt i det følgende bekræfter dette.

Til forskel fra Birte Stig Jørgensen, som ser udskiftningen på et overordnet plan med enkelte detaljerede eksempler, vil jeg fortælle en del af historien om, hvad der skete i forbindelse med udskiftningen i hver enkelt landsby i Græsted, Esbønderup og Blistrup Sogne i det daværende Kronborg Amt. Hvad jeg særligt forsøger at belyse, er bøndernes egen holdning, meninger og »politik« i forbindelse med de store ændringer, der skete for dem. For at nærme mig dette så meget som muligt, har jeg valgt i udstrakt grad at benytte mig at citater, især fra bøndernes egne breve³⁾, men også fra breve, skrevet af de embedsmænd, der tættest arbejdede med udskiftningen i dette område.

Mit kildemateriale har derfor først og fremmest været den store mængde korrespondance, der er bevaret fra landvæsenskontorerne⁴⁾. Herudover har jeg benyttet udskiftningsforretningerne (se p. 18)⁵⁾ - som dog mangler for de tidligste udskiftninger, - folketællingslisterne fra 1787⁶⁾, jordebogsregnskaberne for Kronborg Rytterdistrikt⁷⁾ samt kort fra Matrikelarkivet. I det store og hele har jeg begrænset mig til arkivmateriale fra perioden ca. 1770-1794.

Kronborg Amt

Græsted, Esbønderup og Blistrup Sogne var dengang en del af Kronborg Amt. Næsten al jord tilhørte kongen⁸⁾ - var krongods - og fæstebønderne fæstede derfor deres gårde af kongen.

Fra 1718 var amtet desuden også ryttergods, hvilket vil sige, at bønderne her skulle medvirke til rytteriets underhold. Indtil 1746 var der endvidere installeret tre dragonkompagnier i barakker ved Esrum Kloster⁹⁾.

Udover krongods var der også en del kirkegods i amtet, først og fremmest i forbindelse med præstegårdene. Et mindre antal bønder og husmænd var fæstere af kirkegods. I det her omhandlede område var der en bonde samt tre husmænd i Alme, der var fæstere af kirkegods.

Af private godser fandtes i amtet kun Krogerup.

Esrumgård var den største gård her i området, og var avlsgård under kronen (se p. 98).

Landsbyerne i Kronborg Amt var gennemgående små. I de tre sogne, der her berettes fra, er der mellem 3 og 16 gårde i landsbyerne, men halvdelen har kun 3-4 gårde. I Græsted og især Esbønderup Sogne var der desuden en del enegårde, dvs. gårde, der lå uden for landsbyerne og havde deres jord for sig selv.

Befolkningen i amtet bestod for størstedelen af fæstebønder og husmænd med familier, der havde fæstet (lejet) en gård eller et hus af kongen.

Mens gårdmændenes antal ikke var steget nævneværdigt op gennem 1700-tallet, var husmændenes antal steget markant: I 1682 var der 659 gårde og 393 huse i amtet¹⁰⁾. I 1785 var der stadig kun 694 gårde, men 1081 husmænd¹¹⁾.

Husmændene havde i mange tilfælde før udskiftningen ret til at lade et mindre antal kreaturer græsse på landsbyens fællesgræsning. Men mange af dem tjente først og fremmest til livets opretholdelse ved at arbejde som håndværkere eller daglejere for bønderne.

Udover disse to store befolkningsgrupper boede der i de fleste landsbyer også et antal innsiddere, aftægtsfolk, folk under offentlig forsorg (almisselemmer), tiggere m.m.

Amtets højeste embedsmand var amtmanden, der i alle de år, som dette skrift omhandler, var den samme: *Henrich von Levetzow*. Han hørte til de reformvenlige embedsmænd i kredsen omkring brødrene Reventlow, der var blandt foregangsmændene for landboreformerne. Sammen med disse kom Levetzow da også i 1784 til at sidde i den såkaldte »lille« landbokommission (se p. 13 f), der skulle fremme reformerne i de nordsjællandske amter.

Den daglige forvalter af Kronborg Amt var imidlertid regimentsskriveren, der også i alle disse år var den samme person: *Gotlob Badstuber*, der både boede og havde kontor på Esrum Kloster.

Fællesskabet og landboreformerne

Fællesskabet i landsbyerne var først og fremmest et fællesskab omkring driften af byens jorder, og medlemmerne heraf var udelukkende byens bønder - altså ikke kvinder, husmænd eller andre beboere.

En landsbys jorder var her i Nordsjælland oftest inddelt i tre vange - heraf navnet trevangsbrug - der på skift blev dyrket med forårsbyg og på dårlige jorder evt. havre, vinterrug og tredje år lå vangen brak til græsning¹²⁾. Hver af vangene var inddelt i åse efter jordforholdene og afvandsmulighederne; vådområder, træbevoksede arealer o.lign. lå imellem de forskellige dyrkbare åse. Hver ås var igen inddelt i agre, og hver ager blev dyrket af én bestemt bonde i byen. Disse agre var oftest lange og smalle, og det var en nødvendighed, at bønderne pløjede, men især såede og høstede samtidig.

Dette dyrkningssystem havde i århundreder fungeret overmåde tilfredsstillende, og når det nu blev betragtet som den væsentligste hindring for landbrugets forbedring, er årsagen nok bl.a. at højkonjunkturerne, der satte ind ved midten af 1700-tallet, medførte ønsket om en effektivisering, og det egnede systemet sig ikke til¹³⁾.

Fællesskabet var også udstrakt til flere landsbyer på den måde, at en landsbys brakvang altid stødte op til nabolandsbyens brakvang, således at man kunne undgå at sætte hegn mellem landsbyernes vange. Kreaturerne fra de to landsbyer, der således havde vangelag (vangefællesskab), gik frit på begge landsbyers græsvang.

I vort område lå der ikke de store overdrev mellem landsbyerne, som tilfældet var mange andre steder i landet. Men Græsted Overdrev havde dog en vis størrelse og blev brugt til græsning for de omkringliggende landsbyer, ligesom der også var en del græsning for kreaturer i Gribskov.

Efter 1750 var der som nævnt højkonjunkturer i Europa og sammen med oplysningstidens frihedsideer, der spredtes ud over Europa, har dette sikkert været medvirkende til at fremme landbrugsreformerne. Men et andet incitament lå i statens dårlige finanser. For at få del i de stigende kornpriser og dermed få valuta i kassen, anså man det for bydende nødvendigt, at landbrugsformen blev ændret¹⁴).

Den første praktiske gennemførelse af landbrugsreformer, der skete i Nordsjælland, foregik på Hørsholm Gods, som enkedronning Sophie Magdalene ejede. Godset kørte gennem mange år med underskud, men enkedronningen fik med hjælp fra sin tyske slægtning Grev Chr. G. Stolberg, gennemført vigtige reformer på godset. Dette forbedrede enkedronningens økonomi betydeligt. På Hørsholm Gods var der dog ikke i første omgang tale om udskiftning. Stolberg kom senere i familie med A. P. Bernstorff, der fra 1760'erne begyndte at indføre reformer på sit gods Bernstorff, og her blev der tale om udskiftning med udflytning af bøndergårde¹⁵).

Også fra regeringens side begyndte der at ske noget i praksis: Forskellige kommissioner til landbrugets fremme blev nedsat og opløst igen, men arbejdet i disse foregik mere eller mindre intensivt, alt efter hvor interesseret den siddende regering var i gennemførelsen af reformer. Alle havde dog til formål at fremme landbrugsdriften, f.eks. gennem forbedrede landbrugsmetoder, og først og fremmest ønskede man at mageskifte mellem de enkelte byers jorde, dvs. afgrænse de enkelte byers jorder fra hinanden (opløse vangelagene) og rette skellene ud mellem byerne. Dernæst ønskede man også fællesskabets opløsning mellem de enkelte landsbyers bønder.

De første forordninger, der sigtede mod udskiftning, kom allerede i 1758-60. Vigtigst på landsplan blev den store udskiftningsforordning af 23. april 1781, som for alvor fik sat skub i udskiftningen af de enkelte landsbyer. Denne forordning blev også vigtig for husmændene; her nævnes de for første gang med en henstilling om, at også husmænd tildeles en mindre jordlod, hvor sådanne »efter enhver bys særlige omstændigheder bedst og belejligst kan være at tillægge¹⁶«. Det samme skulle ske for degne og skoleholdere.

Den 3. november 1784 nedsattes Den lille Landbokommission (dens rigtige navn var »Kommissionen for Frederiksborg og Kronborg amter«), der skulle «undersøge og overlægge, på hvad måde og ved hvilke midler samtlige vore fæstebønders og husmænds vilkår på Frederiksborg og Kronborg Amter så vidt muligt kan forbedres ved den fordelagtigste økonomiske indretning og ved efter omstændighederne, især hvor det kan ske uden afgang i vores indkomster, at forunde dem ejendom¹⁷⁾«.

Denne kommission blev et vigtigt led i enhver beslutning omkring de enkelte udskiftninger i de to amter samt ved de klagemål, der opstod som følge af udskiftningerne. Desuden blev den initiativtager til forbedringer og ændringer i såvel bøndernes som landboforholdene mere generelt.

Det var tanken, at denne kommissions arbejde skulle danne grundlag for udskiftningerne i resten af landet, men disse var allerede i fuld gang, da kommissionens arbejde ophørte i 1798. Men linierne i dens arbejde blev fulgt. Medlemmerne i denne kommission var amtmand Henrich Levetzow, godsejerne og greverne Chr. D. Reventlow og broderen J. L. Reventlow samt deputeret i Rentekammeret (det daværende finansministerium), godsejer V. A. Hansen, der alle var ivrige reformvenner¹⁸⁾.

Med nedsættelse af Den lille Landbokommission kom der for alvor gang ikke alene i udskiftningerne, men også i andre forbedringer, såsom indførelse af nye afgrøder, f.eks. kløver og kartofler, plantning af pile- og frugttræer omkring gårdene, opsætning af stengærder, gravning af grøfter, bedre staldfodring m.m. Man forsøgte også at indføre regler for, hvor og hvorledes bønderne skulle opbygge deres gårde: De skulle lægges et hensigtsmæssigt sted, og stuehuset skulle ligge mod syd og adskilt fra de øvrige bygninger¹⁹⁾. Desuden søgte man at støtte brugen af brændte sten til stuehuset i stedet for de støjlede og klinede vægge i de gamle bindingsværkshuse (se fig. 1).

Der var en vældig dynamik i kommissionens arbejde²⁰⁾: Den blev adspurgt i alle spørgsmål vedrørende landbrugsforholdene, og den kom med mange idéer, af hvilke også en stor del blev gennemført. Når dette overhovedet kunne lade sig gøre, skyldes det også, at denne kommission fik stillet en større sum penge til rådighed til brug ved gennemførelse af landbrugsforbedringer her i amterne: 30.000 rdr årligt, hvor Rentekammeret tidligere kun havde haft 1000 rdr til brug i hele landet²¹⁾.

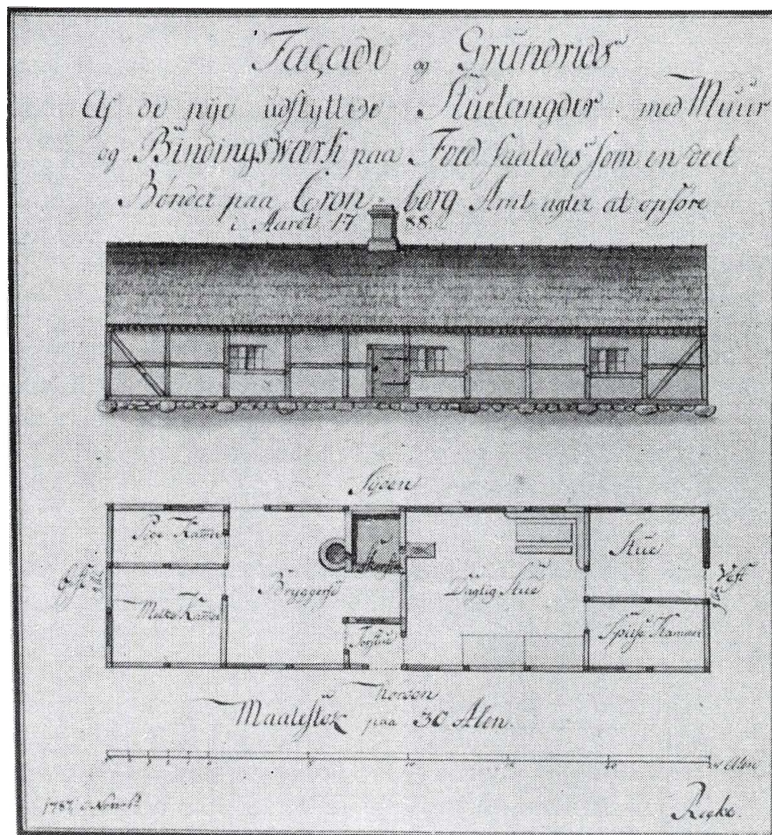

fig. 1:

»Facade og grundriss af de nye udflyttede stuelænger med mur og bindingsværk på fod, således som en del bønder på Kronborg Amt agter at opføre i året 1788«. I den østlige ende af huset er der bryggers, pigekammer og malkekammer, i den vestlige dagligstue, stue og spisekammer. Tegningen er udført af landinspektør Recke. (RA 1787/2291a).

Med dette beløb at gøre godt med, kunne kommissionen sætte fart i udskiftningerne, uddele kløverfrø, gratis frugt- og piletræer, præmiere bønder, der satte ekstra meget hegn og stengærder op, plantede pile- og andre træer, byggede specielt gode huse osv.

Et af de punkter, som kommissionen også arbejdede med, var indførelsen af arvefæsteskøder, dvs. at bønderne - mod fortsat at svare en vis afgift - skulle overlades gården, ikke som ejendom, men dog med ret til at sælge og udstykke fra den²²⁾. Den lille Landbokommission var med til at udforme selve skødebrevet, og til at fastsætte kravene for at en bonde kunne overtage den som fæstegård: Bl.a. skulle han være gældfri for skatter og afgifter og skulle have indhegnet sin jord. De første byer i vort område, hvor bønderne fik overladt arvefæsteskøder på deres gårde, var Villingerød (1788) og Pårup (1793).

Udskiftningen

Udskiftningen betød fællesskabets ophævelse.

Myndighederne ønskede, som ovenfor nævnt, først og fremmest fællesskabet mellem landsbyerne opløst og få gjort skellene lige. Dette kunne medføre, at en del jorder måtte mageskiftes mellem byerne. Disse mageskift foregik i det store og hele uden problemer, men som vi senere skal se, kunne der opstå problemer: Ved skel-sætningen mellem Alme og Pårup opstod en langvarig tvist (se p. 24 ff).

I de enkelte landsbyer betød en udskiftning, at hver bonde, i stedet for at have agre forskellige steder omkring i byens jorder, nu fik sin jord samlet i helst ét stykke, men evt. med engareal og tørveskær andre steder. Landinspektørerne, der forestod udskiftningsplanerne, søgte altid at foretage den mest hensigtsmæssige inddeling af byens jorder, ligesom de også prøvede at undgå, at for mange bønder måtte flytte ud fra landsbyen på en udlod. Dette var dels dyrt for statens kasse, dels ville de fleste bønder helst bevare deres gårde i landsbyen.

Hvor det ikke blev nødvendigt med udflytning af bønder fra landsbyen, blev disse som regel udskiftet i en såkaldt »stjerneudskiftning«. Dette vil sige, at gårdens jorder »vifteformet« udgik fra gården inde i byen (se f.eks. udskiftningskortet over Saltrup p. 121). Hvor der blev tale om udflytninger af bønder, blev udskiftningen som regel foretaget efter en kombineret stjerne- og blokudskiftning. Her lå de gårde, der kunne blive i byen, med deres jorder vifteformet ud fra bygningerne i landsbyen, mens resten af byens jorder blev inddelt i regelmæssige lodder - i blokke. Se kortet over udskiftningen af Udsholt p. 139, som et godt eksempel på denne type udskiftning.

Dette, at flytte ud af landsbyen, var nok ikke altid lige populært, ikke kun fordi man måtte flytte væk fra naboskabet i landsbyen, men også fordi det var et stort arbejde at rive den gamle gård ned og få bygget en ny op på udlodden. Ligeledes var den jord, man fik overladt på en udlod, i mange tilfælde ikke særlig godt gødet - gødningen blev oftest kørt ud på de nærmeste og mest dyrkede marker. Gødningens betydning fremgår også klart deraf, at det i hovedparten af udskiftningsforretningerne (se nedenfor) klart fastslås, hvor meget gødning en udlod skal have det første år efter udskiftningen fra samtlige indlodder. Det var da en start på at forbedre jorden.

No. 9.

Store Rigsdaler.

Müller
1788.
Händler

Arvefæste og Skødebrev

for

Gaardmand *Niels Christophersen*
i *Esbønderup Sogn og Villingerrød*

Bye paa *Kronborg Amt*, paa *Gaarden*

Dyremosegaard, som bestaaer af *Hartkorn, Ager*

og *Eng, 4 Tønder-3 Skæpper 3 Fierdingkar 1/3 Album.*

*Uden Tilspænding og i Lige Rættigheder og i Renset af B. Dec.
1788 den 15. August forklæret med 3 Skæpper og 3 Fierdingkar
1/3 Album af Niels Christophersen
og Niels Christophersen
for Niels Christophersen
Niels Christophersen
Niels Christophersen*

fig. 2:

Forsiden af arvefæstebrev, som Niels Christophersen, Dyremosegård, den 15. august 1788 fik overrakt på Frederiksborg Slot af grev C. D. Reventlow. Den oprindelige tekst lyder således: »Arvefæste og skødebrev for gårdmand Niels Christophersen i Esbønderup Sogn og Villingerrød By på Kronborg Amt, på gården Dyremosegård, som består af hartkorn ager og eng, 4 tønder, 3 skæpper, 3 fjerdingkar, 1/3 album«. (Den øvrige tekst er tilføjet senere). Originalen findes på Lokalhistorisk Arkiv for Græsted og Omegn.

En typisk udskiftning af en landsby forløb på denne måde: En eller flere bønder i landsbyen anmodede Rentekammeret om at måtte blive udskiftet af fællesskabet. Rentekammeret videresendte ansøgningen til amtmanden, der så evt. indhentede oplysninger via regimentskriveren og derefter gav sin indstilling tilbage til Rentekammeret, om byen burde udskiftes nu eller senere. Herudfra traf Rentekammeret så sin beslutning, og anmodede - hvis udskiftning skulle igangsættes - en landmåler evt. en landinspektør om at opmåle byens jorder. Den landmåler (senere landinspektør), som vi i denne forbindelse oftest støder på i vort område er *J. Goos*.

Jorden blev herefter takseret, dvs. at man under landinspektørens (landmålerens) opsyn fik to mænd - lægfolk, oftest bønder fra et andet amt - udvalgt af birkeretten, til at taksere jorden, dvs. vurdere jordens bonitet²³).

Når dette var klaret, kunne den endelige udskiftning finde sted. Der blev indkaldt til første landvæsensmøde (åstedsmøde), hvor foruden byens bønder følgende embedsmænd altid var til stede: Amtmand Levetzow, landvæsenkommissionen - der bestod af regimentskriver Rosenqvist (fra Frederiksborg Amt), og holtsforster (skovembedsmand) Salicath - samt regimentskriver Badstuber, der mødte på Kronborg Amts vegne. Derudover deltog den landinspektør, som havde fået overdraget selve udskiftningen af landsbyen. I vort område var det i de fleste tilfælde *løjtnant og landinspektør Arctander*²⁴).

Ved dette landvæsensmøde blev taksationen af byens jorder gennemgået. Derefter skulle den godkendes af byens bønder. Desuden fremlagde landinspektøren en plan for byens udskiftning med såvel gård- som husmandslodder. Også denne skulle godkendes af bønderne. Skete dette, afsluttedes mødet. Derefter skulle lodderne afsættes i markerne, hvorefter et nyt møde blev indkaldt. På det nye møde blev det besluttet, hvilke bønder der skulle flytte ud af landsbyen. De skulle derefter trække lod om, hvilken udlod de skulle overtage.

Når embedsmændene skulle tage stilling til, hvilke gårdbeboere der skulle flytte ud, gik de ud fra forskellige kriterier, f.eks. hvilke gårde i byen der var i dårligst stand, eller evt. lå for tæt, således at man af hensyn til brandfaren ønskede at flytte en af dem ud. I anden omgang kunne man så se på bondens alder, om han evt. ville være i stand til at opbygge en ny gård på udmarken.

De bønder, hvis gårde blev liggende, ville som regel få tildelt den jordlod, der lå mest naturligt for deres gård. Disse bønder kunne dog være med i lodtrækning om englodder og tørveskær (brændsel), og i nogle få tilfælde rørskær (til stråtag).

Ved dette andet åstedsmøde blev også byens husmænd indkaldt, og de trak lod om de afsatte huslodder - én for hver gårdlod.

»Udskiftningsforretningerne«, som der ofte i det følgende vil blive henvist til, indeholder referater fra disse åstedsmøder med fuld angivelse af jordernes taksationsberegninger, gennemgang af skel til alle nabobyer, beskrivelser af de enkelte gård- og husmands-lodder m.m. Endvidere angives oftest vejene i byen - nye som gamle - hvor megen gødning udlodder skulle tildeles, og endelig hvor megen hjælp hver enkelt bonde kunne tilkomme til forbedring af jordforholdene og til opsætning af hegn. Under udskiftningen af Holt gengives en sådan udskiftningsforretning i sin fulde længde (se p. 76-85).

Principperne i denne hjælp var, at alle bønderne fik dækket 2/3 af beregnede udgifter til afvanding af deres jorder. Når det drejede sig om opsætning af hegn, fik udflytterbønderne dækket 2/3 af deres udgifter, indboerne kun 1/3. Var byen udskiftet før 1784 (før Den lille Landbokommission blev nedsat) havde de ikke krav på nogen hjælp. Som det vil fremgå, søgte man alligevel at hjælpe, hvis en bonde kom i knibe.

En udflyttergård ville desuden - når tiden kom, hvor bonden gik i gang med udflytningen - få tildelt hjælp i forhold til størrelsen af den gård, han havde i forvejen. Det forventedes dog, at han brød den gamle gård ned og genbrugte heraf, hvad det var ham muligt. Et eksempel på bygningshjælp til udflyttergårde gives her for Kolsbæks fire udflyttergårde:

- »1. Til fyrretømmer og langhalms indkøb hver
80 rdr 320 rdr
2. Til lerets tilberedning og klining i stedet
for hoveriarbejde derved hver 10 rdr 40 rdr
3. Af det havende oplag af norsk tømmer at skænkes
hver for 60 rdr af de sorter, som de måtte forlange
4. To års frihed for alle slags skatter og afgifter samt
hoveri (høhøsten og gærdelukning undtaget) fra
1. januar 1788 til årsdagen 1790.
5. Af skoven at skænkes udvist til hver
40 stk. egegrene á 3½ alen lange til midtsøjle
samt båse og skillerumstømmer med
videre
2 favne 4 alen langt og 1 alen højt, rent og
skært bøgebrænde til støjler
600 stk. ellerafter à 3½ alen til ditto
De fornødne gavlrís og tækkekæppe og gærdsel

6. Hjælp af omliggende bønder til skovning og materialers transport med videre

7. Endelig og at skænkes de fornødne egestolper, såsom

Gårdmand Anders Bentsen:	36 stk. stolper à 4 alen
	50 stk. ditto à 3½ alen
Gårdmand Anders Bjørnsen:	36 stk. ditto à 4 alen
	28 stk. ditto à 3½ alen
Gårdmand Ole Jensen:	36 stk. ditto à 4 alen
	51 stk. ditto à 3½ alen
Gårdmand Gamle Niels Hansen:	36 stk. ditto à 4 alen
	33 stk. ditto à 3½ alen ²⁵⁾

Havde ingen derefter nogen indvendinger, blev udskiftningen godkendt af såvel bønder som embedsmænd. Bønderne havde herefter otte dage til at gøre indsigelser imod deres lodder.

Klager og ansøgninger om yderligere hjælp blev i tiden og årene efter udskiftningen behandlet i Rentekammeret og fulgte oftest samme arbejdsgang, som gennemgået ovenfor: Klagen/ansøgningen til kongen, Rentekammeret eller grev Reventlow blev via Rentekammeret tilsendt amtmanden, der igen anmodede regimentskriveren om at undersøge sagen. Regimentskriveren - i de senere år sammen med en landinspektør - gav derefter deres vurdering af sagen til amtmanden, der igen meldte videre til Rentekammeret. I de første mange år fulgte amtmanden næsten i alle tilfælde regimentskriverens indstilling, men han blev mere restriktiv henimod slutningen af 1780'erne og indstillede ofte til mindre hjælp eller ingen hjælp overhovedet, hvor regimentskriveren klart søgte at hjælpe bonden, når han anså det for rimeligt.

I mange tilfælde - som det også skete med ansøgninger om udskiftninger - ville Rentekammeret dernæst endvidere anmode Den lille Landbokommission om dens indstilling til sagen - hvorefter Rentekammeret foretog den endelige afgørelse. Den lå oftest på linie med amtmandens.

Rentekammeret bad derefter amtmanden om at meddele bonden, hvad udfaldet af sagen var blevet.

Denne forretningsgang var helt fast, men jeg vil i mine gennemgange af forskellige sager ikke henvise til al korrespondance og alle led, men blot gengive de dele af den, der er vigtige for sagen og for forståelsen. Skulle alt refereres, ville der blive for mange kedelige gentagelser.

Gennemgangen af udskiftningen sker sognevis: Først Græsted Sogn, hvor de første tiltag skete til udskiftning. Dernæst Esbønderup Sogn og sidst Blistrup Sogn, hvor første udskiftning først fandt sted i 1781. Inden for hvert sogn beskrives landsbyerne i forhold til det tidspunkt, man søger om eller får udskiftningen i gang.

For hvert sogn er der lavet en kort indledning med nogle generelle oplysninger, ligesom et kort med sognets landsbyer m.m. og indtegnning af vejnettet er med.

Før gennemgangen af de enkelte landsbyers udskiftninger er der samlet en del oplysninger om byens gårde og beboere, såvel datidige som nutidige oplysninger. En note her vil angive de kilder, der er brugt til den følgende tekst.

Et kort er tegnet over jorderne i den udskiftede by samt beliggenheden af såvel indboeres som udflytteres gårde. Jeg har valgt at angive hver enkelte gårds jorder med det »basale« matrikelnummer. Først efter 1804 får jorderne efterhånden tildelt matrikelnumre, men da matriklen endelig sættes i kraft i 1844, er mange af gårdene forlængst begyndt at udstykke jordlodder og dermed allerede begyndt med udstykningsbetegnelserne. De oprindelige gårdnumre fra før udskiftningen samt de loddenumre, som bruges i forbindelse med udskiftningen, har jeg set helt bort fra.

Derudover angiver jeg gårdnavnene, som de fik, og evt. nutidigt navn, samt adresse, hvis den kendes. Gårdnavne blev på udskiftningstiden almindeligvis ikke anvendt, med mindre det drejede sig om enegårde. Men netop i tiden efter udskiftningen synes alle gårdene at få navne - ofte efter den ager eller mark, hvorpå gården lå.

Derudover angives tønder hartkorn (tdr htk) for hver gård. Sker der ændringer heri ved udskiftningen, angives hartkornet før og efter. Allerede tidligere er der sket en hartkornsegalisering i landsbyerne, så alle bønder i en landsby på dette tidspunkt har lige hartkorn. Tønder hartkorn angives i de fleste tilfælde udelukkende med tal-lene.

Endelig nævnes antal beboere opgivet efter folketællingen 1787. Hverken denne eller den tidligere folketælling er helt pålidelige²⁶⁾ - således har man i 1787 glemt alle beboerne på en gård i Villingørød. Også husmændenes tal volder problemer; ofte vil der være uoverensstemmelser mellem husmændenes antal i folketællingen og en udskiftningsforretning, der er næsten samtidig.

Navnene på gårdmændene angives samt alder i udskiftningsåret. Efter at byens udskiftningshistorie er blevet fortalt, angives med få ord, om byens gårde stadig eksisterer i dag, om de er flyttet eller eventuelt nedlagt. Her tænkes kun på gårdenes bygninger, ikke på om gården drives som landbrug i dag.

I teksten er benyttet mange citater fra datidens breve. Jeg har valgt i de fleste tilfælde at bibeholde oprindeligt sprogbrug, men at ændre stavemåden til nutidens. Alle navne på byer m.m. er nutidens.

4

KATTEGAT

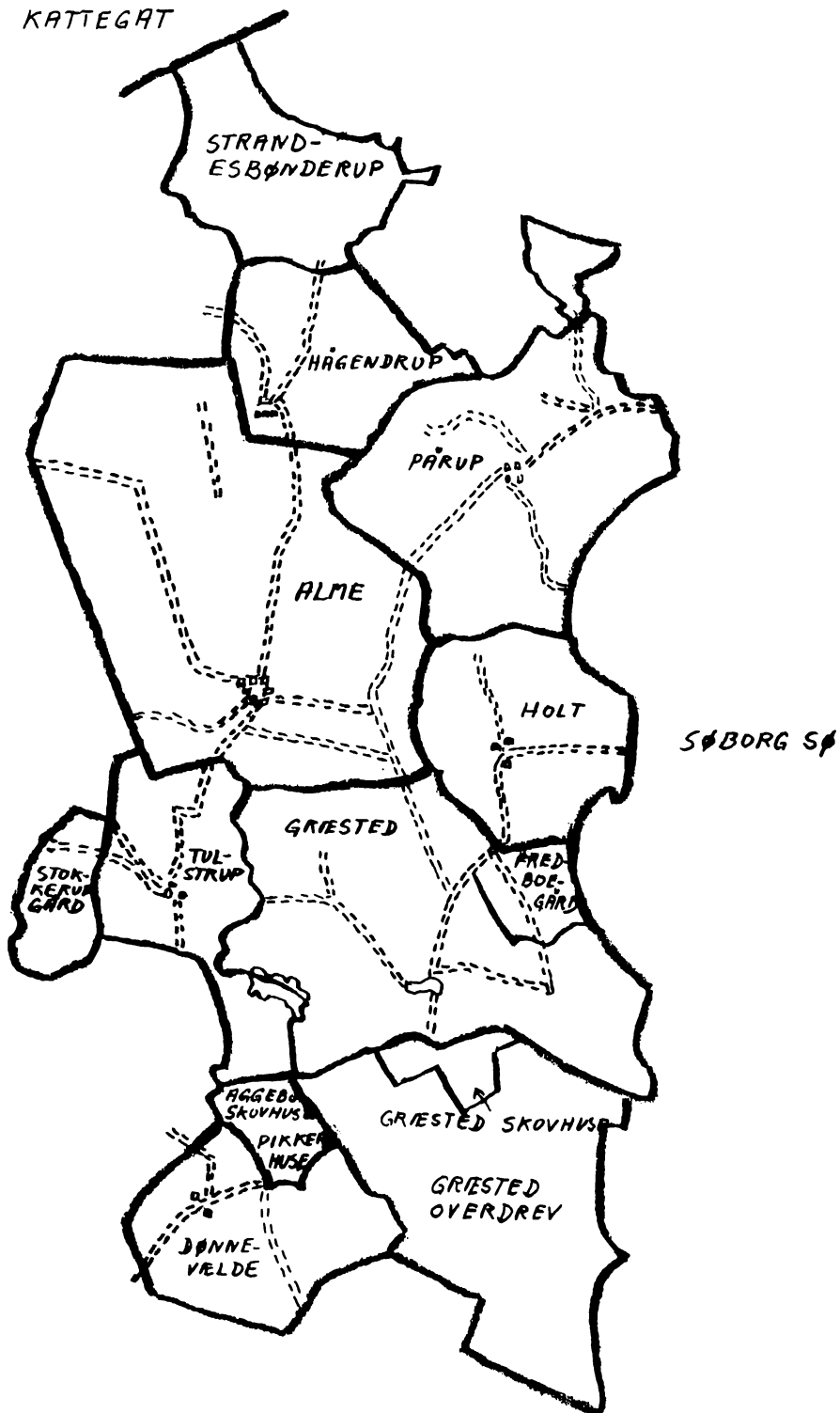

fig. 3:

Kort over Græsted Sogn. Landsbyernes veje på udskiftnings tiden er indtegnet.

Græsted Sogn

Græsted Sogn bestod i slutningen af 1700-tallet af otte landsbyer, som alle blev udskiftet i årene 1778 til 1789. I disse byer var der i alt 48 gårde. Men derudover havde sognet to enegårde: Fredbogård og Stokkerupgård. Bortset fra præstegården i Græsted og Kirkebondegården i Alme var alle gårdene kongelige fæstegårde.

Af byerne i sognet var kun Alme med sine 16 gårde af en vis størrelse, mens Pårup med otte og Græsted med seks gårde samt præstegården kommer efter. Hågendrup havde fem gårde, Holt, Dønnevælde, Tulstrup og Strand Esbønderup kun 3-4 gårde.

Hver gård i landsbyerne er mellem 3 tdr 2 skp og 9 tdr 2 skp hartkorn ager og eng, mindst i Dønnevælde, mest i Holt. Stokkerupgård have 7 tdr hartkorn, mens Fredbogård havde i alt 16 tdr 2 skp hartkorn.

Mens der i 1682 kun var 24 husmandshuse i sognet²⁷), var tallet langt større på udskiftningstiden. Ikke blot var der nu bosat mange flere husmænd i landsbyerne - særlig i Alme - men der var også oprettet flere husmands-»kolonier«: I Græsted Skovhuse, Lopholm og Aggebo Skovhuse. Ved udskiftningen af Græsted Overdrev i 1792 blev der yderligere oprettet 55 husmandslodder.

Folketællingen i 1769 blev foretaget af sognepræsten i Græsted. Desværre er grundmaterialet til denne folketælling tilintetgjort, og præsten har ikke fordelt tallene på de enkelte byer. Sognets samlede indbyggertal opgav han til 688 personer.

Folketællingen i 1787, der var langt mere detaljeret, angiver, at der var 682 personer bosiddende i sognet på dette tidspunkt.

Sognet havde én kirke i Græsted med Mårum Kirke som annex. Præstegården og degneboligen i Græsted By brændte - med samt kirkebøgerne - i 1754. I de år, hvor udskiftningen foregik i sognet, var der to præster ved kirken - far og søn: Jens Horn Schiwe og sønnen Peder Schiwe. Faderen skulle have været en god præst og en skikkelig mand, mens sønnen er beskrevet som en ubehagelig og trættekær person, der også tyranniserede faderen mere og mere²⁸).

I Græsted lå der på denne tid en rytterskole. Den afløstes senere af en anden skole, der kom til at ligge, hvor parkeringspladsen foran den nuværende skole er i dag.

Skolelæreren (kaldet skoleholderen) var på udskiftningstiden Johannes Schrøder, der også i nogle år var den lokale degn.

Allerede i 1771 anmodede den første bonde - Lars Rasmussen i Strand Esbønderup - om at få sine jorder for sig selv. Byen udskiftedes dog først i 1778. Samme år udflyttedes to gårde i Græsted By efter en brand. I 1789 udskiftedes Pårup, Tulstrup, Holt og Dønnævælde som de sidste i sognet, samt Græsted By for anden gang. Alme og Hågendrup blev udskiftet i 1787.

Alme og Pårup strides om fælles skel²⁹⁾

*Brev af
4.7.1772 fra
Pårups bønder*

Den 4. juli 1772 skriver Niels Svendsen og Hans Andersen på samtlige Pårup bymænds vegne til kongen. Brevet begynder: »Stormægtigste Monark! Allernådigste Arvekonge og Herre! I allerdybeste underdanighed nødes vi til at andrage for Eders Kongelige Majestæt, hvorledes vi Eders Majestæts 8 bønder og gårdmænd i Pårup By, Græsted Sogn, Kronborg Amt, var blevet enige med de 16 bønder og beboere af Alme By, samme sogn og amt, som havde fællesskab med os, at vi på begge sider for nærheds og bekvemmeligheds skyld ville dele jorden«.

De to byer har forsøgt af følge regeringens ønske om at få afgrænset byernes jorder og få rettet skellet mellem dem ud, så afgrøftningen blev overkommelig. Dette indebar, at 50 tdr land skulle mageskiftes, heriblandt 11 agre³⁰⁾, som Pårup havde spredt rundt i Almes marker.

Pårup-bønderne hævder i brevet, at hver by ifølge aftalen skulle vælge to »forstandige os uvedkommende mænd« til at foretage mageskiftet. Selv havde de valgt to fremmede og ubeslægtede folk, mens alme-mændene havde valgt folk, som de var besvogrede med. Første måling blev derfor helt til Almes fordel. Da pårupperne gjorde indsigelse herimod hos regimentskriver Badstuber, bad de fire »målingsmænd« dog, om de ikke måtte lave en ny måling, da de »ikke ville have den skam at have gjort os uret«, og det fik de lov til »på betingelse af, at de skulle gøre os ret. Men enten det skete vidende eller uvidende blev vi dog meget forfordelt i henseende både til ager og eng, endskønt vi den sidste gang fik en del mere«. Pårup klagede igen og fik med amtmandens billigelse udpeget 8 uvildige mænd til at foretage en ny opmåling af jordene. Disse mænd besigtigede snart jorden, men eftersom »sæden da stod og groede«, var det ikke muligt at opmåle den; umiddelbart kunne de dog tilslutte sig den tidligere måling. Pårupperne tilbød så almerne,

at de hver især kunne tage den jord igen, som de hidtil havde haft, men dette ønskede almerne ikke mere. Pårudderne ønskede derfor stadig, at de 8 mænd senere skulle opmåle jorden, men havde nu hørt, at Alme bymændene så ville komme med 16 andre mænd til også at opmåle jorden! Badstuber har derfor rådet pårupmændene til i stedet at søge kongen om at få bevilget en landmåler til at opmåle jorden. Derfor dette brev.

*Landmåler
tildeler
Pårup 8
tdr. land*

Sagen går til Rentekammeret, og hertil anbefaler Badstuber, at man lader de pågældende jorder opmåle af en landmåler sammen med uvildige mænd udvalgt af birkeretten i Esrum.

Overlandmåler Bugge beordres til at opmåle de omtvistede jorder, men gør det alene. Han er enig med de tidligere opmålere i, at de 50 tdr land som Pårup skulle afgive ved mageskiftet, er af så ringe kvalitet, at de kun kan få 37 tdr land bedre jord tilbage. Bugge mener ud fra sin opmåling, at Pårup kun har fået 29 tdr land og tildeler derfor byen yderligere 8 tdr.

Nu bliver alme-bønderne vrede. Hvordan kan overlandmåler Bugge helt alene ændre på den bonitering af jorderne, som fire uvildige mænd tidligere har foretaget? Desuden har pårudderne erklæret sig tilfredse med denne bonitering og først gjort indsigelse et halvt år efter! Da pårudderne nu ydermere pløjer og tilsår de 8 tdr land, som Bugge yderligere har tildelt dem, bliver det almerne for meget.

Almerne er begyndt at undre sig over de 11 agre, som nogle Pårupbønder har liggende spredt rundt på Alme Bys jorder. Pårup er »måske uretlig..... kommet til de jorder«? Almerne henvender sig til overlandmåler Bugge for at få en udskrift af den tidligere landmålingsforretning (fra 1682). Derved bliver de klar over, at deres mistanke er berettiget, og nu anlægger de sag mod Pårup bymændene. De ønsker nu ikke blot den jord tilkendt, som er deres, men også at de skal have erstatning for alle de år, Pårup uretmæssigt har benyttet den.

*Sagen
for retten*

Den 2. december 1772 kommer sagen for birketinget i Esrum, men afgørelsen trækker ud. Ved de efterfølgende retsmøder (retten »siddet« hver onsdag) møder enten ingen af parterne op overhovedet, eller også møder kun almerne, eller pårudderne har bedt om udsættelse. Endelig afsiges dommen den 12. maj 1773 - men uden

reel afgørelse. Retten fremfører blot, at den verserende strid ikke kan afgøres, uden at den er behandlet i Ryttergodssessionen (et råd, der havde opsyn med rytterdistriktet). Sagen overgives dertil.

Almerne ønsker imidlertid ikke sagen trukket yderligere ud og skriver derfor til Rentekammeret den 5. juni 1773 og beder kammeret afgøre sagen snarest muligt.

Rentekammeret kan dog ikke selv afgøre sagen, og en del skrivelser går frem og tilbage mellem kammeret og de lokale embedsmænd, uden at der træffes afgørelse om noget som helst.

Imidlertid besluttet det, at Ryttergodssessionen nedlægges fra 1. januar 1774, så heller ikke her gøres der en ende på striden.

Sagen igen i Rentekammeret I oktober 1774 returneres sagen derfor uden at være behandlet til Rentekammeret, som nu anmoder amtmanden om at få parterne snakket til rette. Det bliver Badstuber, der igen må gå ind i sagen: Han indkalder gårdmændene fra begge byer og foreholder dem, at de jorder, som Alme By rent faktisk i sin tid har fået tildelt, men som Pårup har benyttet igennem mange år, skal tilfalde Alme By »i mindelighed og uden vederlag«. Han foreslår desuden en helt ny mageskifteforretning, men dette sætter pårupperne sig imod. Badstuber beretter i brev af 8. februar 1775: »De påstod derimod, ikke alene at ville beholde disse forbemeldte jorder, som deres by i så lang tid upåanket har haft i brug, men at de endog ingenlunde lod sig betage de 8 tdr land, som hr. overlandmåler Bugge mere end de af retten udmeldte mænd har tilmålt dem i mageskifte,« - og som de rent faktisk dyrker.

Også Alme bymænd kræver jorden, som de anser for deres retmæssige jord, og de vil fortsat have erstatning for alle de år, Pårup uretmæssigt har dyrket den, ligesom de ønsker »værdien af den sæd og det hø de på bemeldte 8 tdr land... nu i to år har høstet«.

Forlig synes umuligt. Badstuber foreslår derfor igen, at begge byers jorder opmåles, så det kan blive helt klart, hvem de omtvistede jorder tilhører. Samtidig ønsker han at retten forbyder pårupperne at dyrke de 8 tdr land, men i stedet lader almerne dyrke dem.

En måned senere - den 29. marts 1775 - meddeler Badstuber, at han »efter nådigst ordre af 1. ds. (har) besørget et skriftligt forbud ved to mænd, lovligt forkyndt for Pårups beboere, at de ikke i mindste måde indtil sagens uddrag, måtte befatte sig med de 8 tdr land, som hr. overlandmåler Bugge dem har tilmålt mere end den

Ved disse af mig udsendt 2de Mænd nemlig Fogden
 Anders Madsen i Græsted og Bymanden Gudman
 Mortensen i Alme lader jeg underskrevne herved i
 underdanig Følge jeres lovlig Kammer Collegii Ordre
 af 25de februar sidst givne lovlig Forbud hos
 samtlige Pårups Gård Beboere, at de ikke i mindste Måde,
 men befatte sig med de 8de Tønder Land, som Over
 Landmæler Bugge skønner sig tilmålde mellem
 dem og Alme. Alene Mænd sluttede
 sig til at forrette sig tilfaldende, så længe indtil den
 imellem begge Byer forværende Dispute om de
 8de Tønder Land vorder afgjort.

Esse den 11de Marts 1775.

G. Badstuber

»På Pårups Mænd svarede os, at de ville benytte sig af den jord, som landmæler Bugge havde
 tilmålt dem, indtil Disputen endelig blev
 afgjort.

Esse den
 15de Marts
 1775

Testerer
 Anders Madsen
 Gudman Mortensen.

fig. 4:

Badstubers ordre til Pårup Bymændene og deres svar (se p. 19-20):

»Ved disse af mig udsendte 2 mænd, nemlig fogden Anders Madsen i Græsted og
 tingmanden Gudman Mortensen, Alme, lader jeg underskrevne herved i underdanig
 følge højlovlig Kammerkollegiums ordre af 25. februar sidst gære lovligt forbud hos
 samtlige Pårups gårdbeboere, det de ikke i mindste måde må befatte sig med de 8 tønder
 land, som overlandmåler Bugge dem har tilmålt mere end den mellem dem og Alme
 mænd sluttede mageskifteforretning tilholder, så længe indtil den imellem begge byer
 svævende dispute (strid) om bemeldte 8 tønder land vorder afgjort.«

Esse den 11. marts 1775

G. Badstuber

Pårups mænd svarede os, at de ville benytte sig af den jord, som landmåler Bugge havde
 tilmålt dem, indtil disputen lovligt blev afgjort.

Testerer

Anders Madsen og Gudman Mortensen

Græsted den 15. marts 1775.
 (RA Litra C/220).

mellem dem og Alme mænd sluttede mageskifteforretning tilholder. Men de har svaret dertil, at de ingenlunde holdt sig samme bud efterrettelig«. (Se fig. 4).

Da Levetzow videresender Badstubers skrivelse til Rentekammeret, indstiller han, at Pårups bønder »for sådan opsætsigt svar... straks burde mulkteres (gives bøde) enhver mand på 3 à 4 mk til Kronborg Amts Sygehus, og skulle de endvidere imod forbuddet ville angribe ommeldte jorder til brug, var (det) bedst, at den første mand, der begyndte derpå, straks for sin overhørighed blev bragt ind på en måneds tid at arbejde i fæstningen; thi ellers frygter jeg for, at de ej kan styres«.

Pårups brev af 25.4.1775 Men pårupperne giver ikke op: Den 25. april 1775 klager de til Rentekammeret over, at Badstuber har bekendtgjort for dem, at de ikke må dyrke de 8 tdr ld., som er omtvistede, før der er faldet dom. »Men at Alme bymænd imidlertid skulle have samme i brug, det falder helt uforståeligt, siden vi har lovlig hævde og adkomst efter ihænde havende fæstebreve«.

Derfor står pårupperne uforstående overfor, at der overhovedet er en retssag løbende, hvori der skal falde dom. De mener, jorden slet ikke kan fratages dem, og heller ikke engang brugen deraf, for som nogle andre af deres argumenter lyder:

- Alme har i forvejen »langt mere og bedre jorder« end de selv,
- den gamle landmålerforretning har givet dem jorderne,
- en så stor ændring i adkomsten til jorderne kan kun være sket efter »allerhøjeste ordre og befaling«.
- da en stor gård i Alme engang blev delt i to, fik de ved den lejlighed tillagt én tdr ld. hver - ialt 8 tdr ld.!

Rentekammeret kræver nu alle disse påstande undersøgt.

Nu bliver det Badstuber for meget, og hans svar er hvast. Han påpeger, at skriften tydeligvis tilhører prokurator Hansen på Meulenberg (ved Helsingør), og at han ikke kun har ført pennen i brevet, men også vildledt pårupperne »ved falske foregivender«. Det hele i brevet er forkert, hævder han.

Således er det helt klart, at pårupperne ikke kan have fæstebrev på jorderne, da de alle ved landmålerforretningen er blevet tildelt jord på 6 tdr 2 fjk hartkorn og har fæstebrev på dette, men mere har de ikke adkomst til. Hvad angår gården i Alme, som iflg. pårupperne skulle være nedlagt, siger Badstuber, at han har hidkaldt »oldgamle mænd på 70 år og derover« og spurgt dem, om de kendte noget til dette. Ingen havde nogensinde hørt herom: »Vel har deres forfædre fortalt dem, at der i Alme By tilforn har været en gård større af

hartkorn end de andre, Brydegården kaldet, hvoraf der - da riflingen³¹⁾ skete og beboerne blev tillagt lige hartkorn... - blev indrettet to gårde, men at Pårup By formedelst deres ene vangs ringhed, ved den rifling skal være blevet tillagt noget af Alme Bys hartkorn, havde de aldrig hørt«. Og hvis pårupperne havde ret - tilføjer Badstuber - måtte det være noteret et eller andet sted.

Rentekammeret søger stadig forlig Rentekammeret melder tilbage til amtmanden, at man stadig skal søge at få parterne forligte. En løsning kunne være, at gøre alle gårdene i de to byer lige i hartkorn (Almerne har hver 5 tdr 5 skp 3 fjk 2 4/7 alb, Pårupperne 6 tdr 2 fjk). Amtmanden bedes forelægge byerne dette forslag og man forventer en tilbagemelding herom.

Få dage senere sammenkalder Badstuber de to byers bønder til et møde, hvor Rentekammerets forslag fremlægges. Det afvises af begge byer. Men det får almerne til at skrive et nyt brev til Rentekammeret, hvori de fremfører, at en hartkornsligning ville »blive begge byerne til stor tab og skade, da den flittigste bonde, som har sat sin jord i bedst stand, ved sådan forretning kan blive tillagt den allersletteste, foruden andre deraf flydende vanskeligheder«. Derimod har de et andet forslag: »Vi er 16 mænd i Alme By; vi vil med stor fornøjelse bytte gårde og avling med Pårups otte mænd. Vi giver dem tilladelse til at udsøge sig otte af vores bedste gårde med avling, når de vil bytte, undtagen «Kirkegården» (Kirkebondgård)³²⁾. De påpeger, at de fleste af pårupperne er ret »formuende mænd, vi derimod fattige, ja lider ondt for at bestride vore højst nødvendige udgifter«. De vil nu gerne snart have en afgørelse på sagen.

Pårups bønder - der økonomisk har klaret sig bedre end almerne - ønsker da heller ikke en ligning i hartkorn, men de ønsker heller ikke at overtage 8 gårde i Alme. Begge byer vil blot have, at Rentekammeret beslutter, hvem af byerne, der skal have de 8 tdr ld.

Levetzow foreslår nu, at Rentekammeret sender en landmåler til byerne for at opmåle alle jorderne, for måske på den måde at »komme ud af sagen, og med sådan forretning da søge at mægle imellem dem«.

Landmåler Flor anmodes derefter om at opmåle begge byer.

Afslutning på sagen

Så sker der noget ganske uventet: Pårupper og almer får åbenbart talt sig til rette om problemerne, og den 4. oktober 1775 skrives et brev, lydende således: »Vi samtlige bønder af Pårup har betænkt os for at undgå så mange omstændigheder og store bekostninger, at overlade de 16 agre³³⁾, som fører den tvistighed imellem os: men dog på den måde, at det øvrige af den jord, som er tildelt tilforn, må igen opmåles, at vi deraf kan nyde det, som os med rette kan tilfalde efter dekort, og tillige at der måtte ske forbud på den jord at blive usået indtil sagens ende og tillige at begge byerne må være lige gode om bekostningerne«. Brevet underskrives af to mænd fra Pårup og to fra Alme.

Brevet afleveres af dem til regimentskriveren.

Allerede den 7. oktober sender Badstuber skrivelsen videre til amtmanden, efter dog først at have holdt et nyt møde med landsbyernes bønder. Han får yderligere udvirket, at det kun vil være nødvendigt at opmåle de jorder, der vedrører markskellet mellem de to byers områder, og at dette skal ske ved en landmåler samt fire af birkeretten udmeldte mænd. Badstuber beder nu om, at dette sker snarest.

Sagen går hurtigt videre til Rentekammeret, som allerede den 17. oktober ændrer ordren til landmåler Flor om kun at opmåle de jorder, som er nødvendige, for at markskellet kan sættes.

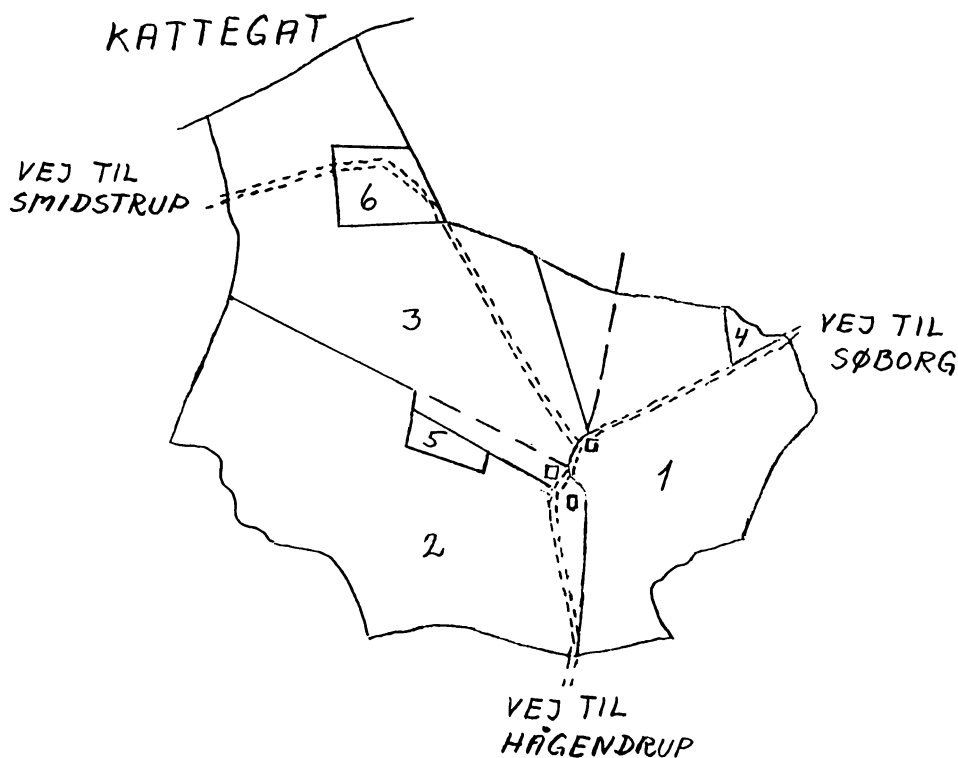
Landmåleren begiver sig afsted, men da det viser sig, at byerne faktisk allerede er helt enige om, hvor markskellet skal gå, og hvilke jorder de hver især skal have, foreslår han, at de helt undgår en opmåling af disse jorder. Han sætter nu forsøgsvis et markskel, og i overværelse af Badstuber erklærer begge byer sig nu tilfredse hermed. Derved sparer byerne udgifterne til opmålingen, og Flor afkræver dem ikke en skilling i betaling. Rentekammeret godtgør senere de udgifter han har haft: 20 sk i rejsepenge m.m.

Striden mellem Alme og Pårup er altså nu bragt til afslutning efter næsten fem års forløb, med at Pårup giver afkald på de omdiskuterede 8 tdr ld., mens Alme afstår fra at kræve mere jord tilbage.

Strand Esbønderup³⁴⁾

- 1682: Byen har 3 gårde, ingen huse.
17,84 tdr hkt ager og eng
112,2 tdr ld. dyrket areal³⁵⁾
- 1787: Folketælling. Byen har ialt 35 beboere
3 gårdmænd, 2 husmænd og 6 aftægtsfolk.
Blandt disse er der 2 koffardi-matros(er) (matros(er) ved et handelsskib).

Byens udskiftning:

- 1778: Byen udskiftes ved 4 uvildige mænd.
1779: Første udskiftning ændres ved landmåler Goos og landinspektør Spärck.
1781: Ny udskiftning ved landinspektør Ehlers.
1790: 3 husmandslodder afsættes ved landinspektør Arctander.

Byens tre gårde bliver alle liggende i landsbyen.
Hver gård har tdr htk: 6-1-0-2.

Gårdene og fæstegårdmændene:

- matr. 1: *Snørenggård* - Almevej 160 - i alt 69 7/14 tdr ld.³⁶⁾.
Lars Rasmussen, 47 år.
- matr. 2: *Rosmosegård* - Almevej 150 - i alt 86 5/14 tdr ld.
Jens Ibsen, 70 år. Sønnen Ole Jensen overtager gården
1781-82.
- matr. 3: *Dyrholmgård* - Almevej 135 - i alt 107 5/14 tdr ld.
Hans Madsen, 49 år.
- matr. 4-6: Husmandslodder.

Snørenggård

Til Kongen!

Som Deres Kongelige Majestæt ved allernådigste forordning søger at ophæve det for bonden så højst skadelige fællesskab, ligesom og med utallige andre nyttige foranstaltninger allernådigst har befordret landvæsenets forbedring og fremvækst, så tager jeg mig den allerunderdanigste frihed at bønfalde Deres Kongelige Majestæt, at de til min i fæste havende bondegård, beliggende i Strand Esbønderup By, under Græsted Sogn på Kronborg Amt, henlagte jorder, der består af hartkorn, ager og eng, 6 tdr, 2 skp ager³⁷⁾ måtte til kommende efterhøst allernådigst ved en Deres Kongelige Majestæts landmåler vorde opmålt og separeret fra de med mig i fællig liggende fæstebønder på det, at jeg efter eget tykke og bedste skønsomhed kunne uden at dependere (være afhængig) af mine naboer, pløje, drive ja istandsætte mine i fæste havende slette jorder, som formedelst gammel sædvane, den man alle tider er nødsaget til at følge, så længe fællesskab er til, aldrig endnu har kunnet blive forbedrede, i allerunderdanigst vente af allernådigst bøn høre henlever jeg, allerunderdanigst Lars Rasmussen«.

Dette brev til kongen er dateret den 3. august 1771, og det er det tidligste tiltag vi kender fra vort område til udskiftning af en by. Brevet er dog først indført i Rentekammerets journal den 13. maj 1773, og kommentarerne i journalen er blot: »Beror (venter) på nærmere indstilling«.

Om der sker noget med Lars Rasmussens ansøgning de følgende år, har jeg ikke kunnet se. Men i oktober 1778 skriver han igen til kongen. I brevet beretter han, at byen ved fire af retten udnævnte mænd nu er blevet delt, således »at enhver af os med delingen var

vel fornøjet og med et venligt sind underskrev foreningen«. Alligevel har de to andre, Hans Madsen og Jens Ibsen »med ét overskåret foreningens og separationens bånd ved at pløje den jord, de før delingen var fæstere af«.

Årsagen hertil er, siger han, deres lyst til at strides, hvilket også var grunden til, at han ønskede fællesskabet ophævet. Han har forelagt sagen for amtmanden, men endnu ikke fået noget svar. »Bønfalder derfor min allernådigste Konge, at da min gødning ligger inde, og sædetiden er i hænde, at mine naboer måtte blive ved det, de engang har besluttet«. Hvis det bliver nødvendigt med en ny opmåling af jorderne, mener han, at de to andre skal betale, ikke han selv, »da de og ikke jeg giver anledning til trætte«.

Levetzow påpeger overfor Rentekammeret, at udskriftet af Kronborg Amts justitsprotokol viser, at »Hans Madsen og Jens Ibsen ikke har været fornøjede med delingen«. Han mener derfor, at man bør have byens jorder opmålt og udskiftet af en landinspektør, og at dette bør ske uden udgift for bønderne.

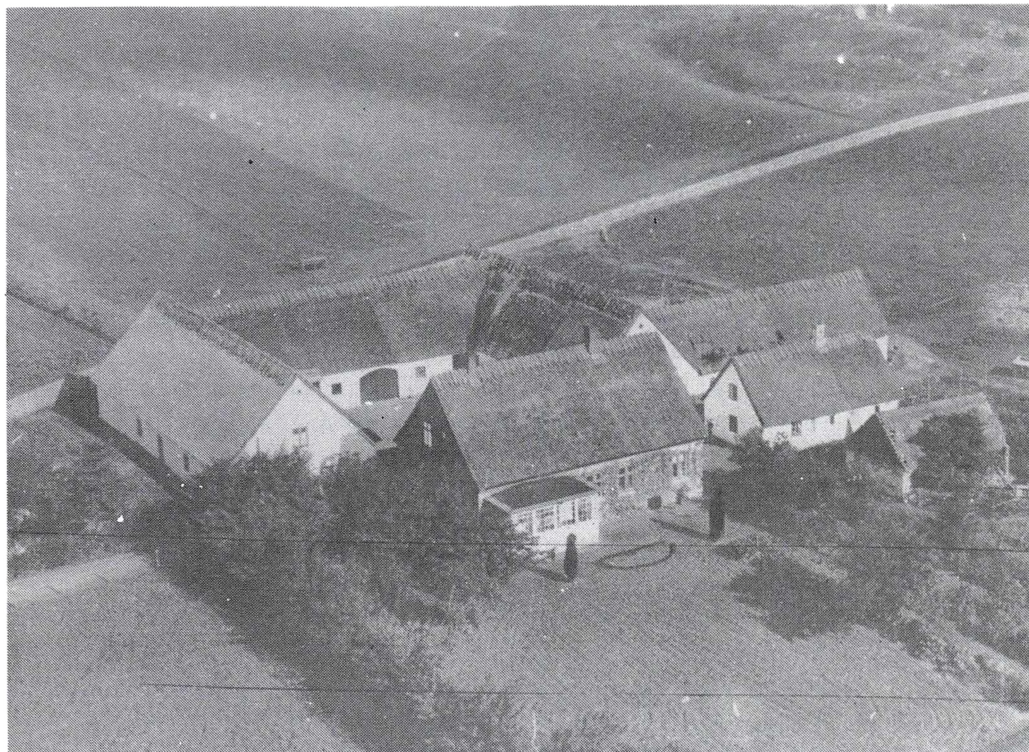

fig. 5:

Snørengård, Strand Esbønderup.

Udskiftning
1779

Rentekammeret melder tilbage til amtmanden, at man først til næste forår har en landinspektør ledig, som kan sendes til Strand Esbønderup. Kammeret ønsker i mellemtiden gerne oplyst, hvad en udskiftning af byen kan beløbe sig til. Levetzow mener ikke, det vil koste mere end 2 rdr pr. td htk.

Herefter meddeler Rentekammeret, at man vil lade byen opmåle og udskifte følgende forår, og at det vil ske »for Hans Majestæts regning uden bekostning for bønderne«. Levetzow bedes orientere bønderne herom.

Foråret 1779 udskiftes byen ved landinspektør Spärck. De tre gårde kan alle forblive i byen med deres jorder udenom. Lars Rasmussen får den østlige del af byens jorder (Snørengegård), mens Hans Madsen (Dyrholmgaard) og Jens Ibsen (Rosmosegaard) deler den vestlige del.

Snørengegård

Men Lars Rasmussen er utilfreds med delingen. Den 26. juni 1780 skriver han derfor igen til kongen og forklarer, at han er gået med til den nuværende jorddeling »for ej at hindre dette nyttige værk for tålelige tabs skyld...«. Men da jeg nu har besæet al min jord, som er duelig til sædeland, og ej har ladet ligge uden omtrent 6 tdr land, som er uduelig til at beså, da det mest består af grus og rød sandjord, befunder jeg, at mit tab er så stort, og min lod så ringe, at jeg umulig kan bestå ved gården med den mig tildelte jord af ager og eng«. Lars Rasmussen mener derfor, at han bør tildeles noget mere jord, »da de to andre, med hvilke jeg har lige hartkorn og skal svare lige skatter, har hver et anseligt antal tønder sædeland mere end jeg, så og langt mere og bedre engbund«. Årsagen til, at han har fået for lidt og for dårlig jord, mener han også at vide: Dels har man for at undgå, at vejen til møllen gik igennem hans jord, lavet skel ved denne, hvorved han måtte afgive en del god jord, hævder han, og dels, at taksationsmændene »ej nøje nok har agtet på jordens beskaffenhed, og ej gjort den tilbørlige forskel mellem god og uduelig jord«. Han beder derfor om en ny taksation og jorddeling, »så redelig og nøjagtig, at enhver af os kan vederfares ret, og ingen ved sin lods ringhed vorde forarmede«.

Amtmanden mener også, at »der gives grundet formodninger om, at den gård, supplikanten Lars Rasmussen har i fæste, er blevet fornærmet«. Han ønsker, at man underkaster taksationen og inddelingen af lodderne »en nøjere undersøgelse«, både af en beskikket overlandinspektør og af nye uvildige taksationsmænd.

Intet sker tilsyneladende. Den 11. oktober 1781 rykker Lars Rasmussen derfor for et svar og beder om, at en landinspektør »i denne efterhøst inden rugsæden foretages, kunne gøre en ny inddeling af vore byjorder, så retsindig og upartisk, at min andel kunne blive nogenlunde så god som mine naboers«. Han fortæller endvidere, at »i to år har jeg nu pløjet, sået og høstet de mig tildelte jorder, men erfaret så stor en afgang, så jeg forudser min visse armod, gårdens ødelæggelse og den ufejlbare umulighed af denne gårds avling at kunne svare de påbudte skatter og udgifter, om der ikke sker nogen forbedring og tillæg til mine jorder«.

Udskiftning 1781

Nu kommer der endelig gang i tingene: Landinspektør Ehlers bliver anmodet om hurtigst muligt at begive sig til Strand Esbønderup, og den 31. oktober - altså knap tre uger efter Lars Rasmussens rykkerskrivelse - holdes en ny udskiftningsforretning. Landinspektør Ehlers har forinden sammen »med 8 af retten udmeldte mænd påny« takseret jorderne, og derved kommet til det resultat, at Lars Rasmussen manglede 3 tdr 2 skp god jord, »som hans lod var ringere end de andres«. Imidlertid må man flytte skellet mellem alle tre bønder, for at afgrænsningen mellem dem kan blive så hensigtsmæssig som mulig. Den nye taksering og inddeling accepteres nu af alle.

Snørengesgård

Herefter hører vi ikke mere fra Lars Rasmussen, men ved folketællingen 1787 sidder han ikke mere på gården; han er på aftægt hos gårdens nye ejer, Jens Rasmussen, som efterhånden får gården på fode. Fra 1790 optræder Snørengesgårds fæstebonde ikke mere på krongodsets gældslistes.

Dyrholmgård

Derimod begynder det at gå mere og mere skævt for Hans Madsen. Han har nu siddet på sin gård i over 30 år, men i 1789 kommer hans restancer i skatter og afgifter op på over 45 rdr. I sin kvide skriver han da til Rentekammeret og klager sin nød. Han mener, at hans lod er meget dårlig og giver udtryk for, at det først er efter udskiftningen at han har haft svært ved at klare sig, og at hans »vilkår bliver hvert år ringere og jeg til sidst bliver rent forarmet«. Efter den første egentlige udskiftning havde han en del god rugjord, men med ændringen i 1781 »blev mig frataget 6 tdr land, som jeg havde gødet at ville så rug i, som i Guds sandhed er den bedste rugjord, jeg havde til gården og i nærheden, og lagt til min nabo. Jeg fik vel et stykke jord igen, men det er meget ringe jord, og al den anden jord jeg har, er meget skarp, gruset og sandet, og derfor får jeg så liden vårsæd, thi hvor meget jeg end sår, vokser der kun lidet igen. Al min lod ligger ud til det store hav, Nordsøen, og

åben for alle skarpe nordenvinde, hvorfor jeg nu hvert år får så liden sæd«. Som eksempel fortæller han, at i 1787 såede han 6 tdr rug, men høstede kun 2 tdr, mens han i 1788 såede 3½ tdr rug og kun høstede knap 2 skp.

Til gengæld er denne ringe lod stor i omfang. Dette giver ham et andet problem, for så skal han sætte mere hegn og grave flere grøfter end de to andre i byen. Da jorden består af bakker, sand og flyvesand, har han en ret umulig opgave.

Han kunne selvfølgelig bede sine byboere om at bevidne hans lods ringhed, men mener ikke, det nytter noget, da de først og fremmest selv ønsker at sidde godt i det - »hvordan det så går deres nabo, er dem ligegyldig!«

Hans Madsen mener, det er hans pligt at påtale disse ting, for bliver han frasat gården p.g.a. restancer, vil det blot gå hans efterfølger ligeså.

Arctander får forelagt sagen og kommer til det resultat, at det er rigtigt, at Hans Madsen har for lidt god jord, til trods for det store areal. Han mener dog ikke, at man kan ændre noget nu og heller ikke nedsætte bondens skatter og afgifter. Heri er Levetzow uenig med ham, og det lykkes amtmanden at få nedsat Hans Madsens hartkorn og hermed hans afgifter fra 1789.

I dag

Byens tre gårde ligger i dag stadig samlet midt i byen, men de vestlige dele - Rosmosegård og Dyrholmgårds jorder er for størstedelen i dag udstykket i sommerhuslodder.

Græsted By³⁸⁾

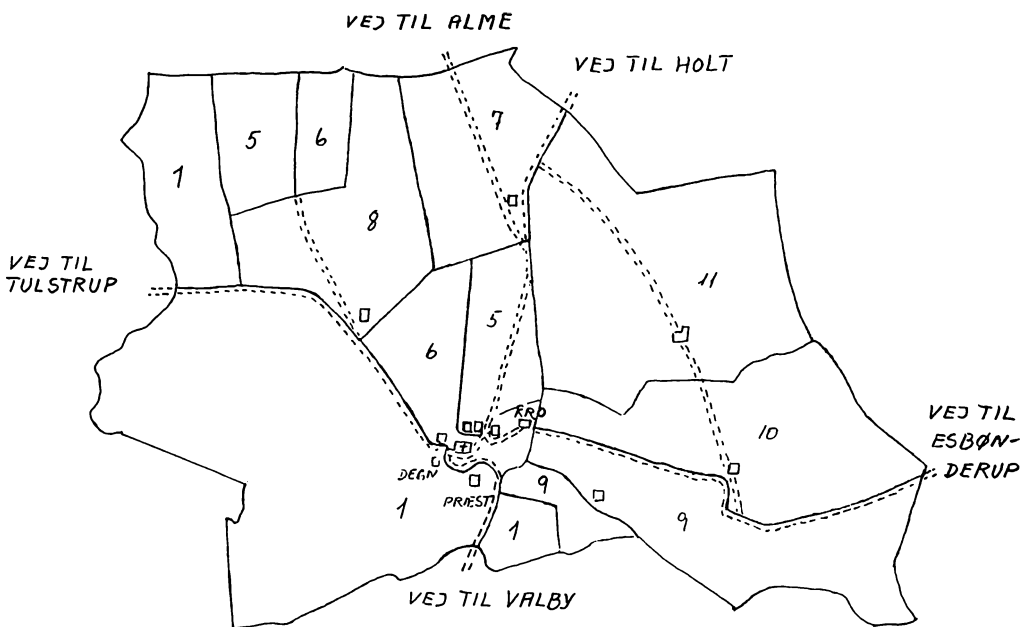
1682: Byen har 7 gårde, 14 huse (5 huse med jord, 9 huse uden jord)
49,86 tdr hkt ager og eng
156,00 tdr ld. dyrket areal

1787: Folketælling: Byen har ialt 121 beboere.
6 gårdmænd, 1 sognepræst, 1 hjælpepræst, 1 skoleholder og degn, 3 aftægtsfolk og 16 almisselemmer (bl.a. 6 børn).

Blandt beboerne er der f.eks.

- 4 daglejere
- 1 slagter
- 1 hugger
- 1 skoflikker
- 1 smed
- 1 smedesvend
- 1 tingmand
- 1 kromand

Byens udskiftning:

- 1773: Græsted Overdrev opmåles af landmåler Pingel.
 1778: Byen opmåles ved landmåler J. Goos og udskiftningsplan lægges ved landinspektør og assessor Spärck. Kun præstegården og to udflyttende gårde følger udskiftningsplanen, de øvrige fortsætter fællesskabet.
 1789: De øvrige 4 gårde udskiftes; heraf flytter to gårde ud. Udskiftningsplan ved landinspektør Arctander.
 1792: Græsted Overdrev udskiftes ved landinspektør Fensmark. Inddeles i 55 husmandslodder.

Af byens 6 gårde udflyttes i alt 4 gårde.

Byens 5 husmænd (bosat i 4 huse) tilbydes lodder i Græsted Overdrev.

Hver gård har tdr htk: 4-2-0-1½ og skovskyld 0-0-3-2

Præstegårdens htk: 11-6-3-1 og skovskyld 0-6-0-0.

Gårdene og fæstegårdmændene:

- matr. 1: *Præstegården*
 Jens Horn Schiwe, 63 år og Peder Schiwe, 29 år (i 1778).
 Fra præstegårdens jord udstykses senere matr. 3 og 4.
- matr. 2: Skolejord.
- matr. 5: *Ravnstrupgård* - Græsted Stationsvej 21-23 - indlod
 i alt 54 13/13 tdr ld.
 Christen Larsen, 40 år (foged)
- matr. 6: *Gravagergård* - Tulstrupvej 2 - indlod
 I alt 48 7/14 tdr ld.
 Jens Madsen, 50 år
- matr. 7: *Nordkilddegård* (oprindelig Nørkilddegård)
 Pårupvej 14 A - udlod
 I alt 58 3/14 tdr ld.
 Jens Olsen, 48 år
- matr. 8: *Skallerupgård* - Tulstrupvej 20 - udlod
 I alt 65 tdr ld.
 Lars Jensen, 36 år
- matr. 9: *Ramsagergård* - Ramsager 2 - udlod
 I alt 96 tdr ld.
 Ole Larsen, 34 år
- matr. 10: *Pibemosegård* - Holtvej 16 - udlod
 (jeg har ingen tdr ld. på denne gård).
 Anders Madsen, 44 år

Græsted får som en af de første byer i området udskiftet to gårde (matr. 9 og 10) samt præstegården. Resten af byen udskiftes først i 1789.

Brand 1777 Søndag den 23. november 1777 udbryder der sent på aftenen brand i kromand Povl Larsens fæstehus. Ilden breder sig hurtigt, og såvel hans 26 fag store hus som to af byens gårde hver for sig på 55 fag, nedbrænder³⁹⁾. En tredje tætliggende gård - Lars Jensens⁴⁰⁾ - samt flere andre huse, heriblandt selve kroen⁴¹⁾, bliver dog reddet. Såvel kromanden som de to bønder, Anders Madsen og Lars Olsen, mister næsten alt.

Udskiftning 1778 Disse to bønder går ind på at genopbygge deres gårde på to udlodder, som skal udmåles i den østlige del af byens jorder. »Ved samme lejlighed har præsten i bemeldte by hr. Schiwe forlangt ligeledes at måtte få præstegårdens tilliggende jorder opmålt og for sig selv samlet tildelt. Ligesom og de øvrige fire gårdmænd tillige anmoder om, at den fra de to udflyttende gårde og præstegården tiloversblivende jord måtte opdeles og indeles i fire samlede parter - dog uden deres bekostning - så at ifald en eller flere af dem med tiden skulle blive til sinds at ville ud af fællesskabet, han da uden videre omstændighed straks ved lodkastning kunne erholde den ham tilfaldte part«.

Rentekammeret accepterer, og landmåler Goos anmodes om straks at begive sig til Græsted og opmåle byens jorder.

Anders Madsen og Lars Olsen får anvist to byggepladser i byens Østervang, og her opbygger de i løbet af sommeren 1778 to nye gårde - Ramsagergård og Pibemosegård. Selve inddelingen af byens jorder i separate jordlodder sker dog først efter høst. Kun præsten og de to udflytterbønder tager deres jordlodder i brug; de fire øvrige bønder forbliver i fællesskab.

Præstegården Eftersom præstegårdens jorder tilhører kirken, må præsten selv betale for sin del af opmålingen og udskiftningen af byen. Men det mener den gamle sognepræst Jens Schiwe åbenbart ikke er rimeligt, for han skriver til Rentekammeret og anmoder om »fritagelse for at betale denne forretning«, eftersom han hævder at have afgivet såvel veldyrkede agerjorder som gode enge ved udskiftningen, uden at have fået tilsvarende jorder i sine separate lodder.

Amtmand Levetzow anser præstens anmodning om fritagelse for betaling for ganske urimelig, »især da han har et meget godt huld«. Da han også allerede har erklæret, at han er tilfreds med udskiftningen, mener amtmanden ikke, man skal tænke mere over denne sag. Rentekammeret afviser derfor præstens anmodning, og præsten må betale 17 rdr 5 mk 3 sk for opmålingen og 14 rdr 1 mk 1 sk for udskiftningen.

fig. 6: *Græsted Præstegård.*
Disse bygninger blev opført efter branden i 1784, men nedrevet 1927.

Skoleholderen Den 30. august 1785 skriver skoleholder og degn Johannes Schrøder til Rentekammeret for at få tildelt græsning til hans kreaturer ved skolebygningen. Han henviser til en »placat« (kgl. forordning) af 7. oktober 1784, ifølge hvilken enhver skoleholder har krav herpå.

Netop nu, hvor byggen er høstet og inden rugen skal i jorden, kan et sådant stykke jord lettest gives ham »uden at fornærme bønderne«. Han påpeger endvidere, at da han umuligt kan leve af sine embeder, er »græsning og furage (foder til dyr) den vigtigste artikel« for ham.

Levetzows svar herpå er, at da forordningen er udstedt, efter at byen er udskiftet, kan den ikke bruges i dette tilfælde. Derimod mener amtmanden, at skoleholderen kan få tildelt en jordlod i Græsted Overdrev, men at dette ikke kan ske »førend det nærmere bliver bestemt, hvor vidt skovlinien skal strække sig«.

*Græsted
Overdrev*

Allerede i 1773 fik de to byer, der havde græsningsret i Græsted Overdrev, dette opmålt og hver by afstukket deres del. Regningen til bønderne blev på over 157 rdr, og det fandt såvel bønderne selv som også regimentskriveren, var en meget høj pris. Men Rentekammeret insisterede på, at bønderne selv skulle betale, da de nu engang selv havde bedt om opmålingen og inddelingen, og således blev det.

I 1789, hvor en ny udskiftning af de fire gårde, som er forblevet i fælleskab, nærmer sig, kommer der samtidig igen gang i diskussionen om Græsted Overdrev. Fra myndighedernes side har man nu ønsket her at oprette to nye gårde. Men Den lille Landbokommission mener, at overdrevet slet ikke egner sig så godt til agerjord, da en stor del af jorden er bevokset med birk og andre træer. Dels vil det være »overmåde besværligt«, dels vil det »for den kgl. kasse (være) højst bekosteligt« at få området gjort til rimelig agerjord. Landbokommissionen foreslår derfor, at man i stedet bruger overdrevet til noget andet, for eksempel indretter skov samt »nogle med jord forsynede soldaterhuse«.

»Lodsejerne« (dvs. bønderne med græsningsret) i overdrevet får nys om, at man er ved at lægge planer for overdrevets fremtid, og den unge præst Peder Schiwe skriver nu til Rentekammeret og beklager, at de - »lodsejerne« - slet ikke bliver hørt.

Han henviser til:

- at en del bønder i byerne omkring er »lodsejere« til hele overdrevet,
- at de har betalt for sammes opmåling i 1773, men at man allerede har frataget en del af jorden til skov,
- at der går rygter om, at to gårde skal indrettes på jordene,
- at Saltrup By også skal have part i overdrevet, selvom de aldrig har haft det før,

men altså først og fremmest, at man slet ikke har hørt, hvad de har at sige. »Lodsejerne« ønsker derfor »forlods (at) tilloddes vores overdrevspart i Græsted Overdrev efter vores taksation, og ikke blot efter jordmål, da det er ligeså øjensynligt, som almindeligt bekendt, at Græsted Overdrev indeholder en meget slet jordbund og mange moradsige steder, som formedelst lav beliggenhed hverken kunne udgraves eller til andet tjenlig brug blive nyttige«.

Rentekammeret meddeler kort tilbage, at alle bønderne samt præsten vil få tildelt 4 tdr land i overdrevet - uden hensyn til om det er gode eller slette jorder.

Udskiftning 1789

Den 8. september 1789 holdes det første landvæsensmøde med henblik på Græsted Bys endelige udskiftning. Til stede er foruden de sædvanlige embedsmænd præsten Peder Schiwe samt de fire af byens bønder, som den nye udskiftning vedrører.

Bønderne har fået bevilget en ny udskiftningsplan for deres jorder, idet planen fra 1778 indebar, at yderligere tre bønder skulle udflytte deres gårde, og at altså kun én samt præsten kunne blive

boende i byen. Af samme årsag var de dengang blevet enige om at forblive i fællesskab, og hævder nu, at de har fået Rentekammerets tilladelse hertil.

Efter den nye udskiftningsplan kan to gårde blive liggende i byen, og ud fra hvilke gårdbygninger, der er bedst, besluttes det, at Christen Larsen (Ravnstrupgård) og Jens Madsen (Gravagergård) kan blive i byen. Christen Larsens lod strækker sig umiddelbart nord for kirken, mens den anden indlod ligger vest for ind til præstegårdens jorder. De to udlodder afsættes nord for indlodderne: Jens Olsén får den østligste lod (Nordkilddegården), og Lars Jensen den vestligste (Skallerupgård). Endvidere afsættes der i den nordligste del af byens jord englodder til de gårde, der forbliver i byen, inkl. præstegården.

Skolen får nu tillagt 5½ tdr land omkring skolebygningen. I denne lod indgår bl.a. Lars Jensen gård og have, eftersom han skal flytte ud, samt en del af det område, hvor de to gårde nedbrændte i 1777.

Denne udskiftning giver påny den unge sognepræst Peder Schiwe anledning til at beklage sig. Han ønsker ikke, at der opsættes et led ved landevejen (i dag Tulstrupvejen), der løber i den nordlige del af præstegårdens jorder ved skellet til Gravagergårds jorder. Bønderne skal ad denne vej føre deres kreaturer til englodderne, men præsten kræver, at de »udelukkes fra kørsel eller fædrift igennem præstegårdens vang«. I stedet ønsker han, at man afsætter en »fævej« lige nord for præstegårdens skel.

Hertil indvender Arctander, at det ville være en bekostelig affære, eftersom denne ville løbe igennem et vådområde, »hvor der måtte måtte sættes stenkiste og opfyldes; thi landevejen findes på dette sted at være brolagt, ligesom der og ved stendyssen findes en bakke så stejl, at intet tungt læs kan køre deropad uden den skulle udgraves«. Da der heller ikke kunne drives løse kreaturer ad denne vej, eftersom den ville løbe igennem Lars Jensens jorder, finder Arctander det urimeligt at anlægge en ny vej lige ved siden af den offentlige landevej. Landvæsenskommissionen afviser derfor præstens ønske, men han anker omgående afgørelsen.

Det besluttes endvidere, at eftersom alle byens bønder har del i Græsted Overdrev, kan de krævede husmandslodder afsættes der i stedet for på byjorden.

Da alle - bortset fra præsten - herefter erklærer sig tilfredse med udskiftningen, afsluttes dette møde.

*Præstens
ankesag*

Pastor Schiwes anke går nu videre i systemet til Det danske Kancelli (Justitsministeriet). Derfra forhører man sig om sagen hos stiftamtmanden og biskoppen, og de igen hos pastor Schiwe. Præsten indvilliger til sidst i, at kreaturerne kan føres ad landevejen, og leddet kan opsættes, hvis han får følgende krav opfyldt:

- 1) at man afsætter et stengærde ved vejen mod hans jorder indtil leddet, og at han ikke skal betale herfor,
- 2) at præstegården får vederlag i overdrevet for de tab, man led ved udskiftningen i 1778,
- 3) at præstegårdens jorder i løbet af tre år bliver befriet for al skov, samt
- 4) at præstegården som hidtil får sin andel af rørskår ved Søborg Sø.

Kancelliet anser det første krav for rimeligt, bl.a. for at man kan undgå de ubehagelige tvistigheder, som ellers daglig ville indløbe. »Kun skal de bønder, der bruger vejen, opsætte stengærdet«. Men de øvrige 3 punkter afviser man blankt. Denne sag anses nu for afsluttet.

Ramsagergård Ole Larsen skriver i marts 1791 til Rentekammeret og beklager sig over, at han ved den første udskiftning fik en lod tilgroet med træer, men at han blev lovet »refusion og erstatning for samme«, indtil de var fjernet. Indtil nu har han imidlertid intet fået, ej heller er træerne fjernet.

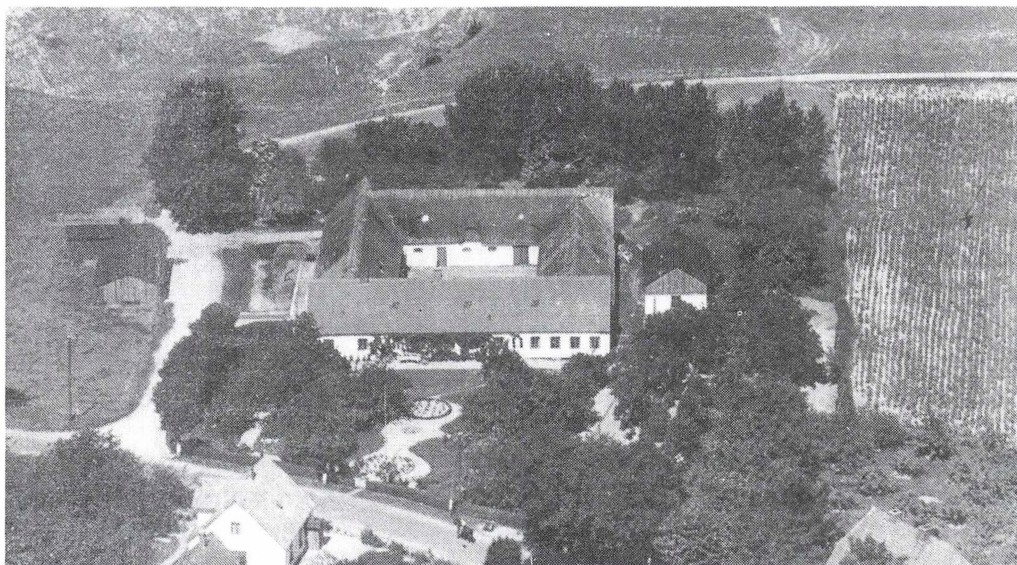

fig. 7: Ramsagergård, Græsted By. 1946.

Da dette forelægges Badstuber, peger han på, at man ved den sidste udskiftningsforretning i 1789 havde indført både grundforbedringshjælp til de to først udflyttede gårdmænd, samt erstatning så længe lodderne var tilgroet med træer. For dette skulle Ole Larsen årligt tilkendes 4 rdr, mens Lars Jensen på Pibemosegård skulle have 7 rdr. Badstuber finder det rigtigst, straks at udbetale begge bønder de beløb, man skylder dem. Pengene bevilges.

I juli samme år skriver Ole Larsen igen til Rentekammeret. Han jamrer nu over, hvor dårlig hans lod er: »En meget liden, mager og dårlig lod, taget til dels af den tørre rødsandede og forgejlede (overgroede) skovjord, hvor træernes mængde snart afholder sol og regn, snart ved udskud hindrer grøden. Min tiltagende familie volder at jeg årlig har måtte dyrke det meste (dvs. af jordarealet), og da den derover begyndte at trættes og trænge til hvile, kom det til, at jeg formedelst skovindhegninger (myndighedernes indhegninger til skov) måtte tage nogle af mine kreaturer ind og græsse, som står under træerne og forsulter, og hvor der vokser ligeså lidt græs som sæd; (derfor) har jeg mangel og har snart måttet låne nu hos én, nu andre af min og konens venner til sommerføde«. Han mener ikke, den hjælp han har fået bevilget, har været tilstrækkelig, og beder om mere hjælp.

Badstuber og Recke må indrømme, at nok er Ole Larsens lod i alt på 96 tdr land, men heraf er 40 tdr land dækket af skov, og størstedelen af resten er meget dårlig jord: kun 14-15 tdr er ren agerjord. De mener derfor, at han bør have erstatning for skoven helt tilbage fra 1778 og ikke kun for de sidste par år. Mere kan de desværre ikke hjælpe ham, da lodden er udskiftet så tidligt. De føjer til, at de håber, at Ole Larsen bliver »det eneste tilfælde af den slags her på stedet«.

Ole Larsen gives herefter 50 rdr for den skade, han har lidt p.g.a. skoven på hans jord.

April 1792 lader Ole Larsen høre fra sig igen. Han omtaler nu et stykke jord i Græsted Skovhuse, som ligger op til hans lod, og som skovfoged Rasmus Henriksen hidtil har benyttet. Denne har nu fået nyt hus ved Skov Børstrup og er fraflyttet jorden her. Ole Larsens ønske er derfor at overtage dette stykke jord.

Dette ønske medfører mange skrivelser frem og tilbage mellem forskellige instanser, men sagen er i korthed som følger: Jordlodden blev oprindeligt med tilladelse indtaget til dyrkning af Rasmus Henriksens fader, og han og sønnen har efter 54 års dyrkning fået god ager- og engjord ud af den. Forstvæsenet har imidlertid nu indret-

tet boliger til medarbejderne andetsteds, og derfor er skovfogden fraflyttet sit hus her i Græsted Skovhuse. Der var straks blevet gjort forsøg på at få jordlodden overdraget til Ole Larsen, så han kunne slippe for at føre sine kreaturer udenom lodden på vej til græsning på overdrevet. Rasmus Henriksen havde da heller ikke været uvillig hertil, men ønskede forståeligt nok ikke en lod i Græsted Overdrev. Kun jord der lå tæt ved hans nye hus, ville han tage imod. Da dette ikke kunne lade sig gøre, var han gået ind på at afgive en smal strimmel jord til Ole Larsen, hvorigennem dennes kreaturer kunne føres ud.

Myndighederne beslutter til sidst, at man ikke ser andre løsninger, så længe Rasmus Henriksen og hans kone stadig bruger jordstykket. Men derefter vil Ole Larsen kunne overtage det.

Græsted Overdrev

Overdrevet er igen blevet opmålt efteråret 1791, men det er stadig ikke besluttet, hvad jorden skal anvendes til. Nu opkaster landinspektørerne Recke og Fensmark den idé, at man inddeler overdrevet i 55 huslodder. De opstiller en beregning over, hvor meget det kan koste staten i bygnings-, grundforbedrings- og hegningshjælp samt i manglende skatter i 4 år. De påviser også, at det i det lange løb vil være en god forretning, hvis man for de 6 tdr land, hver husmand skal tildeles, derefter årligt opkræver 8 rdr.

For ikke at få affolket landsbyerne for husmænd, påpeger landinspektørerne, at fæstehusmænd med hus i byen, såfremt de ønsker en sådan lod, først burde sælge eller overlade deres huse i byen til andre, »for ikke at formindske husenes antal i byerne, hvor dog nogle arbejdere er nødvendige«.

Dette forslag vinder helt Levetzows bifald, ligesom også Landbo-kommissionen finder forslaget strålende. Denne plan vil klart være billigere for den kongelige kasse, end hvis man valgte de tidligere foreslåede løsninger, ligesom man vil få mere i indtægt fremover.

Efter udskiftningen

I de følgende år er der megen korrespondance om husmandslodderne, f.eks. klager over træer på lodderne, og anmodninger om refusion herfor, ansøgninger om hjælp til udflytning på lodderne, om lov til fortsat at benytte de fraflyttede lodder osv.

Men også klager fra pastor Schiwe vedbliver at fremkomme til myndighederne: Det er klager over mageskifter, ønsker om refusioner, men også gentagne klager over, at det lovede stengærde ikke bliver opført. Om man bevidst sinker sagen, ved vi ikke, men først i 1798 bliver stengærdet opført.

En anden sag, som Schiwe tager op, er betalingen for opmåling af overdrevet i 1773. Han indsender sammen med de øvrige »lods-ejere« af Græsted Overdrev ansøgning om at få de penge refunderet, som de i sin tid betalte, nemlig 157 rdr.

Levetzow indstiller til Rentekammeret, at man bevilger pengene, og Rentekammeret giver efter.

I dag

Græsted By har siden undergået mange ændringer, og der er i dag ikke meget, der minder om udskiftningen. Af gårdene er kun tre udflyttergårde tilbage: Nordkilddegården, Skallerupgård og Pibemosegård.

Ramsagergård eksisterede indtil for få år siden. Den brændte delvis i 1976, og blev snart derefter nedrevet. Gravagergård, der ved udskiftningen lå bag kirken, hvor kirkegården nu ligger, blev siden flyttet ud på marken. I 1977 brændte denne gård.

Også Ravnstrupgård, der engang lå omtrent hvor parkeringspladsen ved kirken i dag ligger, blev flyttet ud siden. Denne gård blev nedrevet i 1968.

Schiwernes præstegård, der var blevet genopbygget efter en brand i 1754, blev nedrevet i 1927, og en ny bygget på samme sted. Stengærdet, som Peder Schiwe kæmpede for at få i så mange år, er der ikke meget tilbage af. En lille del ved Tulstrupvejen, blev dog for få år siden flyttet lidt, men står nu som et minde om byens udskiftning.

Alme⁴²⁾

- 1682: Byen har 16 gårde og 5 huse uden jord.
98,12 tdr htk ager og eng.
521,2 tdr ld dyrket areal.
- 1787: Folketælling. Byen har ialt 219 beboere.
16 gårdmænd, 26 husmænd, 12 aftægtsfolk og 6 almisselemmer.
Blandt gård- og husmænd er f.eks. 3 skræddere
3 skomagere
2 smedesvende
4 væversker
8 daglejere
2 tækkere
3 gew. soldater, (hvervet)
1 hugger
1 bødker
1 klinemand
1 jordemoder
1 sykkone

Byens udskiftning:

1782: Byen opmåles af landinspektør J. Goos.

1787: Byen udskiftes af Ph. Arctander.

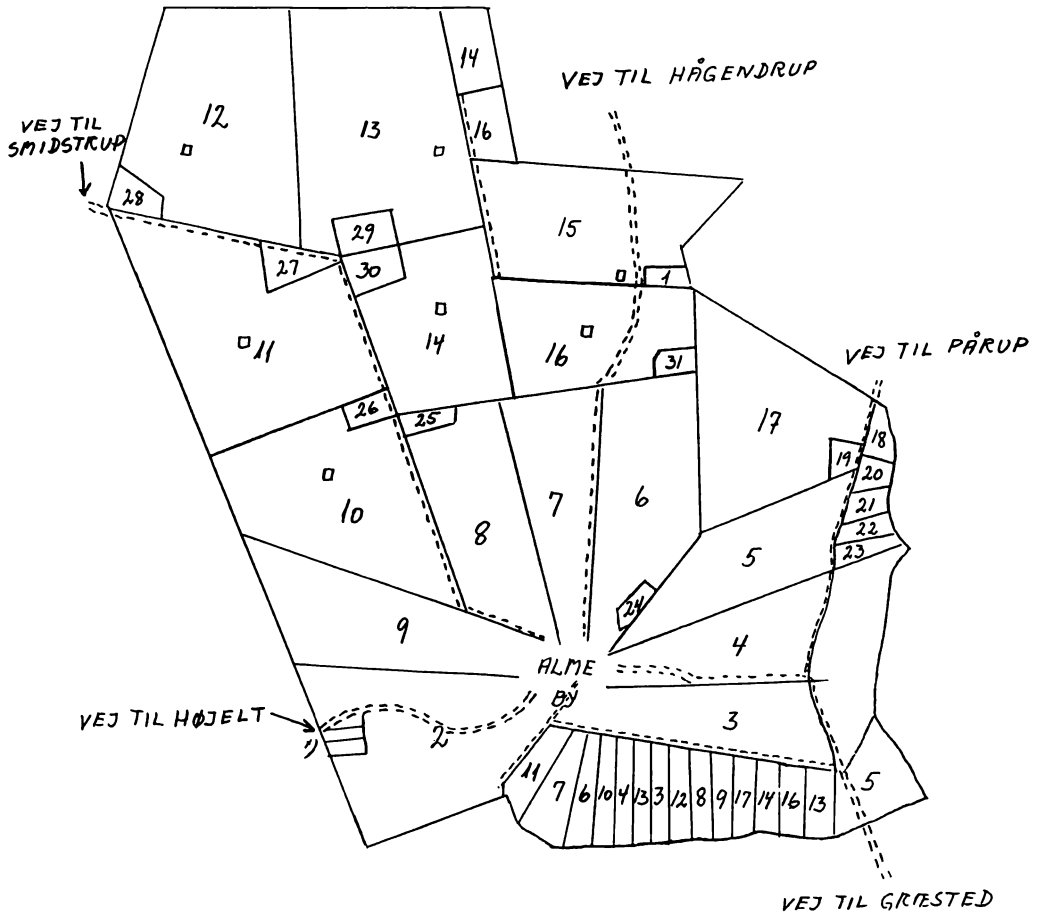
Af byens 16 gårde bliver 8 liggende i byen, mens 8 må flytte ud.

Hver gård har tdr htk: 5-5-3-2 4/7 (én dog 5-4-0-0).

Kirkens gård har tdr htk: 8-2-1-0.

Gårdene og fæstegårdsmændene:

- matr. 1:* Kirkejord
- matr. 2:* Kirkebondegård - Bøgebjergvej 61 - indlod
Anders Hansen, 33 år
- matr. 3:* Toftegård - Bøgebjergvej 19 A - indlod
Jens Larsen, 68 år
- matr. 4:* Broagergård - Bøgebjergvej - indlod
Jørgen Olsen, 37 år

✓ KIRKENS 3 HUSLODDER

- matr. 5: *Borghjerg* (opr. Borrebjerggård) - Pårupvej 81 - indlod
Lars Ipsen, 36 år
- matr. 6: *Byagergård* - Almevej 28 - indlod
Hans Pedersen, 49 år
- matr. 7: *Egemose* (opr. Egemosegård) - Almevej 15 - indlod
Jens Pedersen, 34 år
- matr. 8: *Stubbelandsgård* - Smidstrupvej 14 - indlod
Anders Jensen, 37 år
- matr. 9: *Damsgård* - Bøgebjergvej 60 - indlod
Niels Nielsen, 37 år
- matr. 10: *Lillerødsgård* - Smidstrupvej 45 - udlod
Lars Gunnensen, 66 år
- matr. 11: *Glarborg* (opr. Glarborregård) - Smidstrupvej 69 - udlod
Lars Nielsen, 34 år
- matr. 12: *Kollerødsgård* - Smidstrupvej 104 - udlod
Peder Madsen, 41 år
- matr. 13: *Gadagergård* - Smidstrupvej 78 - udlod
Lars Pedersen, 38 år
- matr. 14: *Skovsgård* - Steensbergsvej 25 - udlod
Niels Larsen, 60 år
- matr. 15: *Vejagergård* - Almevej 57 - udlod
Jeppe Jensen, 60 år
- matr. 16: *Fagergård* - Steensbergsvej 5 - udlod
Jens Pedersen, 34 år
- matr. 17: *Øllemosegård* - Pårupvej 105 - udlod
Niels Hansen, 46 år
- matr. 18-31: Husmandslodder

I nogle landsbyer skulle der en særlig begivenhed til at sætte den igennem flere år påtænkte udskiftning i gang. Således i Alme.

Kollerødsgård »I morges klokken 8 slet optændtes en ulykkelig ildebrand i gårdmand Peder Madsens gård i Alme på Græsted Sogn, hvorved hele gårdens bygning forinden min og sprøjtens ankomst ganske var lagt i aske. En lykke var det, at den ikke begyndte om natten, thi da vinden stod på byen, så havde den hele by stået i fare«.

Således skriver regimentskriver Badstuber til amtmand Levetzow den 27. marts 1786. Han fortæller videre, at meget var blevet flammernes bytte, men at familien - der »stod sig temmelig vel« - havde fået en stor del af indboet reddet.

Badstuber mener derfor, at det ville være bedst, hvis man udskifter byens jorder så snart som muligt, og anviser »den afbrændte.... en byggeplads på en udlod«.

Opmåling 1782 Regimentskriveren kommer ikke ind på, hvorfor byen ikke allerede er udskiftet, til trods for at Rentekammeret så tidligt som i 1782 havde fået byen opmålt og havde lovet udskiftning snarest.

*Ansøgning om
udskiftning
1782*

Det var fire Alme-bønder selv, der i juni 1782 havde skrevet til Rentekammeret og havde bedt om byens udskiftning: »Thi vi ser daglig, at fællesskabet er os til hinder i mange ting, da alle bønder, især i en storby, ikke alle er lige velsindede, og langt mindre lige fredelige, men gør megen ufred, både med hegn, som de ikke vil lukke forsvarligt, så og med ager og eng, som nogle af naboerne lader deres kreaturer opæde både agre og for nogle af os, så vi bliver rent ødelagte om det så skal vare nogle år. Så må og en fornuftig og stræbsom bonde, så længe de er i fællesskab, under tiden lade et og andet nyttigt arbejde ligge tilbage, både med vands afledning, jordens rensning for sten med mere, så kan man og ikke sikkert sætte en favn stengærder sig til nytte for eftertiden, da ingen ved, hvor lodden falder. Så må og en veltænkende tit rette sig efter de fleste stemmers gamle, men tit urimelige vedtægter. Alt dette gør en fornuftig og velsindet mand fortrydelig og ked af fællesskabet, og vi ser allerede, at det er (til) gavn for dem der alt er kommet ud af fællesskabet, hvilket giver os anledning, især vore store tab driver os til ydmygst og underdanigst at bønfalde den nådige regering, at de er os så nådig og udsender os en landmåler eller inspektør som kunne opmåle vor jord og tildele os hver sin lod«.

De fire bønder, der har skrevet brevet sammen er Lars Gunnersen (Lillerødsgård), Jens Pedersen Freebo (Egemosegård), Jens Pedersen (Fagergård) og Peder Madsen (Kollerødgård).

Levetzow indstiller byen til udskiftning, og Rentekammeret beordrer landmåler Goos til byen. Efter opmålingen vil Rentekammeret give en landinspektør besked om at udskifte byen - men dette sker ikke.

Vejagergård

Jeppe Jensen overtager i 1785 en faldefærdig gård fra Jeppe Andersen, som denne p.g.a. restancer er blevet frasat. Da den nye fæstebonde snart efter skriver til Rentekammeret og forklarer, at han ikke orker at begynde at reparere på gården, men i stedet ønsker anvist en plads på marken til at opbygge en ny gård, er svaret et klart nej! »Da der endnu.... ikke er føjet nogen anstalt til denne bys udskiftning«, skal amtmanden bekendtgøre for »Jeppe Jensen, at det er hans pligt.... at istandsætte og vedligeholde sin gård«. Amtmanden skal desuden påse, at dette sker.

Det er ikke godt at vide, hvorfor Rentekammeret i 1785 siger, at der endnu ikke er planer om at udskifte byen, efter at man i 1782 gik ind for udskiftningen. Men i hvert fald bliver det ildebranden i 1786, der direkte fører til byens udskiftning.

Nogle måneder efter at Peder Madsens gård er brændt, kommer sagen for birketinget. Det bliver her klart, at branden har ødelagt mere end først antaget: Al korn og foder og andre afgrøder er gået til, foruden 4 får, 2 svin, en hest, en beslagen vogn m.m. Nok er en del indbo reddet, men i den grad »beskadiget, så det næsten er ubrugeligt«. To naboer, der optræder for retten som vidner, fortæller, at ilden tilsyneladende brød ud i den ene ende af stuelængen, i et udhus med lo og lade; men hvordan den er opstået, ved de ikke.

Rentekammeret har sendt anmodningen om byens udskiftning videre til Den lille Landbokommission. Den melder tilbage, at da der må forventes en del udflyttergårde fra byen, har man desværre ikke kapacitet til også at klare denne udskiftning i år. Desuden ville det nok også give de øvrige bønder i Alme »store ulejligheder, om de nu straks uden varsel skulle udskiftes«. Kommissionen foreslår derfor, at man straks opbygger en ny gård til Peder Madsen i selve byen.

I mellemtiden går Peder Madsen og venter utålmodigt på, at der sker noget. Til sidst beslutter han selv at skrive til Rentekammeret: »Allerunderdanigste Ansøgning. Jeg arme, fattige, undertegnede, afbrændte mand af Alme i Græsted Sogn på Kronborg Amt, er yderlig årsaget allerunderdanigst at andrage min ynkelige tilstand for denne tid, da jeg var så ulykkelig, at kongens gård, jeg havde i fæste, af vådeild er afbrændt ungefær 20. marts indeværende år«. Han er bekymret over, at sommeren går, uden at han kan komme i gang med opbygningen af en ny gård, så han beder »allerydmygst og allerunderdanigst, at gårdens jordlod må blive mig anvist«.

Rentekammeret har dog fortsat arbejdet med sagen, og er nået til enighed med Den lille Landbokommission om, at Peder Madsen skal tildeles en udlod, så han straks kan påbegynde opbygningen af sin nye gård. Få dage efter, at han har afsendt sit brev, kommer afgørelsen fra Rentekammeret.

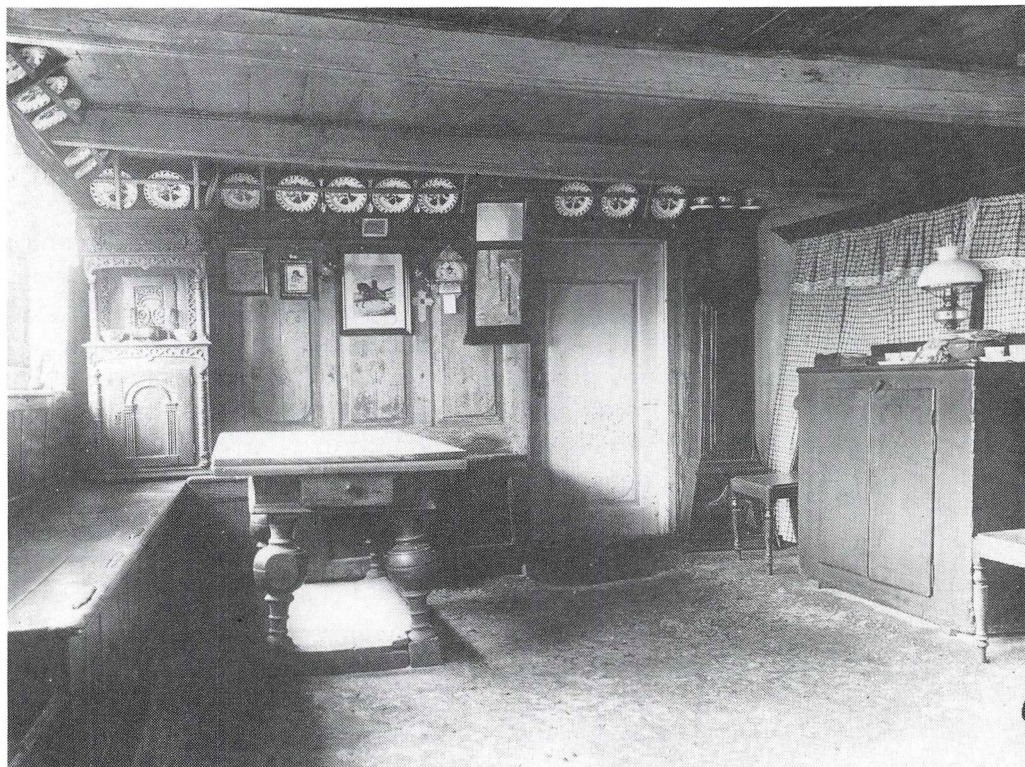

fig. 8:

Stuen på Kollerødgård, Alme. Fra begyndelsen af dette århundrede.

*»Lille«
udskiftning
1786*

Den 22. juli 1786 afholdes en »lille« udskiftningsforretning i Alme med deltagelse af de sædvanlige embedsmænd samt byens bønder. Man finder, at »en byggeplads i marken bedst og bekvæmst kunne afsættes i Alme Bys rugvang ved et vandhul, på de såkaldte Orengre ved skellet mellem Smidstrup og Alme By«.

*Udskiftning
1787*

Det følgende forår finder udskiftningen af selve byen sted.

Alme består da af 16 bøndergårde, hvoraf én - Anders Hansen på Kirkebondegård - har sin gård i fæste af kirken, ikke af kongen. Herudover er der 16 husmænd i byen, der har deres huse i fæste af kronen, og 3 der har fæstet af kirken.

Såvel bønder som husmænd sidder temmelig dårligt i det økonomisk. Næsten alle er konstant i restance med betaling af deres skatter og afgifter, og flere må i disse år forlade deres gårde i yderste fattigdom. Jeppe Andersen på Vejagergård bliver endog som nævnt i 1785 frasat gården p.g.a. sine restancer. Almebønderne er derfor positivt indstillet overfor udskiftningen, også selvom de ved, at en del af dem må flytte ud.

Den 24. maj 1787 samles byens fæstebønder og fæstehusmænd igen med embedsmændene for at gennemføre udskiftningen af Alme. Til stede er også rådmand Møller fra Roskilde, der møder som øvrighedsperson for kirkens jord.

Da det ikke er muligt at afsætte egentlige gårdlodder syd for byen, må 8 af byens bønder flytte ud. Ud fra »gårdenes tilstand og loddernes beliggenhed, samt mændenes alder« bliver det afgjort, hvilke gårde, der kan blive i landsbyen. I det store og hele er det de bønder, der har klaret sig rimeligt, og som man må forvente dermed også har de mest velholdte gårde, der bliver i byen. Undtagelsen herfra er udover Peder Madsen, der udflytter efter hans gård er brændt, kun Lars Gunnensen, hvis gård ligger midt i byen. Hans gårdlod ønskes inddraget til gadejord.

Gårdene i byen får tildelt de lodder, der i en stjerne kan afsættes ud fra bygningerne, mens de otte udlodder afsættes i pæne regulære jordlodder. Udlodderne fordeles efter lodtrækning.

I det store og hele er al byens jord under dyrkning, og derfor er det kun Lars Nielsen og Lars Pedersens udlodder (Glarborg og Gadagergård), der får tildelt gødning. Til disse to gårdmænd skal de 8 indboere hver levere 20 forsvarlige læs gødning samme efterår.

fig. 9:

*Alme Englodsvej. 1981.
Maglemosen giver stadig indtryk af engarealerne på udskiftningstiden.*

I Maglemosen syd for byen er det meste af byens engjord og tørveskær. Den bliver derfor inddelt i små lodder, som tildeles de gårdmænd, der ikke på deres egen gårdlod i forvejen har dette.

Byens 16 husmænd tildeles også små lodder, der dels afsættes på de enkelte gårdlodder, dels er samlet i den østlige del af byens jorder ind mod Pårup. På kirkejorden afsættes også en lille lod, der deles mellem tre kirkehusmænd.

Hermed er udskiftningen afsluttet.

Egemose

Sommeren 1788 begynder klagerne at indløbe - til Rentekammeret, til Levetzow, og til Kongen.

Den 10. juni skriver Jens Pedersen til Rentekammeret. Han har ellers siden han overtog gården i midten af 1750'erne altid klaret at betale sine skatter og afgifter, men han mener nu, at der ved udskiftningen er sket en så ulige fordeling af jorderne, at hvis der ikke ændres på dette, bliver han »aldeles udarmet«. Han fortsætter: »Mine naboer i bemeldte by har alle den lykke, at de for sig og efterkommere ej alene har det fornødne, men endog overflødig tørveskær. Ligeledes er og mine naboers engbund så tilstrækkelig, at foruden indhøstning af 30 læs hø årligt, kan disse græsse 16-20 stykker kreaturer«. Selv hævder han, at han »har ej mindste tørveskær; min engbund er så ubetydelig, at derpå alene kan høstes 8 læs hø og knapt græsses 4 kreaturer«. Han beder derfor om mere eng og tørveskær.

Badstuber og Arctanders indstilling til Rentekammeret i denne sag er, at Jens Pedersen skal have afslag, ja de hævder oven i købet, at det kan bevises, at Jens Pedersen har indhøstet 18 læs-hø, »omendskønt han havde opløjet i engen mere end en tønne ld.«. Faktisk har han 13 11/14 tdr ld. eng, og heraf 8 11/14 tdr ld. udlagt i mosen, »hvor engen var bedst«. Hvad tørveskæret angår, påpeger de, at bønderne ved udskiftningen havde været enige om, at der var den fornødne tørvejord, og selvom Jens Pedersens del nok ikke er den bedste, så har han dog - som de andre - haft 8 dage at klage i, efter at hans lodder var afsatte. Men han havde erklæret sig tilfreds. De anmoder derfor om, at man ikke ændrer noget. Denne anmodning følges.

Lillerødsgård

Også Lars Gunnensen indsender en ansøgning, stilet til amtmand Levetzow. Først beder han om hjælp til køb af to heste til brug ved hans forestående udflytning af gården. Men dernæst kommer

yderligere en bøn: »Da jeg er gammel og meget skrøbelig, og har en voksen men meget skrøbelig datter, som næppe og meget vanskeligt kan gå over et stuegulv, og ikke kan fortjene sit brød, men som hun bliver ældre, så desto skrøbeligere, så er min underdanigste og hjerteligste bøn, at Deres Excellence er mig gamle krøbling og min datter som er en elendig krøbling, så nådig, at vi må nyde den gamle gårdsplads med kålhave som jeg nu har haft i fæste og beboet i 37 år til vor beboelse«.

Badstubers indstilling til Rentekammerets afgørelse er, at man skal efterkomme Lars Gunnersens ønske og lade ham beholde bygningen i byen. Den ligger midt i byen og er ikke i vejen for nogen, men skal senere udlægges til vej. Han henviser både til mandens alder - ca. 66 år - og datterens »skrøbelige tilstand«.

Rentekammeret efterkommer bondens ønske, og han bevilges desuden 32 rdr til indkøb af to heste.

Byagergård

Nu klager Hans Pedersen til Rentekammeret: Hans problem er - som Jens Pedersen på Egemosegård - at han kun har kunnet høste »15 små læs hø«, mens naboerne har høstet 40 læs. Han ønsker derfor hjælp og godtgørelse for det tab, han derved lider. Brevet fortsætter: »Jeg tvivler ingenlunde på, at det høje Kammer nådigst indser, at der er gjort mig uret og nådigst tillader uvildige mænd at taksere såvel min lod, som mine naboers, da jeg er villig til at betale omkostningerne, ifald jeg har uret«.

Arctander giver i en indstilling på denne ansøgning en ret detaljeret forklaring på jordfordelingen i Alme: Således som engbunden er fordelt i Alme-området, var det umuligt ved loddernes inddeling at alle fik lige jord, eng og tørveskær. Derfor fordelte man således, »at de som fik bedst agerjord, måtte nøjes med den ringeste eng«. Arctander hævder endvidere, at da Hans Pedersen fik 5 tdr land af den bedste eng overladt, havde han været »fuldkommen fornøjet«, og med hans i alt over 12 tdr land eng, må der bestemt kunne høstes mere end 15 læs hø. »Men lad også dette for i år være sandt, så er det og ligeså sandt, at supplikanten (ansøgeren) avlede mere end dobbelt sæd imod de naboer han siger har avlet over 40 læs hø«.

Til slut gør Arctander opmærksom på, at både Hans Pedersen og Jens Pedersen, da Den lille Landbokommission havde været på rundrejse, havde klaget deres nød overfor denne. Men da Arctander havde forklaret disse principper ved byens udskiftning, havde begge mændene måttet indrømme, at »mit angivende var rigtigt«.

Hans Pedersen får - som også Jens Pedersen - afslag på sin ansøgning.

Lillerødsgård

22. januar 1789 indsender Lars Gunnensen igen en ansøgning til Rentekammeret. Han indleder med at fortælle, hvilken god fæstebonde han har været: »For de høje og nådige herrer nedlægger jeg undertegnede, fattige, gamle og nu meget skrøbelige gårdfæster i Alme i Græsted Sogn... mit allerunderdanigste andragende. Efter jeg i 9 år havde forestået gården med en meget gammel og skrøbelig fader, modtog jeg kongens gård, som jeg nu har haft i fæste i 38 år, og alle tider højt æret Kongen, været amtets Øvrighed hørig og lydlig, alle tider erlagt de kongelige afgifter og ikke pådraget mig nogen restance. Vi er nu udskiftet af fællesskabet, og jeg udflyttet i en afkrog, som ingen gerne ville have, da jorden kun er ringe. Jeg var den sidste, der begyndte at flytte ud, eftersom jeg først begyndte ved Sct. Hans Dag.

Problemet for Lars Gunnensen er nu, at han mener, han har købt fyrretømmeret til bygningerne for dyrt, for det var ham meget om at gøre, »at få godt, stærkt, og ført (godt, gedigent) tømmer til kongens gård«, og for at få gården opbygget og indrettet, har han været nødt til at låne 100 rdr. Til gengæld mener han også, at han har opbygget en gård, der er i »forsvarlig stand. Som og Deres højgrevelige Excellence (dvs. Rewentlow) og Nådige Herrer selv har set, da de afvigte sommer var her omkring at bese gårdenes bygning, da jeg allerede havde gårdens bygning færdig. Ved samme lejlighed nød jeg den ære, at De spiste Deres frokost her. Jeg venter og håber De Høje og Nådige Herrer er fornøjede med gårdens bygning og indretning, da jeg efter min evne og kræfter har anvendt den bedste og største flid derpå, hvorved jeg og har sat helbred til, så jeg nu rent er en krøbling«.

Han mener sig derfor fortjent til en belønning for sin flid, så han kan få betalt sin gæld.

Badstuber er helt klar over, at Lars Gunnensen er en stræbsom og flittig mand, og han også på ret kort tid har opbygget en »ganske forsvarlig« gård, men »usandfærdigt tror jeg det er, at han med denne sin gårds opbyggelse skulle have sat sig i 100 rdr gæld. Thi hos mig har han ikke forlangt eller fået mere tømmer eller flere penge, end der har været ham bevilget, og hvor skulle han ellers som en fattig bonde få kredit for så stor en sum?« Badstuber mener, at han blot anfører alle disse ting for at »vække medlidenhed«. Ekstra penge bevilges ikke.

Øllemosegård Niels Hansen mener også, at *han* burde belønnes, og han sender sit bønsskrift direkte til kronprinsen. Han fortæller, at udflytningen har kostet ham »møjsomt og trælsomt arbejde, udover at jeg derved er blevet sat tilbage og kommet i gæld i denne dyre og besværlige tid, især ved at opbygge 4 længer hus på i alt 44 fag, som nu er i god og forsvarlig stand«. Derfor beder han Hans Kgl. Højhed vise nåde og mildhed og skænke ham en »præmie til opmuntring for mit trælsomme slæb«.

Badstubers indstilling til Rentekammeret giver ham dog ingen chancer: »Og da han ej har signaliseret sig med bedre bygningsopførelse end de andre, så ser jeg ingen årsag til, hvorfor han kan have fortjent den omsøgte præmie, der vist ville forårsage misundelse hos de øvrige«.

Niels Hansen får et afslag.

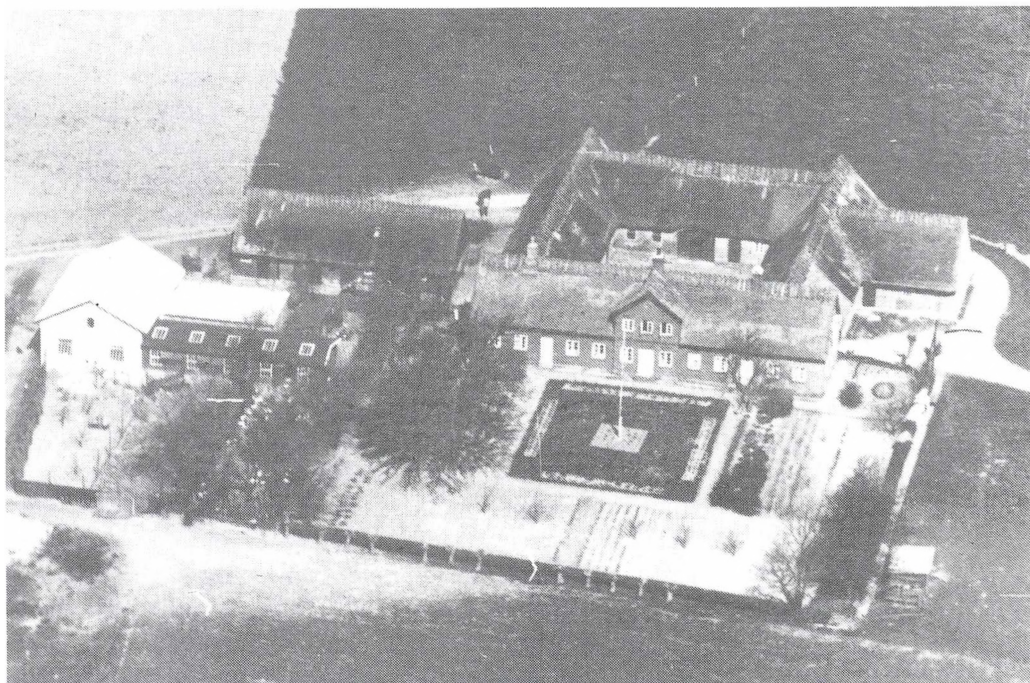

fig. 10: *Øllemosegård, Alme. 1940.*

Kollerødgård Den 5. september 1789 lader Peder Madsen igen høre fra sig. Han henviser til, at han efter at have mistet alt ved ildebranden, havde fået »anvist en udlod at bygge på længst fraliggende i alle ting og i sig selv meget ringe jordart, som alle mine naboer helst ville undvære og ingen ønskede sig, eller skøtte om«. Han havde ganske vist

udover træ fra skoven fået bygningshjælp tildelt - 120 rdr i alt -»til tømmer og arbejdsløn, men det har ikke nær kunnet forslå, da jeg ikke havde mindste smule til hjælp af nogen slags«. Han har nu lånt 143 rdr af andre personer, som de kræver tilbage. Disse penge har bl.a. været brugt til at indkøbe »en del skibstømmer både til leidetræer (dvs. fod- eller tagremme) og sidebånd, af dem heromkring, som tilforn har købt skibsvrag. Jeg har alene købt søm for mere end 20 rdr og tækkegarn for over 12 rdr«.

Peder Madsen beder derfor om, man vil hjælpe ham af med hans gæld - eller i hvert fald en del af gælden, da han ikke ser sig i stand til selv at betale »uden at blive rent forarmet og med kone og børn blive drevet rent fra gården... Men da vor allernådigste konge ikke søger nogen af sine undersåtters ødelæggelse, men så ivrigt og landsfaderligt bærer omsorg og bestræber alles vel, så håber og venter også jeg tillidsfuldt at nyde allernådigste bønnehørelse«.

Amtmand Levetzow indstiller ham til at få udbetalt 100 rdr ekstra med den begrundelse, at dels har Peder Madsen fået mindre pengehjælp end de andre udflyttere, og dels har disse haft »meget nytte af deres forrige gårde til de nyes opbyggelse, men (at) supplikanten derimod formedelst ildebranden, har måttet anskaffe alle bygningsmaterialerne fra nye af og desårsag har bygget bedre end de andre«.

Pengene bevilges.

Borgbjerg

I november 1792 indsender Lars Ipsen en ansøgning til Rentekammeret. Han fortæller om hans »i fæste havende kongens gårds ringe beliggenhed«. Gården ligger midt i byen, men så dårligt og »indskrænket«, at det er svært at komme fra gården til jordlodden, »da jeg skal ikke alene over gaden, men et langt stykke hen ad en ujævn stenbro med al min færdsel, hvorved jeg spilder meget både sæd og foder og gødning. Foruden dette som en vigtig årsag, er der slet intet vand ved gården i nærheden, eller er at få, enten til husholdet eller kreaturerne, som dog så højligt behøves af alle«. Lars Ipsen beder derfor allernådigst om samme bygningshjælp som udflytterne, for at han selv kan flytte sin gård ud på jordlodden. Derved undgår han den lange transport og får vand tæt ved, ligesom han også »kan blive i stand til at betale kongen sit og opføde mine mange børn til Guds ære og kongens og landets nytte«.

Badstuber giver helt Lars Ipsen ret i, at hans gård ligger meget uhen-sigtsmæssigt i forhold til hans jord og indstiller ham til almindelig

udflytningshjælp. Men Levetzow siger fra. Man er nu blevet mere forsigtig med at give hjælp, efter at bøndernes interesse for forbedringer er vakt, og de får nu i højere grad lov til at klare sig selv. Amtmanden foreslår derfor, at Lars Ipsen - som også Lars Jensen af Dønnevælde og Jacob Larsen i Højelt, der også har ansøgt om hjælp til at udflytte deres gårde (se p. 91 og 173) - kun kan få udvist tømmer af skoven, 30-40 rdr i rede penge og skatte- og hovedfrihed i ét år.

Rentekammeret følger Levetzows indstilling, og Lars Ipsen tilbydes 40 rdr, tømmer og ét års skatte- og hoverifrihed. Lars Ipsen accepterer dette og flytter sin gård ud på marken.

*Bønderne
efter
udskiftningen*

Udskiftningen af Alme by viser sig hurtigt at være et gode for byens bønder. Ganske vist bliver Lars Nielsen på Glarborg fradømt gården i 1789 på grund af restancer, men ellers klarer næsten alle de andre fra 1789-90 at betale deres skatter og afgifter til tiden.

I dag

Ser man bort fra, at alle de udskiftede gårdlodder siden er blevet opdelt i flere lodder, er de store linier i byens udskiftning klart synlige på matrikelkortet i dag. Mange af de gårde, der dengang blev liggende i byen, er dog siden flyttet ud på marken. Det gælder Kirkebondegård, Stubbelandsgård, Egemosegård, Byagergård, Borgbjerg og Toftegård. Damsgård ligger som den eneste gård tilbage i byen, idet Broagergård er nedlagt.

Derimod ligger alle udflyttergårdene stort set, hvor de i sin tid blev opbygget i årene efter udskiftningen: Kollerødgård, Gadagergård, Glarborg, Skovsgård, Vejagergård, Fagergård, Øllemosegård og Lillerødsgård.

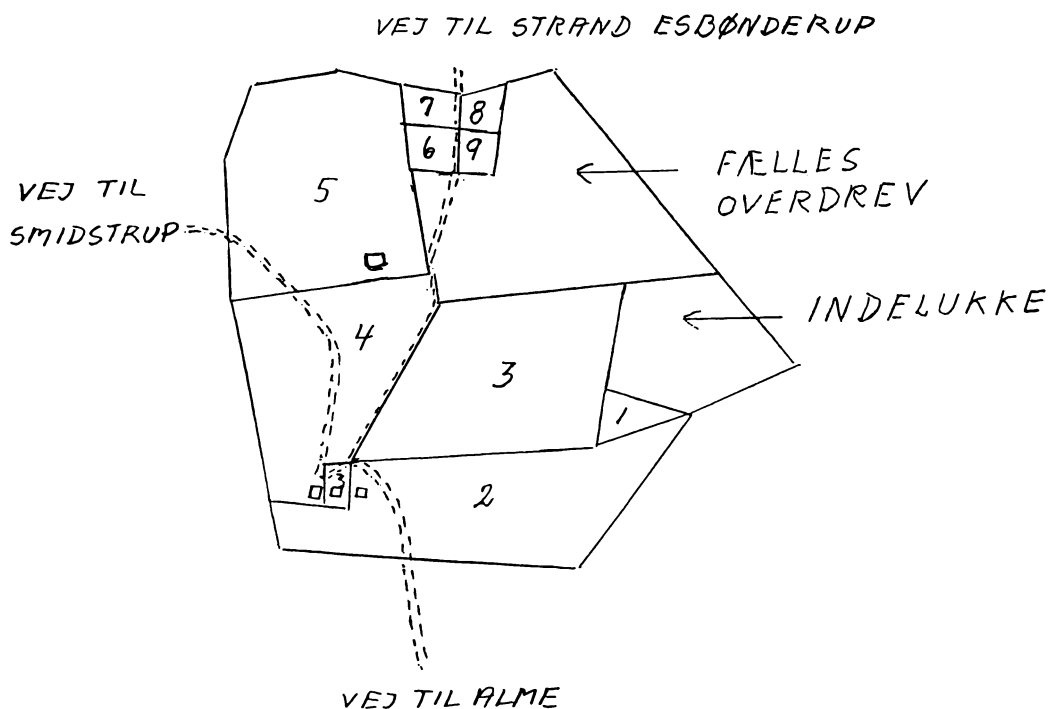
Hågendrup⁴³⁾

1682: Byen har 5 gårde, ingen huse, men lidt kirkejord.
25,54 tdr htk ager og eng.
85,1 tdr ld. dyrket areal.

1787: Folketælling. Byen har i alt 37 beboere.
4 gårdmænd, 2 husmænd og 1 aftægtsmand
Blandt disse er f.eks.:

- 1 væverske
- 1 skomager
- 1 skrædder
- 1 landsoldat

Byens udskiftning

1786: Byen opmåles af landmåler Krüger.

1787: Byen udskiftes ved Ph. Arctander.

Ved udskiftningen nedlægges 1 af byens 5 gårde. Af de tilbageblevne 4 gårde, udflyttes 1, mens resten bliver liggende i landsbyen. Hver gård har tdr htk før udskiftningen: 4-5-1-0, og skovskyl: 0-0-3-2. Hver gård har tdr htk efter udskiftningen: 5-6-2-3/4, og skovskyl: 0-1-0-1 3/4.

Gårdene og fæstegårdmændene:

- matr. 1:* Kirkejord
matr. 2: Østergård - Almevej 75 - indlod
I alt 44 9/14 tdr ld.
Rasmus Christophersen, 61 år
matr. 3: Bygård - Almevej 98 - indlod
I alt 45 7/14 tdr ld.
Ole Hansen, 47 år
matr. 4: Vestergård - Almevej 85 - indlod
I alt 33 13/14 tdr ld.
Svend Ingemandsen, 43 år
matr. 5: Risgård - Almevej 101 - udlod
I alt 48 tdr ld.
Lars Jacobsen, 49 år
matr. 6-9: Husmandslodder.

En gård nedlægges Sent på året 1784 »nedkastes« Peder Jacobsens gård i en storm. Bondens helbred er ikke godt. Derfor indgår han den aftale med byens øvrige fire gårdmænd, at hans jord kan fordeles mellem dem, mod at de hjælper ham med at genopbygge beboelseshuset.

Både regimentskriver Badstuber og landinspektør Schyth sendes ud til byen for at se på sagerne. Schyth's melding fra september 1785 er, at ovennævnte gård er meget forfalden, og den er beliggende tæt op til Rasmus Christophersens gård. Da én gård ved byens udskiftning nødvendigvis må flyttes ud, må det blive denne gård. Byens øvrige fire gårde er i rimelig god stand og med god afstand til hinanden, og de ligger så godt for markerne, at han mener, at de alle kan blive liggende i byen. Schyth peger endvidere på, at da ca. 1/5 af byens jorder er meget dårlige, lerede og umulige til rugdyrkning, ville det ved byens udskiftning være uforvarligt, at én mand får al den dårlige jord. Det bliver derfor nok nødvendigt, at alle får jord tildelt på to steder. Schyth mener klart, at det ville være »til fordel« for bønderne, at den ene gård blev nedlagt, og dens jorder fordelt mellem byens øvrige bønder, således som gårdmændene selv har aftalt. Enhver ville da alligevel ikke få mere end 5 tdr 6 1/4 skp hartkorn, hvilket er almindeligt for en gård.

Samtidig ser han gerne, at byen allerede udskiftes samme år. Bønderne skal dette år have rug i den meget dårlige jord, og de hævder, »at de med frugten af den næppe kan beså en af de andre marker«. En lodinddeling straks var derfor ønskelig.

Få dage senere skriver de fire gårdbeboere selv til Rentekammeret. De henviser til, at Badstuber efter stormen var ude at bese skaden, og de »ved samme lejlighed beklagede... (sig) over Hågendrups skuffelige jorder og deres altfor højt opsatte hartkorn«. De henviser også til Schyths besøg. Begge embedsmænd har lovet at gøre noget, men endnu har bønderne intet hørt: »Højnådige Herrer. Vore jorder ligger stille i denne tid, og vi er meget ilde farne. Vor bygvang, som skulle være rugvang, er oversvømmet med vand; fælleden nødes vi til at pløje til rug, lige meget hvad ulejlighed og ufred vore pågrænsende naboer end vil forårsage os til sommer« (p.g.a. vangefællesskab).

De beder derfor igen om, at Peder Jacobsens jorder fordeles mellem dem, for »Peder Jacobsen har fordelene af gården, men vi har byrden. Selv formår han intet«. Brevet slutter: »Bedre er det derfor, at fire kan leve i byen end fem med suk skal æde det smalt-skårne brød. Havde nådige øjne set vor sæd og hø, hvorledes alt stod under vand, havde barmhjertigheden beklaget os. Vore hjerters suk stilles ved nåden, som vi i dybeste underdanighed i stilhed forventer med hast«.

Hågendrups bønder har ofte haft svært ved at få det til at løbe rundt op igennem 1770'erne og 1780'erne; visse år har ingen af byens 5 bønder klaret betaling af skatter og afgifter. Værst har det dog været for Peder Jacobsen og Lars Jacobsen, der næsten ikke ét år har kunnet betale, og nu orker Peder Jacobsen altså ikke at fortsætte mere. Fordeles hans jord til de fire øvrige bønder, kan de måske også bedre klare sig fremover.

Men en gård nedlægges ikke uden videre⁴⁴). Rentekammeret anmoder Levetzow om at undersøge, »hvor megen udsæd, høavl og besætning, der haves til enhver gård i byen, og af hvad beskaffenhed og størrelse byens jorder er«, før man vil tage stilling til nedlæggelsen af byens 5. gård.

Badstuber undersøger sagen og melder, at under de bedste forhold kan byens bønder så »40-50 tdr rug, ligeså meget byg og 15 tdr havre«. Desuden kan der »høstes 15 læs godt hø og 100 læs mosehø«. Men ellers kan de kun så »40-45 tdr rug, 30 tdr byg og 5-10 tdr havre«. Af hø får de da kun »10-15 læs godt hø, og 80-100 læs mosehø«.

Desuden har Badstuber undersøgt, hvilken værdi besætning og redskaber har på hver gård:

»På Peder Jacobsens gård, som er den der omsøges nedlagt, og dens jorder og hartkorn på de øvrige 4 gårde inddelt:

2 rejseheste	16 rdr
2 plovbæster	10 rdr
2 køer	16 rdr
1 får	1 rdr
4 grise	2 rdr
2 plove med behør	4 rdr
2 træharver	1 rdr
1 tromle	1 rdr
1 halv beslagen og 1 halv trævogn	8 rdr
1 træ ditto	4 rdr i alt 63 rdr

og meget mådeligt indbo«.

På de øvrige 4 gårde står det betydeligt bedre til; som eksempel vises her opgørelsen over Rasmus Christophersens gård (Østergård):

»2 rejseheste 50 rdr
6 plovbæster 58 rdr
4 køer 40 rdr
6 får 6 rdr
10 stk. svin 10 rdr
1 ½ beslagen og 1 ½ trævogn 30 rdr
2 plove med behør 4 rdr
1 jernharve 4 rdr
2 træ ditto 1 rdr
1 tromle 1 rdr i alt 204 rdr
godt indbo«.

Før en eventuel nedlæggelse af en gård, er det endvidere nødvendigt at indhente kommentarer også fra Den lille Landbokommision, og dens indstilling til Rentekammeret fremkommer i marts 1786:

»Formeldes udi tjenstligt gensvar, at vi ej kan andet end anse de af landinspektøren for gårdens nedlæggelse anførte grunde for rigtige og derfor bifalder hans betænkning«. I stedet ønsker kommissionen oprettet to ekstra husmandslodder i byen. Yderligere »ville det være meget at ønske, at denne by måtte blive udskiftet endnu i dette forår eller i det mindste udskiftningsplanen dertil lagt, samt taksationerne foretaget, så de straks efter høsten kunne tiltræde deres nye lodder«.

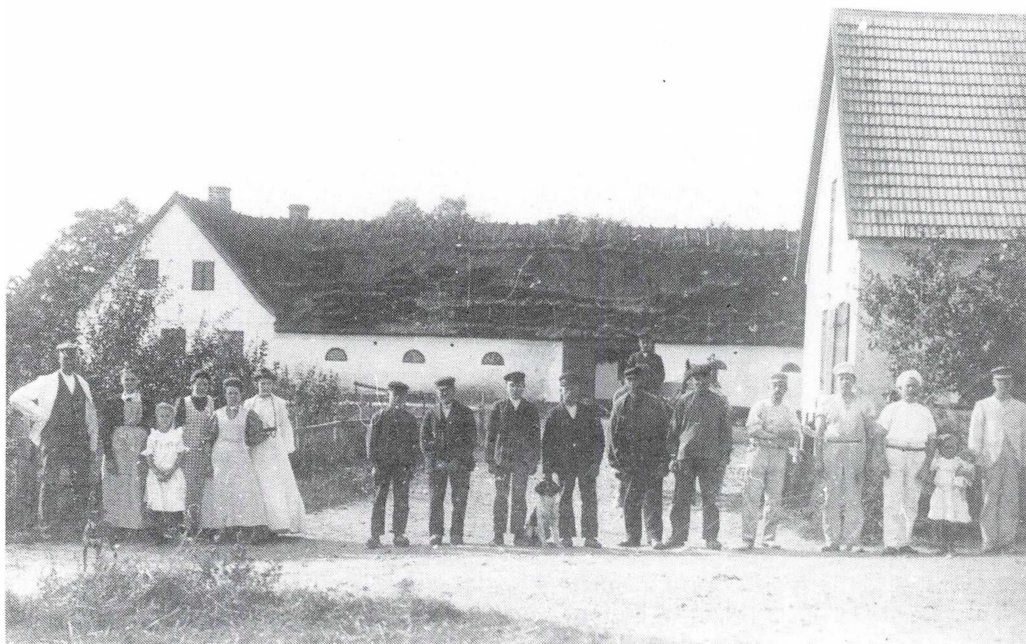

fig. 11: Østergård, Hågendrup.

Udskiftning 1787

Byen opmåles, og kort tid efter anmodes landinspektør Schyth af Rentekammeret om at begive sig til byen med henblik på udskiftning. Men intet sker, og det bliver Arctander, der det følgende år foretager udskiftningen.

Den 25. maj 1787 (dagen efter det første møde om Almes udskiftning) mødes de sædvanlige embedsmænd samt byens fremtidige gårdmænd for at godkende taksationen og planen for udskiftningen.

Den endelige plan indebærer, at kun de tre af byens gårde kan blive liggende i byen; én gård må flyttes ud på en udlod, og »efter gårdens beskaffenhed og tilstand, samt beliggenhed for jorderne og mændenes alder« mener man det bedst, at Lars Jacobsen flytter ud, »især da hans nabo, Svend Ingemandsens gård befindes fortrinlig bedre end hans«.

Lars Jacobsen går tilsyneladende uden vrøvl ind på at tage udlodden (Risgård), og de tre indloddere bønder skal det følgende efterår »afgive hver 20 forsvarlige læs gødning med fri udkørsel« til hans jorder. Svend Ingemandsens gård ligger naturligt for, at han får jordlodden mellem landsbyen og Lars Jacobsens udlod (Vestergård). De to sidste lodder trækkes der lod om, da både Rasmus Christophersen og Ole Hansens gårde ligger lige godt for hver af dem. Rasmus Christophersen får den sydligste lod (Østergård), og Ole Hansen får lodden nord herfor (Bygård).

Øst og nord for Ole Hansens lod indrettes i første omgang fælles indelukke og overdrev, da disse jorder ikke egner sig til dyrkning. Jorden i den nordvestlige del af overdrevet er trods alt så god, at man her kan indrette fire husmandslodder.

Hvad angår de to ekstra husmandslodder, som Den lille Landbo-kommission havde krævet skulle oprettes i stedet for den nedlagte gård, »bad bønderne meget om, at de måtte forskånes for«, eftersom disse kun kunne ligge et eneste sted på overdrevet, hvor der var noget højtliggende jord. »Men da dette befandt at være det eneste sted, hvor bøndernes græssende kreaturer kunne ligge tørt, når regnen nedfaldt nogle dage«, ville de meget nødig afgive dette til husmandslodder. Da det heller ikke var et hensigtsmæssigt sted at lægge sådanne lodder, ville landinspektøren undersøge, om man kunne undgå at udlægge disse to ekstra lodder.

Byens gadekær eller fiskedam »bliver fremdeles som hidtil til fælles fordel og fiskebrug for alle fire gårde efter bøndernes forlangende«.

Peder Jacobsen, hvis gård nedlægges, tildeles en af de fire nyindrettede husmandslodder (Østerlund). Han bliver fri for at betale afgifter af denne lod så længe han lever, og af hver af de fire bønder skal han tillige gives »2 skp rug og 2 skp byg til hver mortensdag og... endelig fri græsning på byens overdrev til 4 får og 1 ko samt 2 gæs med sine gæslinger«. Desuden skal de fire gårdmænd give hver 2 skp byg til enken Margrethe Nielsdatter, som har afstået den nedlagte gård til Peder Jacobsen.

*Efter
udskiftningen*

Udskiftningen - og vel også nedlæggelsen af en af byens gårde - ser ud til at forbedre bøndernes kår. De tre bønder, der forbliver i byen, har lige de allerførste år svært ved at klare deres afgifter, men fra 1790 er de helt på fode.

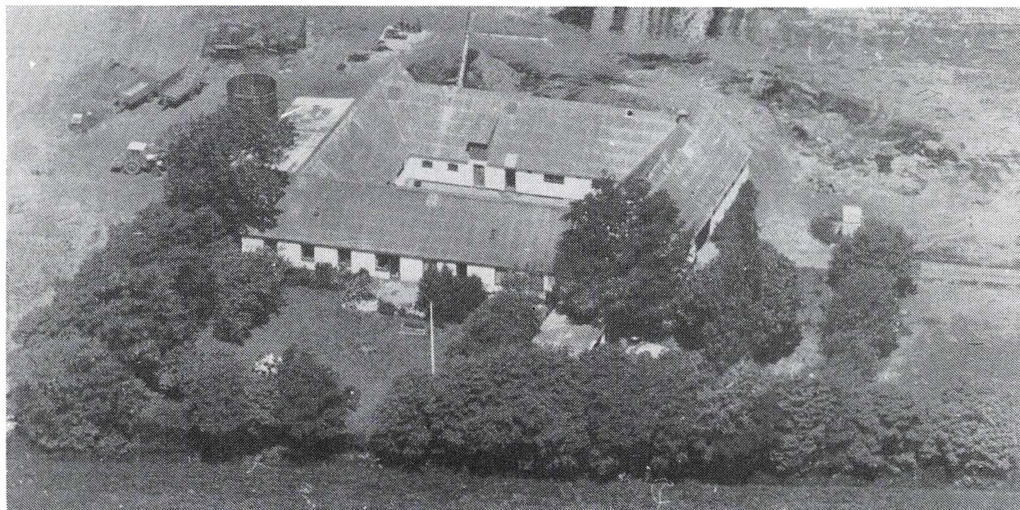

fig. 12: Risgård, Hågendrup.

Risgård

Lars Jacobsen på udlodden har derimod lidt sværere ved at klare sig. I 1792 skriver han da også i sin nød til grev Reventlow og beder om hjælp. Han forklarer, at han ved opbygningen af sin nye gård har købt mursten til stuelængen på 13 fag, »hvilket er vel i sig selv meget bedre og bestandigere end støjlede⁴⁵⁾ og klinede vægge, men er også meget kostbarere«. Derved er han kommet i gæld og beder nådigst at måtte »nyde nogen belønning for min anvendte flid og bekostning«.

Det er landinspektør Recke, der afgiver indstilling i denne sag, og han mener, »at supplikanten har opbygget en meget skøn gård og muret med tavl hele stuelængen«, og uden at få den hjælp, som han burde have⁴⁶⁾. Han indstiller ham dels til almindelig hjælp samt præmie for hans flid, og Rentekammeret bevilger Lars Jacobsen 34 rdr.

I dag

Østergård og Risgård ligger i dag stadig, hvor de lå efter udskiftningen. Østergård har dog efter at have overtaget kirkelodden, også overtaget kirkeloddens matrikelnummer. De to andre gårde, der ved udskiftningen lå vest for Østergård, er siden flyttet lidt ud på markerne, uden at indtrykket af den lille landsby er gået tabt.

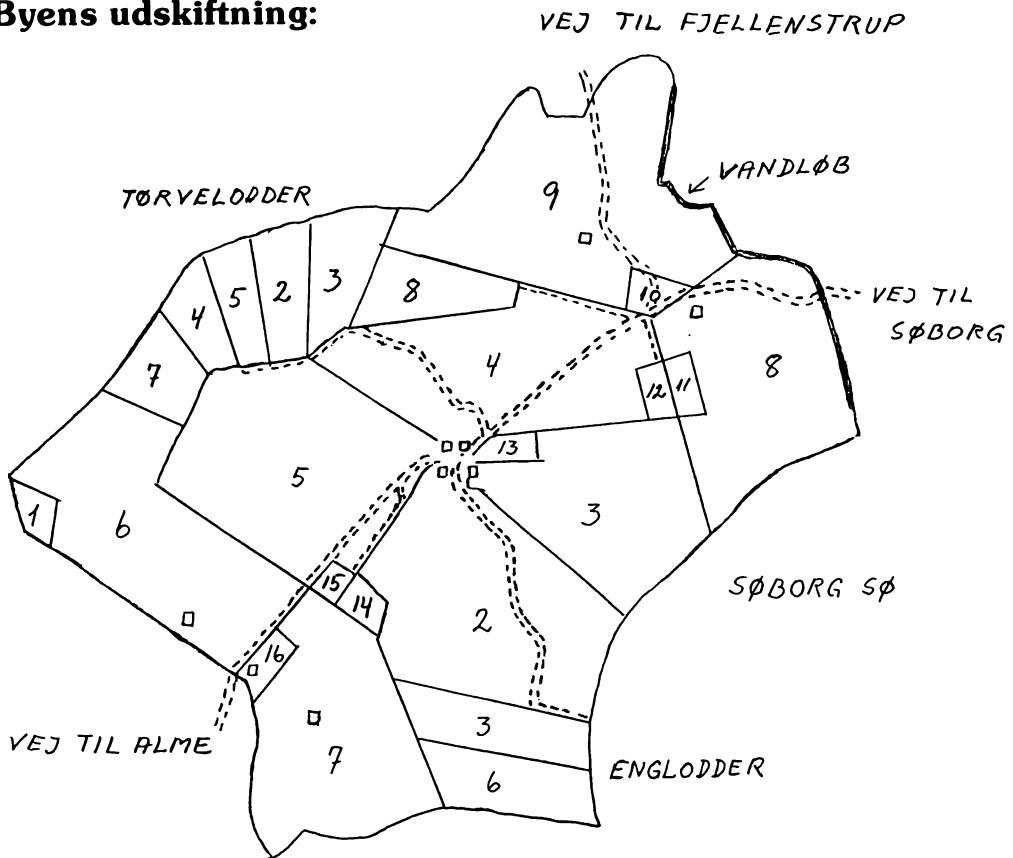
Ret hurtigt efter udskiftningen synes overdrevet også at være blevet inddelt i lodder til de enkelte gårde.

På Risgårds overdrevsstykke ligger således i dag Lille Risgård (Almevej 120; matr. 5b).

Pårup⁴⁷⁾

- 1682: Byen har 5 gårde og 1 hus uden jord.
59,37 tdr htk ager og eng.
208,2 tdr ld. dyrket areal.
- 1787: Folketælling. Byen har i alt 60 beboere.
8 gårdmænd, 5 husmænd og 1 aftægtsmand.
Blandt disse er der f. eks.: 3 daglejere
1 skomager

Byens udskiftning:

- 1787: Byen opmåles ved landinspektør J. Goos.
1789: Byen udskiftes ved Ph. Arctander.

Af byens 8 gårde bliver 4 liggende i landsbyen, mens 4 må flytte ud.
Hver gård har tdr htk: 6-0-2-0, skovskyld: 0-1-2-0.

Gårdene og fæstegårdmændene

- matr. 1:* Huslod »til den opbyggede nye skole«. (Alme gamle skole).
- matr. 2:* *Askelund* - Pårupvej 126 - indlod
I alt 67 9/14 tdr ld.
Niels Svendsen, 71 år. (Sønnen Lars Nielsen overtager snart efter gården).
- matr. 3:* *Syderstedgård* - Pårupvej 130 - indlod
I alt 64 10/14 tdr ld.
Lars Jensen, 43 år
- matr. 4:* *Toftegård* - Pårupvej 145 - indlod
I alt 64 10/14 tdr ld.
Lars Madsen, 54 år
- matr. 5:* *Nyvangsgård* - Pårupvej 143 - indlod
I alt 66 11/14 tdr ld.
Hans Andersen, 58 år
- matr. 6:* *Porsagergård* - Porsagervej 9 - udlod
I alt 68 tdr ld.
Lars Hansen, 43 år
- matr. 7:* *Tammosegård* - Pårupvej 14A - udlod
I alt 62 8/14 tdr ld.
Lars Ipsen, 28 år. (Han har netop overtaget gården fra faderen Jeppe Hansen).
- matr. 8:* *Ålebrogård* - Ålekistevej 65A - udlod
I alt 63 4/14 tdr ld.
Niels Jensen, 34 år. (Han har netop overtaget gården fra faderen Jens Mortensen).
- matr. 9:* *Grydekærsgård* - udlod
I alt 67 6/14 tdr ld.
Lars Pedersen, 56 år. (Sønnen Lars Larsen overtager gården kort efter udskiftningen).
- matr. 10-16:* Husmandslodder.

*Ingen
interesse
i udskiftning*

Vi kan ikke finde tegn på, at nogen af Pårup Bys bønder har udtrykt ønske om at få sine jorder for sig selv. Årsagen hertil ved vi ikke; men bøndernes bitre erfaringer fra striden med Alme kan spille ind, ligesom også det faktum, at bønderne i det store og hele klarer sig ganske godt.

Faktisk er der kun én bonde i byen, der til stadighed har svært ved at klare betalingen af skatter og afgifter, og hvis gård betegnes »som... en af de ringeste af bygning«: Det er Lars Hansen (Porsagergård), der har haft denne gård i fæste siden midten af 1770'erne. Også hans far, der havde gården i fæste før ham, var altid i knibe. Hvad dette skyldes, kan vi ikke sige i dag, men Lars Hansens økonomiske forhold bedres klart efter udskiftningen.

Byen blev opmålt i 1787, og byens bønder er efterhånden klar over, at de nu snart står for tur til at få deres by udskiftet. Modsat mange andre byer har Pårups bønder slet ingen lyst hertil. Den 7. januar 1789 skriver de derfor et brev til Rentekammeret, hvori de anmoder om, at deres by må undgå at blive udskiftet. Brevet underskrives af samtlige 8 bønder og lyder således:

»Til det Høj Kongelige Rentekammers Højnådige Herrer!

Af alle de byer, som er og bliver udskiftet på Kronborg Amt, har naturen og situationen ikke mindre dannet til udskiftning, når 8 bønder i fremtiden skal have deres udkomme, som de hidindtil har haft, end Pårup By i Græsted Sogn. Thi,

1. er der kun lidt agerjord, som både er sid, lav, og kold, og derfor i våde år producerer mere ukrudt end sæd.
2. er engene på mange steder så sure, og moradsige, at kreaturerne ikke kan komme ud på dem, mindre få deres foder og næring på dem,
3. mangler man affald til vandets ledning, og skal man forbyde vandet at oversvømme engene, vil så meget bekostning anvendes på Pårup Bys marker, at bekostningen langt overgår nytten og fordelene man kan vente sig af den,
4. bliver, når byen skal udskiftes og deles, lidet eller intet til græsning for de kreaturer, vi til denne dag ene og alene har haft vore skatter og udgifter af,
5. ligger byen midt i jorden, så ingen af os kan få sin jord nærmere end han har den, når kun enhver af os havde sin jord i én samling, uden gravning, og jords spilde, thi så kunne vi alle leve i Pårup.

Fortørnes derfor ikke, Højnådige Herrer, at vi, som forudser det store tab nogle af os kommer til at lide ved udskiftning, bønfalder om befrielse derfra.

Ikke modvillighed eller ulydighed opvækker os, men den højeste nødvendighed og fælles gavn udleder, drager og fører os dertil. Vi er undersåtter. Men da vi taler og skriver det, som godt er for hver mand i Pårup, frygter vi ikke, hvad os ellers sker, så lader det ske til vores, og efterkommernes glæde, gavn, og bedste. I dette ønske lever vi i dybeste underdanighed«. (8 underskrifter).

Udskiftning 1789

Som man kan forvente, er Rentekammeret ikke til sinds at lade enkelte byer forblive i fællesskab, og Levetzow får da også straks besked på at meddele bønderne, »at deres ansøgning aldeles ikke kan akkorderes (tilstås), men at de må vente med det første at blive udskiftet!«

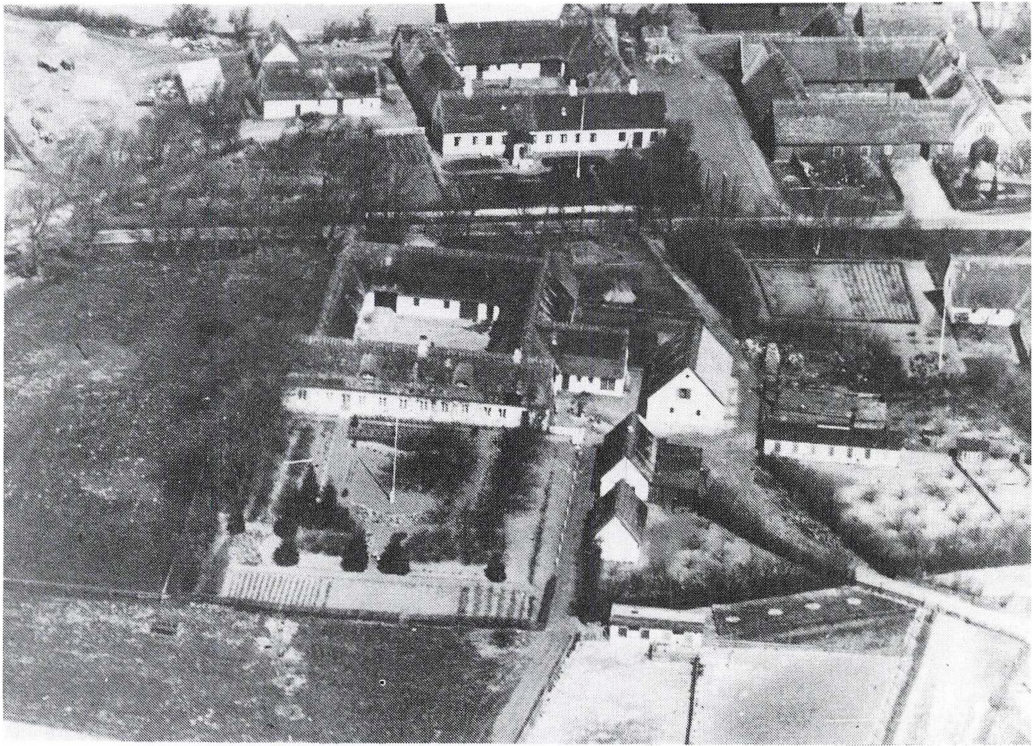

fig. 13:

De 4 gårde, som ved udskiftningen blev liggende i Pårup By. I forgrunden Askelund og til højre et hjørne af Syderstedgård. I baggrunden til venstre Nyvangsgård og til højre Toftegård. 1946.

Den 1. september samme år holdes det første landvæsensmøde om byens udskiftning. Både taksationen af jorderne og den inddeling af lodderne, man har tænkt sig, godkendes uden videre af bønderne. Blot beder de om, at de straks må få tildelt deres lodder, da rugen snart skal sås.

4 gårde kan blive liggende i byen, og 4 gårde må flytte ud. Ud fra bygningernes beskaffenhed er det klart, at Lars Hansen og Niels Jensens gårde er byens ringeste - så de må flytte. Lars Pedersen og Niels Svendsens gårde er bygget sammen, men da Lars Pedersens er den ringeste af de to, afgøres det uden videre, at han må udflytte. Niels Svendsen tilbyder at overtage hans bygninger i byen mod at betale 20 rdr. eller overlade ham sit rørskår for i år (se nedenfor).

Landvæsenskommissionen foreslår, at Lars Madsen og Lars Ipsen, hvis gårde er sammenbyggede, skal trække lod om, hvem af dem, der skal flytte ud. Men da Lars Madsen tilbyder Lars Ipsen sit rørskår for i år, hvis han vil flytte ud, tager Lars Ipsen frivilligt en udlod.

Ved lodtrækning fordeles derefter de fire udlodder - Porsagergård, Ålebrogård, Tammosegård og Grydekærsgård. I byen forbliver Askelund, Toftegård, Syderstedgård og Nyvangsgård. Bønderne i byen tildeles de lodder, der ligger bekvemst for deres gårde.

De gårde, der mangler eng på deres jordlod, får tildelt en englod, ligesom tørvelodderne nord for byen også fordeles. Rørskæret i Søborg søkant forbliver derimod fælles, således at høsten hvert år fordeles ligeligt mellem alle byens bønder; det er deres del heraf, Lars Madsen og Niels Svendsen tilbyder for ét år for at undgå udflytning og overtage gårdbygninger.

Byens lodder må være rimeligt ryddet og gødet, for ingen udlodder tildeles ekstra gødning.

Kun en enkelt fæstehusmand bor i byen, men da han ikke ønsker at få en huslod udenfor byen, tildeles de afsatte husmandslodder efterhånden til husmænd udefra. En af lodderne reserveres dog til skole.

Selvom udskiftningsforretningen er et neutralt, officielt dokument, hvor uenigheder ikke refereres, er det alligevel muligt mellem linierne at se, at der ikke har været de store problemer i forbindelse med denne udskiftning. Bønderne synes at være gået positivt ind i sagen, når det nu ikke kunne være anderledes. Ja, de har endog ønsket sagen fremmet og deres lodder tildelt omgående og har indbyrdes afgjort, hvem der skulle flytte ud.

*Efter
udskiftningen*

Heller ikke i årene efter viser pårupperne utilfredshed med udskiftningen. Der kommer ingen klager over dårlige jordlodder, for lidt eng o.lign., som vi ser i mange andre tilfælde.

*Udflytter-
gårdene*

Lidt korrespondance med Rentekammeret bliver der alligevel, men den drejer sig udelukkende om at opnå ekstra støtte. Således har Lars Pedersen (Grydekærsgård), Niels Jensen (Ålebrogård) og Lars Ipsen (Tammosegård) ved det sidste åstedsmøde i forbindelse med udskiftningen udtrykt ønske om at opbygge deres nye stuehuse med murede vægge. Det bad de om ekstra hjælp til, og amtmanden har lovet at støtte dem. De bevilges nu denne ekstra udflytningshjælp.

Sommeren 1790 opbygger alle fire udflyttere deres nye gårde. Den 24. januar 1791 skriver de et fælles brev til Rentekammeret.

Heri fortæller de, at da det blev »befalet« dem at flytte ud, besluttede de straks, at de ville opbygge gårde, »som ikke alene kunne skaffe os ære, men også vore efterkommere de fordele, at de når de ville, kunne vedligeholde dem med ringe bekostninger«. Tre af dem har nu opbygget deres stuehuse med mursten, men også Lars Hansen på Porsagergård har opbygget en smuk og solid gård. Lars Larsen, der nu har overtaget Grydekærsgård fra sin far, har desuden lagt »fjælegulv« (bræddegulv) i fire fag i sit stuehus.

Nu opdager de til deres rædsel, at de slet ikke har kunnet vurdere udgifterne til sådanne byggerier: »Og blot at tænke på de store bekostninger vi har haft, og den gæld vi endnu sidder i, gør os urolige«.

De kunne sagtens opregne, hvad de hver især har haft af udgifter, men nu vil de blot give Niels Jensens regnskab som eksempel - og han vil godt aflægge ed på dets rigtighed:

»1.	Tømmer fra Sletten for	72 rdr
2.	Tømmer fra Helsingør for	10 -
3.	Betalt tømmermændene	28 -
4.	Betalt murermesteren	12 -
5.	Betalt tækkeren	8 -
6.	Købt sten og kalk for	34 -
7.	Købt søm og tækkegarn	20 -
8.	Købt vinduer og beslag	12 -
9.	Købt rør, foruden mit eget	15 -
10.	Købt egetømmer	4 -
11.	Betalt til daglejere	10 -
12.	og til livets opholdelse er gået	100 -

der udgør 325 rdr«

De beder derfor underdanigst om hjælp, »thi ellers bliver byrden for stor for os at bære, og mange ville vel sige, når vi klagede os, I skulle ikke have fløjet så højt, men skulle have bygget som I kunne have udført det. Men æren er dog god at bære. Vi ønsker at bo, lide og leve vel, og har i det, vi har bygget, og tænkt på vores efterkommere«.

Badstuber gør også et regnestykke op som svar på denne ansøgning: Han påviser, at en mand som Niels Jensen har fået almindelig bygningshjælp på 224 rdr og 88 sk, men derudover en ekstra bygningshjælp på 11 rdr. Desuden egetømmer m.v. i naturalier fra skoven. Altså har han kun selv skullet betale 89 rdr og 8 sk, og det mener Badstuber faktisk er rimeligt. Han er også overbevist om, at enhver af ansøgerne er i stand til at klare dette økonomisk.

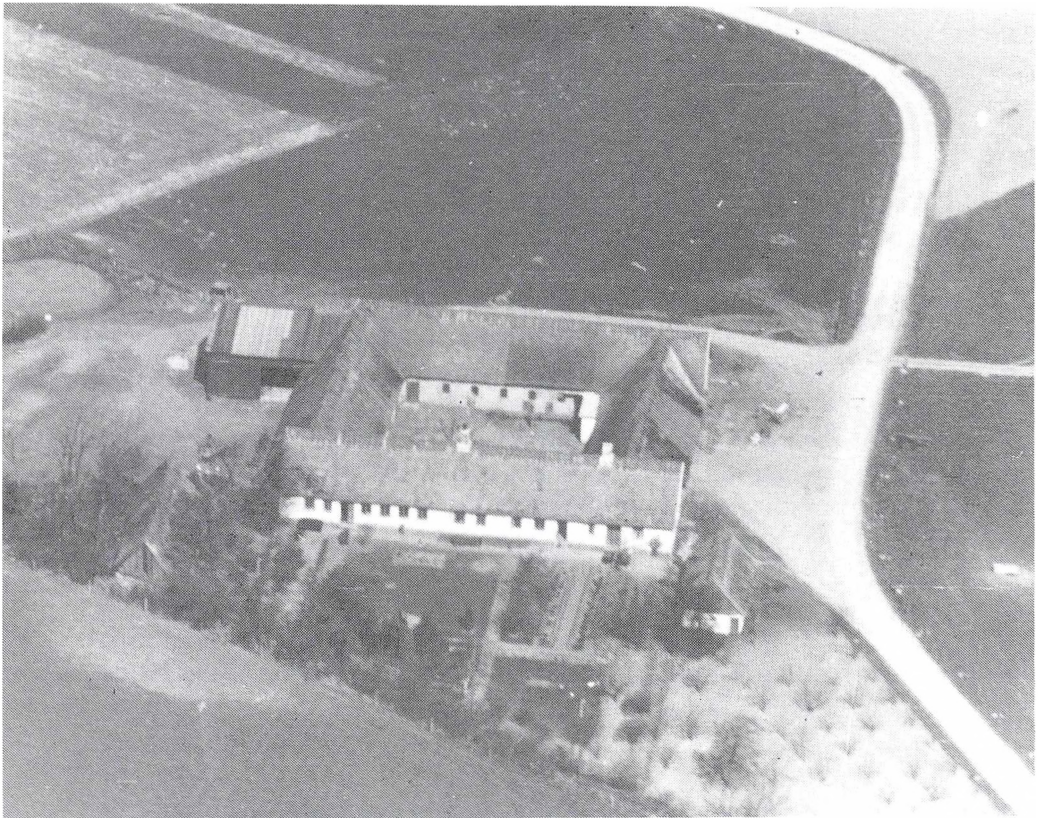

fig. 14: Porsagergård, Pårup. 1940.

Porsagergård

Lars Hansen på Porsagergård, som gennem alle årene har måttet slås med gæld, forfølges fortsat af uheld. Han har som nævnt nu fået opbygget en ny og smuk gård på sin udlod, men den 3. april 1791, søndag eftermiddag, brænder hans 4-længede gård ned, »hvorved han tillige havde det uheld at miste ej alene alt hans indbo undtagen et sengested med de dertil hørende sengeklæder, men endog 4 stk. rejseheste, 2 stk. køer, 4 stk. fjorkalve (kalve født det foregående år), 2 stude à 3 år, 2 små kalve, 4 stk. får og 6 stk. lam, 12 tdr. rug, 16 tdr. byg, 6 tdr. havre, 5 læs hør, 6 læs langhalm og 10 anden halm, item (ligeledes) 5 læs rør, så og 2 beslagne vogne og 2 træ ditto med behør samt alt hans seletøj, og endelig en jernharve, 2 træ ditto, og en ny tromle, alt med behør og at han alene har tilbage af sin gårds besætning 3 små udgangsbester og 2 føl, som var i marken da ildebranden eksisterede«. Hvordan branden er opstået, ved hverken han eller hans naboer.

Lars Hansen får nu igen tildelt bygningshjælp, og derudover penge til at starte sin besætning og bedrift igen. Desuden får han 3 års skatte- og afgiftsfrihed samt frihed for hoveri.

Askelund

Lars Nielsen, der netop har overtaget Askelund fra faderen Niels Svendsen, har andre problemer: »Før udskiftningen var så meget vand og morads på Pårup Bys marker, at man med den største besværlighed og bekostning måtte pløje, så, høste og indsamle det mennesker og kvæg skulle leve af. Nu er derimod med grøfter og vandledning både agre og enge blevet så faste og tørre, at man kan gå vidt, og køre hvor man vil. Men de gamle brønde har tabt så meget på vandet, thi mere end et år har der ikke været vand i den gamle brønd til min i fæste havende gård, hvorover jeg måtte resolve til at grave og stensætte en ny brønd inde i gården, som lykkedes så vel for mig, at vandet allerede står en 5 à 6 alen højt op i den omendskønt brønden i sig selv kun er 8 alen dyb fra karmen«. Det meste til denne brønd har han måtte købe, og han vil derfor meget gerne nu have lidt hjælp, han »Lars Nielsen, som har opmuntret så mange andre bønder til flid og duelighed«, som han siger, og Lars Nielsen får sin brøndhjælp.

Efter udskiftningen

Pårup-bønderne klarer sig usædvanligt godt efter udskiftningen. Allerede den 28. januar 1793 får alle bønder i byen arvefæsteskøder på deres gårde.

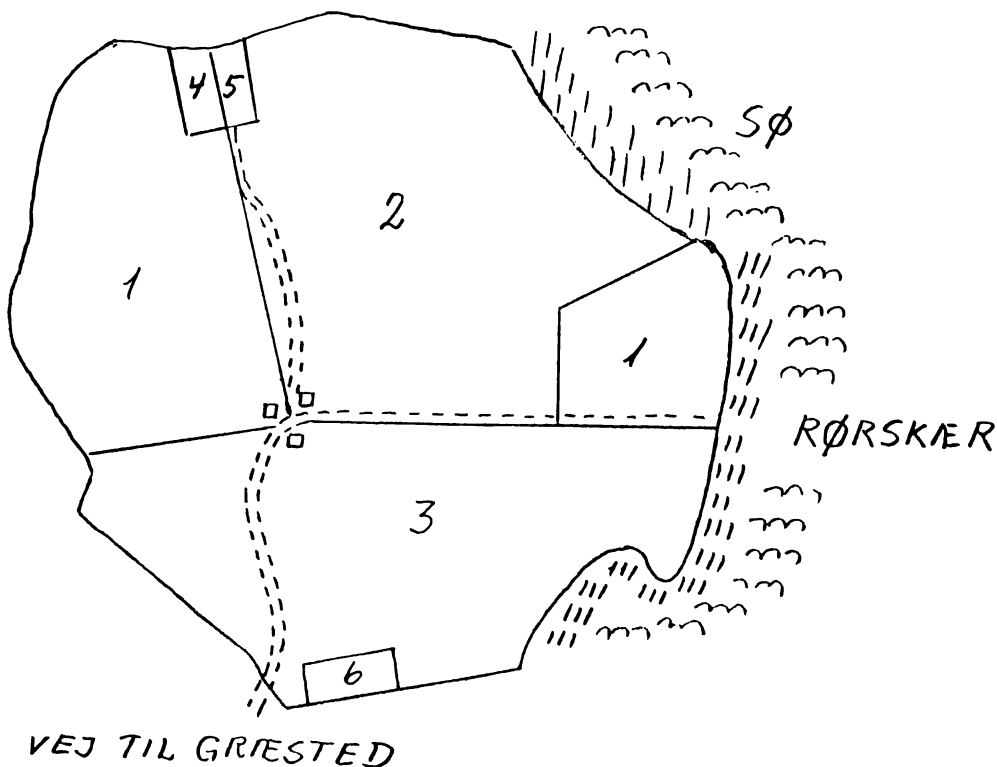
I dag

De fire gårde, der blev liggende i landsbyen, ligger der den dag i dag, mens kun to af udflyttergårdene stadig findes: Tammossegård og Ålebrogård. Både Porsagergård og Grydekærsgård er væk.

Holt⁴⁸⁾

- 1682: Byen har 3 gårde og ingen huse
35,71 tdr htk ager og eng.
127,8 tdr ld. dyrket areal.
- 1787: Folketælling. Byen har i alt 25 beboere
3 gårdmænd og 2 husmænd, som også er daglejere.

Byens udskiftning

- 1786: Byen opmåles ved J. Goos.
1789: Byen udskiftes ved Ph. Arctander.

Byens 3 gårde bliver alle liggende i byen.
Hver gård har tdr htk: 9-2-1-0, skovskyl: 0-2-1-0.

Gårdene og fæstegårdmændene:

- matr. 1:* *Julendahl* - Holtvej 81 - indlod
I alt 96 2/14 tdr ld.
Peder Rasmussen, 60 år.
- matr. 2:* *Frydenlund* - Holtvej 83 - indlod
I alt 112 4/14 tdr ld.
Svend Nielsen, 47 år
- matr. 3:* *Karlsborggård* - Holtvej 92 - indlod
I alt 108 5/14 tdr ld.
Peder Madsen, 34 år
- matr. 4-6:* Husmandslodder.

Udskiftnings- forretning 1789

Anno 1789 den 2. september var forsamlet i Holt By, Græsted Sogn på Kronborg Rytterdistrikt, i et landvæsensmøde, gehejmeråd og amtmand Levetzow, amtets landvæsenskommissærer regimentskriver Rosenqvist og holtsforster Salicath, tilligemed løjtnant og landinspektør Arctander, der var beordret til byens udskiftning, så var og nærværende regimentskriver Badstuber på distriktets vegne, med byens 3 bønder, nemlig:

1. Gårdmand Peder Rasmussen
2. Gårdmand Svend Nielsen og
3. Gårdmand Peder Madsen

hver skyldende af ager og engs hartkorn 9 tdr 2 skp 1 fjk og skovskyld 2 skp 1 fjk, alt med henblik på en plans læggelse, hvorefter byen på bedste og mest fordelagtigste måde kunne af fællesskabet blive udskiftet, hvor da løjtnant og landinspektør Arctander fremlagde for kommissionen det over byens jorder af landinspektør Goos i året 1786 optagne kort, der viste gårdenes og jordernes beliggenhed for hinanden. Men førend videre passerede, tilspurgte kommissionen samtlige bønder, om de med den passerede, og af det københavnske amts udnævnte takseringsmænds taksationsforretning var fornøjet eller ikke, hvortil de alle samtlige svarede, at de med den var tilfreds og fornøjet, og ikke havde noget imod samme at indvende.

Denne taksationsforretning er i akten sålydende:

»Den 5. juni 1789 mødte vi undertegnede, som beskikkede taksationsmænd på de frederiksborgske og kronborgske distrikter, i Holt By i Græsted Sogn på Kronborg Amt, for under hr. løjtnant og landinspektør Arctanders bestyrelse, at taksere bemeldte bys jorder, efter de anbefalede grundregler og efter vor bedste skønsomhed.

<i>De takserede styk- kers navne</i>	<i>Jordens be- standdele</i>	<i>Jordens san- de værdi</i>	<i>De fornødne grundfor- bedringer</i>
<i>Den vestre vang eller Vadsvangen</i>			
Pølagrene	muld, sand	18	
Engen		12	
Små Vesteragre	ditto	18	
Store Vesteragre	ditto	18	
Vester Sylene	ditto	16	
Tokkermose		12	
Baunebaks agre	muld, ler, sand	16	
Engen		16	
Agerstykker norden			
Baunebaksagre	muld, grus	12	
1 td. på bakken		8	
Vadsagre		12	
Det søndre ager- stykke ved Vadsagre	ditto	12	
Det østre ager- skifte ved Vadsagre	muld, grus	12	
Eng sønden for Vadsagre		12	
Eng norden for ager imellem Vads- og Bøllemose ager		12	
Eng omkring samme		12	Her en vandgrøft à 4 sk favnen
Bøllemoseager	muld, ler	14	
Tammose krog		12	
Tammose agre	muld, sand	14	
Eng		12	Udgraves à 4 sk fv. og 1 stenkiste til 3 rdr.
Jødekærs agre	muld, sand	14	
Eng		14	
Bøllemose		10	Udgraves ned til åen à 4 sk fv., og derover 1 sten- kiste til 4 rdr.
Agrene ved gærdet	ler, muld	12	
Vestre smeed agre	ditto	12	
Østre	ditto	12	

*Den østre vang
eller Søvangen*

Smeedstumperne	ler, muld	12	
Trollemose agre	muld, ler, sand	16	
Bøgebanks agre, mellemste	ditto	18	
østre		15	
Engen ved Smeed- stumperne		6	Udgraves à 6 sk fv., og 1 stenbiste til 3 rdr.
Engen sønden for		15	
Engen norden for		15	
Saukilde agrene	muld, sand	14	
Tankilde Eng		11	Vandgrøft til sø- en à 4 sk fv.
Agrene i Tankilde eng	sand	10	
Tammose agre	muld, sand	14	
Eng norden for		14	
Skaukifte eng		12	
Kiellingsholm eng		8	
Bøgeholms agre	muld, ler	13	
Eng øst for samme		8	
Tørvegravene		4	
Eng nord for		8	udgraves til sø- en à 4 sk fv.
Hesleholms eng		8	
Tørvegravene		4	
Gamle indelukke		8	
Urteholms eng		8	En vandgrøft til søen à 4 sk fv.
Elle eng		12	
Agrene i Elle engen	muld, ler	12	
Rørstens agre	ler, muld	12	
Braad engen		10	En vandgrøft til søen à 4 sk fv.
Rørments agre og eng øst	muld, ler	14	
Agerstykket nord for		12	
Eng sammesteds		12	
Breedagre	muld, ler	18	

*Den søndre vang
eller Græsted Vangen*

Flabagre, østre	muld, ler, sand	17	
Brede by agre		17	
Vestre Flabagre	ditto	17	
Den østre del	ditto	18	
Vesteragre, den vestre del		16	
Mosehullerne engen		12	En vandgrøft til søen à 4 sk fv.
Gravagre	muld, ler, sand	16	
Engen		8	
Svejsagre	ditto	16	
Engen		8	
Vejlleagre	muld, sand, ler	16	
Engen		10	Udgraves a 4 sk fv.
Tranelands agrene stumperne og engen		10	
Agrene mellem Vejle og Skingeragre	muld, sand, ler	16	
Broagre	sand, muld	10	
Engen		10	
Flabagre	sand, muld	10	
Engen i Sømosen		10	
Skinger agrene	muld, sand	13	
Engen i Sømosen		10	
Breedagre og Kildeagre	muld, sand, ler	18	
1/4 sønder	ditto	17	
Mosehullerne engen		14	
Gårds- og have pladser		18	

Holt, den 5. juni 1789

Heile Pedersen

Haagen Torbensen

At vi gårdbeboere i Holt er i alle måder tilfredse med ovenstående
taksation, tilstår vi herved

Svend Nielsen

Peder Rasmussen

Peder Madsen

Som forordningsmæssig overværende landinspektør

Arctander

Kommissionen og landinspektøren tilligemed regimentskriver Badstuber blev derefter med bønderne enige om, at følgende skulle ved byens udskiftning tjene til

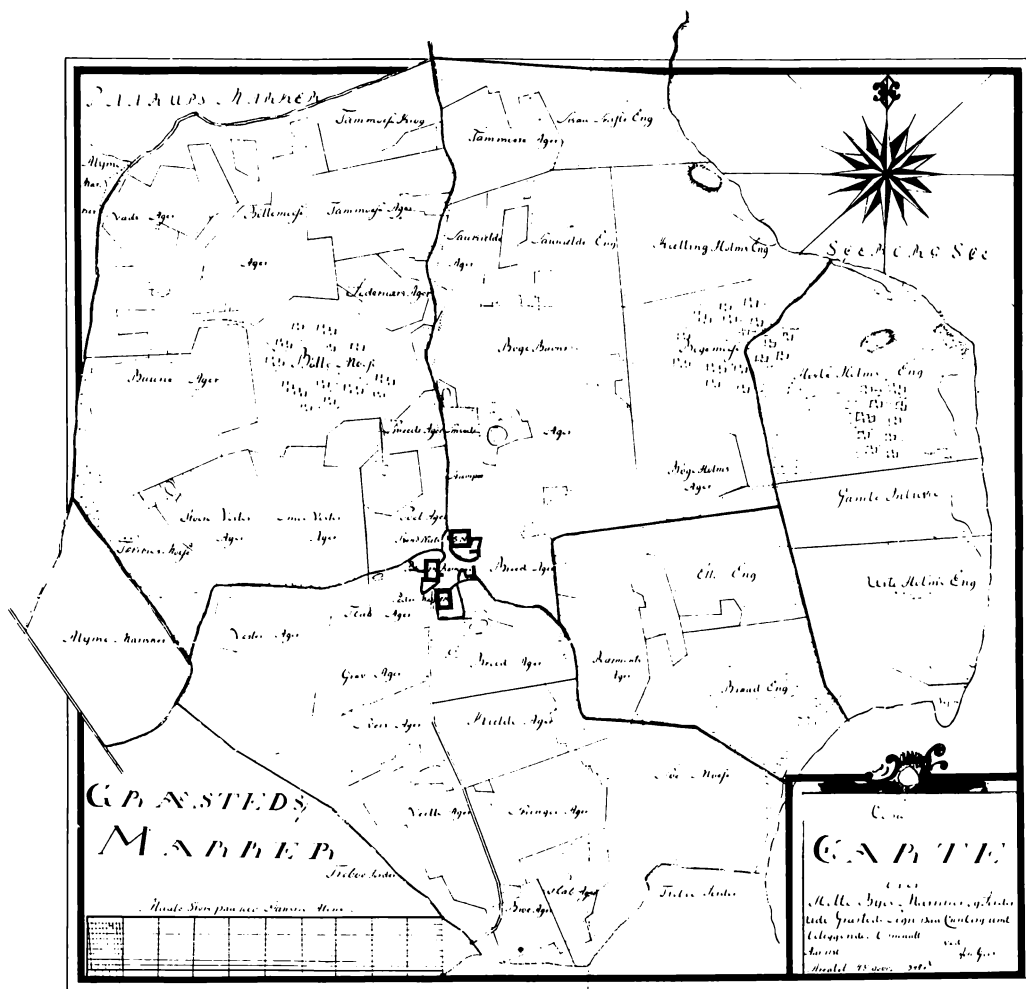

fig. 15: »Kopi-kort over Holt Bys marker og jorder i Græsted Sogn, på Kronborg Amt beliggende, opmålt ved Joh. Goos. År 1786.«

Plan

1. Byens jorders taksation af de faste taksationsmænd Heile Pedersen fra Ballerup og Haagen Torbensen fra Bringe, forbliver som samme befindes, da den af bønderne er underskrevet, hvorved de har tilstået at være dermed fornøjet.
2. Byens markskel vil blive uforandret, undtagen mod Fredbo, hvor der drages en linie som begynder 3½ alen syd for leddet ved Broagrene og vil gå siden i øst over Flabagrene, til omtrent 16 alen nord for det gamle markskel ved søen, hvorved Holt By udlægger den jord, som den efter dens hartkorn bør yde til Græsted Skole, og som igen fra Fredbo skal udlægges ved Græsted Bys udskiftning.
3. De tre gårde, hvoraf byen består, kunne blive alle liggende og lodderne derefter bedst udlægges på følgende måde:
 - a. Lodden nr. 1 dens søndre linie vil komme til at gå fra Peder Rasmussens søndre haves sydvestre hjørne, over Flabagrene og Vesteragrene, til den kan træffe Græsted markskel 30 alen syd for det gamle vangegårde. Mod vest kan lodden følge Alme markskel, og mod nord Pårups markskel, indtil 417 alen vest for diget imellem vangene. Herfra vil drages loddens østre linie, over de vestre ender af Tammoseagrene og Jødekærsagrene, over Møllemose, Smeedager og Pølager, til hvor vangegårdet støder på Peder Rasmussens nordre havegårde. Denne lod tillægges i Gamle Indelukke et stykke til eng og tørveskær. Denne englods vestre skel vil følge den gamle grøft og begynde 170 alen syd for leddet og vil ende 229 alen nord for samme led. Derfra vil den nordre linie gå til søen og bliver omtrent 617 alen lang. Ved søen bliver loddens bredde 528 alen, den søndre linie også omtrent 570 alen.
 - b. Lodden nr. 2 vil støde mod vest til lodden nr. 1, mod nord til Pårups mark, mod øst til Søborg Sø og den til nr. 1 lagte og nyligt beskrevne eng og tørvelod. Fra det sydvestre hjørne af denne englod, drages en lige linie over Elleengen, den nordre ende af Rørstensager og over Bredager, til 4 alen syd for leddet ved byen. Denne linie og den søndre linie af engloddet vil udgøre tilsammen en lige linie. Ved denne sidst beskrevne linie bliver en vej at anlægge på 10 alen til engloddet. Men dersom engen endnu skulle blive for blød, når skellet er gravet, da følges den gamle vej under Bøgebaks og Bøgeholms agre.
 - c. Lodden nr. 3 vil støde mod nord til lodderne nr. 1 og 2, mod vest og syd til Græsted og Fredbo og mod øst til Søborg Sø. Vejen, som løber igennem denne lod til Græsted, vil blive uforandret.

4. Røret ved Søborg Sø, vil blive som hidindtil fælles, således at de 3 gårdbeboere kunne høste det tilsammen, og derefter dele det i lige dele mellem sig.
Ved loddernes beregning bliver at regne 5 alen til røret mod landsiden, for at samme kunne fredes ved en grøft.
5. De 3 gårdbeboere, som erklærede sig fornøjet med lodderne, blev herefter tilsagt samme således:
 - a. Peder Rasmussen tilsagt den nordvest for hans gård liggende indlod nr. 1.
 - b. Svend Nielsen blev tilsagt den nord og øst for hans gård beliggende indlod nr. 2.
 - c. og Peder Madsen, den syd for hans gård og byen beliggende indlod nr. 3.
6. På enhver af de således bestemte 3 gårdlodder vil blive at afsætte en husmandslod, som tillægges 1½ tønde land til 24⁴⁹⁾, eller i forhold derefter.
7. I byen befindes 2 jordløse fæstehuse, som bebos af Søren Nielsen og Niels Hansen.
8. På byens marker befandtes ingen grusgrave, som kunne udlægges til vejfyldning eller almindeligt brug. Men i tilfælde af at samme skulle behøves, må bønderne tillade, at den fornødne fyld tages på mest bekvemteste steder.

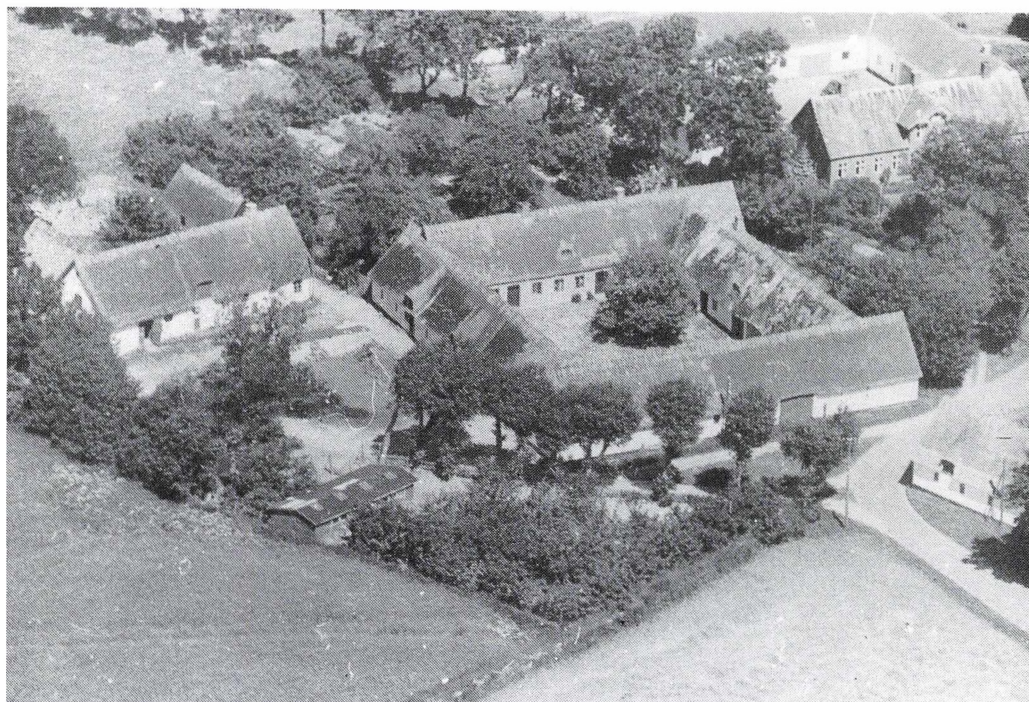

fig. 16:

Julendahl, Holt. I baggrunden ses Frydenlund og til højre forrest i billedet et hjørne af Karlsborggård.

Og som ikke videre ved dette møde var at iagttage, så blev denne udskiftningsforretnings videre fremme udsat, indtil lodderne i marken og på kortet, såvel som husmandslodderne var blevet afsatte, da kommissionen igen ville forsamle sig, til forretningens endelige slutning.

Datum ut supra (dato som ovenfor)

H. Levetzow Rosenqvist Salicath
Arctander Badstuber
(underskrifter)

Anno 1789 den 26. september var atter forsamlet i et landsvæsensmøde gehejmeråd og amtmand Levetzow, amtets landvæsenskommissærer regimentskriver Rosenqvist og holtsforster Salicath, tilligemed løjtnant og landinspektør Arctander, for at bringe Holt Bys udskiftning til endelig rigtighed.

Ved forretningen var nærværende regimentskriver Badstuber med byens 3 bønder. Hvor da kommissionen erfarede, at udskiftningen i alle sine dele på kortet og i marken var fuldført efter den lagte plan ved første møde. Og som ingen af bønderne havde noget at indvende mod taksationen, planen, delingen eller loddernes afsættelser, så blev endvidere fornævnte 3 bønder tilsagt deres lodder til bestandig brug og nytte, og uden forandring således som det ved første møde er ommeldt, og hvormed bønderne erklærede sig fornøjede.

I byen findes kun 2 fæstehusmænd. Derefter skete lodtrækning om de afsatte huslodder, som da udfaldt således:

- a) Den huslod på gårdmand Peder Rasmussens indlod nr. 1, nordvest for byen, tilfaldt husmand Niels Hansen. Vejen til samme huslod vil blive den samme som til huslodden på indlodd nr. 2 findes afsat, og vil følge det gamle vanggærde, til på Trollemoseagrene, og derfra syd for Jødekjærsagrene, til loddens skel som siden følges.
- b) Den huslod på gårdmand Svend Nielsens indlod nr. 2, nordøst for byen, tilfaldt husmand Søren Nielsen.
- c) Den 3. huslod på gårdmand Peder Madsens indlod nr. 3 syd for byen, derom lodtrak 2 husmænd Johan Christensen og Povl Nielsen, begge fra Græsted By, under det kronborgske rytterdistrikt, som dertil havde meldt sig og nu var nærværende, og tilfaldt da huslodden Johan Christensen, men udbad sig, ikke at måtte pålægges at flytte derhen, siden huslodden lå hans i fæste havende hus belejligt.

Disse 3 huslodder blev derefter benævnte husmænd af kommis-

sionen tilsagt, til nytte og brug fra dato af, imod at betale af samme, alt hvad Det kongelige Rentekammer fastsætter eller bestemmer, så og desuden selv at besørge husloddernes indhegning uden understøttelse, for såvidt det halve hegn måtte være dem vedkommende. På sådan måde og under disse vilkår, modtog husmændene huslodderne, og dermed erklærede sig fornøjede.

Løjtnant og landinspektør Arctander fremlagde dernæst til Sagens indlemmelse, en beregning fra hans hånd af 22. september 1789, over gårdloddernes størrelse, indhegning og grundforbedringshjælp. Samme er i sagen sålydende:

Beregning

over gårdlodderne i Holt By, i Græsted Sogn på Kronborg Amt, deres størrelse, indhegning og de ifølge taksationsforretningen fornødne grundforbedringer, hvorfor pengehjælpen er beregnet efter de befalede grundregler.

	rdr.	sk.	rdr.	sk.
Indlod nr. 1. Peder Rasmussens, indeholder agerjord 46 tønder land, engbund 47 5/14 tønder ld. Rør ved Søborg Sø 2 11/14 tdl. tilsammen 96 2/14 tdl. som iberegnet huslodden udgør 55 1/14 tønde land til 24. Lodden har at hegne med vold og dobbelte grøfter 734 favne à 10 sk. favnen, deraf 1/3 godtgjort er	25	47		
Til vands afledning behøves 390 favne vandgrøfter 2 alen brede, og 1 alen til 1½ alen dybe, à 4 sk. favnen, deraf godtgjort er	10	80		
En stenkiste behøves til	4			
Tilsammen			40	31

Indlod nr. 2. Svend Nielsens, indeholder agerjord 45 4/14 tøndeland, engbund 64 5/14 tøndeland, veje 1 4/14 tdl. Rør ved søen 1 5/14 tdl. Tilsammen 112 4/14 tdl., som iberegnet huslodden udgør 55 1/14 tønderland til 24.

Om lodden er at hegne med vold og dobbelte grøfter 550 favne à 10 sk. fv. deraf 1/3 er	19	9		
Til vands afledning behøves 686 favne vandgrøfter à 4 sk. favnen, deraf 2/3 godtgjort er	19	5		
På lodden behøves 3 stenkister à 3 rdr. stykket, er	9			

Og en træbro over grøften til Gamle indelukke	6		
	Tilsammen		53 14
Indlod nr. 3. Peder Madsens, indeholder agerjord 47 1/14 tøndeland, engbund 57 tdl., veje 11/14 tdl., rør ved søen 3 7/14 tdl., tilsammen 108 5/14 tdl., som iberegnet huslodden udgør 55 1/14 tdl. til 24.			
Om lodden er at hegne med vold og dobbelte grøfter 732 favne à 10 sk. favnen, deraf 1/3 godtgjort, er	25	40	
Til vands afgravning behøves 566 favne vandgrøfter à 4 sk. favnen, deraf 2/3 godtgjort, er	15	69	
Til træbro over grøften til Gamle indelukke	6		
	Tilsammen		47 13
Hegning og grundforbedringshjælpen for den hele by er			140 58

Frederiksborg den 22. september 1789

Arctander

Og som intet videre ved denne udskiftning var at iagttage, så blev forretningen sluttet, for in forma at blive beskrevet og indsendt til Det kongelige Rentekammers forventede approbation (godkendelse).

Datum ut supra.

H. Levetzow Rosenqvist Salicath
Arctander Badstuber»

*Efter
udskiftningen*

Bønderne på to af byens tre gårde har også før udskiftningen klaret sig ganske udmærket. Kun Peder Rasmussen på den tredje gård har konstant vanskeligheder med at betale sine afgifter. Efter udskiftningen klarer alle bønderne sig tilsyneladende godt: Ingen sender klager til Rentekammeret, ingen beder om yderligere hjælp og alle klarer skatter og afgifter.

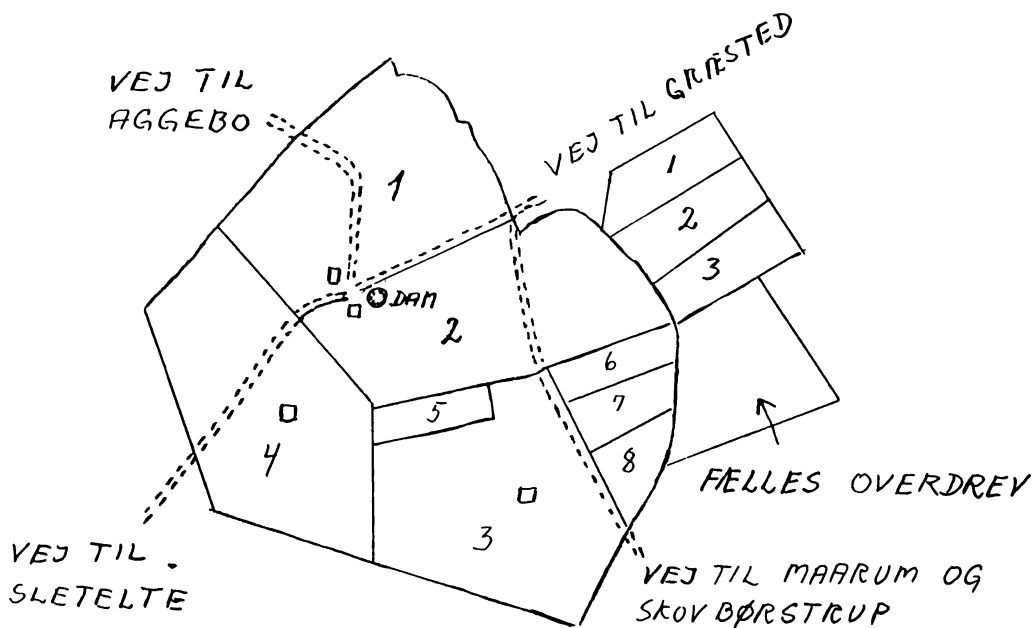
I dag

Alle tre gårde ligger stadigvæk i byen på de samme steder som før udskiftningen.

Dønnevælde⁵⁰⁾

- 1682: Byen har 2 gårde og 3 huse uden jord.
16,63 tdr htk ager og eng.
105,8 tdr ld. dyrket areal.
- 1787: Folketælling. Byen har i alt 39 beboere.
4 gårdmænd, 4 husmænd og 1 almisselem.
Blandt disse er der 3 daglejere
1 skomager
1 landsoldat

Byens udskiftning:

- 1782: Byen opmåles ved landinspektør O. Fensmark
1789: Byen udskiftes ved landinspektør O. Fensmark.

Af byens 4 gårde bliver 2 liggende i byen, mens 2 må flytte ud.
Hver gård har tdr htk: 3-2-2-0, og skovskyld: 0-0-3-0.

Gårdene og fæstegårdmændene

- matr. 1:* Møllebjerggård - Møllebjergvej 3A - indlod.
I alt 51 5/7 tdr ld.
Anders Pedersen, 24 år.
- matr. 2:* Bøghavegård - Dønnevældevej 101 - indlod.
I alt 55 1/2 tdr ld.
Hans Jensen, 68 år.
- matr. 3:* Barumgård - Bjørstrupvej 28 - udlod.
I alt 53 13/14 tdr ld.
Niels jensen, 50 år
- matr. 4:* Bosøjregård - Dønnevældevej 115 - udlod.
I alt 53 3/14 tdr ld.
Anders Larsen, 48 år.
- matr. 5-8:* Husmandslodder.

Dønnevælde har 4 fæstegårde og 4 fæstehuse. Gårdene har et meget lille hartkorn - 3 tdr 2 skp 2 fjk - og betegnes som »halve« gårde. Nye gårdfæstere betaler meget lidt eller slet intet i indfæstning.

Møllebjerggård De tre af bønderne klarer sig uden at komme for meget i restance med betalingen af afgifter og skatter, mens den sidste gård kører meget dårligt. Peder Andersen har overtaget den gård i midten af 1760erne uden at betale indfæstning. Han får efterhånden gården på fode igen, men dør så i 1781.

Hustruen, Bodil Jensdatter, gifter sig igen med David Larsen, der overtager gårdfæstet. Men han stilles snart for retten for en »misgerning« og dømmes til »slaveriet« (indsættes i tugthus). Bodil Jensdatter er nu alene på gården igen, men forsøger at køre den videre. Det er meget svært for hende at klare det, og hun overlader derfor gården til sønnen Anders Pedersen, der nu er blevet godt 20 år gammel.

Denne søn skriver i maj 1789 til Rentekammeret og søger om hjælp, da gården er »blevet meget brøstfældig, især den vestre længe. Der er 16 fag, hvori der er gammelt tømmer, som er forrådnat overalt, og som ikke dur at sætte i et hus igen«. Anders Pedersen ønsker derfor dels at genopbygge den vestre længe, dels reparere resten af gården. Han har ladet sognets fogder vurdere, hvad han behøver i materialer, og beder nu underdanigst om hjælp: »Jeg, fattige unge menneske har i disse 6 à 7 år min moder har været ene ved gården, gået og arbejdet og slidt for hende så yderlig, jeg har kunnet, og har ikke tjent mig noget, og hun har ikke

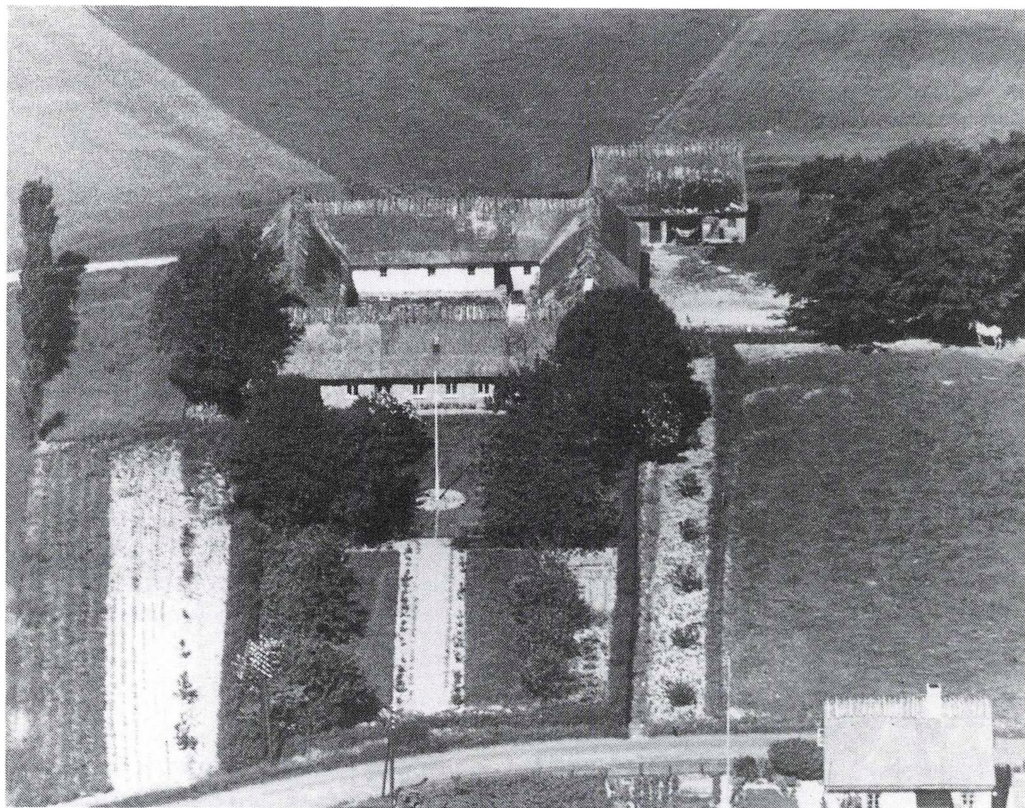

fig. 17: *Møllebjerggård, Dønnevælde.*

haft råd til at give mig noget, næppe de nødvendigste klæder, hvorfor jeg og ikke selv har noget til hjælp at sætte kongens gård i stand med. Jeg er i mig selv sagtmodig og undselig, men jeg nødsages at tage tilflugt til den nådige regering og bede allerunderdanigst at må nyde hjælp til den længes opbyggelse, og lidet af skoven til støjle og hæle i væggen, og de nødvendige tækkæppe«.

Regimentskriveren beretter, at Anders Pedersen ved overtagelsen af gården »lovede at istandsætte gårdens bygninger således i denne sommer, at samme til efteråret ved et derover tagende syn skulle findes forsvarligt, men han har da ikke taget sig i agt for, at den vestre længe bestående af 16 fag var så brøstfældig, som den i sig selv virkelig er«. Han påpeger, at Anders Pedersen siden han overtog gården »har vist sig stræbsom«, så han mener, man bør yde ham det nødvendige til, at gården kan blive repareret, og dette accepterer både Levetzow og Rentekammeret.

*Udskiftning
1789*

Samme efterår bliver byen udskiftet. Ved det første landvæsenmøde den 15. september 1789 godkender bønderne den foretagne taksation af byens jorder. Derefter fremlægger landinspektør O. Fensmark, der har opmålt byen i 1782, en plan for byens udskiftning. Den indebærer, at to af gårdene må udflytte. På den sydlige udlod foreslås udlagt en husmandslod, mens de øvrige tre husmandslodder kan lægges samlet øst for samme udlod.

Fire dage senere er lodderne afsat såvel på kortet som i marken, og ved et nyt landvæsenmøde skal de nu fordeles. Kommissionen beser byens gårde »og deres beliggenhed for jorderne«, og det beslutes, at Hans Jensen (Bøghavegård) og Anders Pedersen (Møllebjerggård) kan blive liggende i byen.

Anders Larsen og Niels Jensen, som skulle have de to udlodder, ønsker »til næste møde at måtte bie med at lodtrække om disse to udlodder, hvis de ikke i almindelighed derom kunne blive forenede«. De bliver ikke enige, og ved næste landvæsenmøde trækker de lod. Niels Jensen får da lodden syd for byen (Barumgård), mens Anders Larsen får udlodden mod vest (Bosøjregård). Til Bosøjregårdens jorder skal begge indboere samme efterår levere 40 forsvarlige læs gødning.

Byens øvrige jorder - overdrevet - omtales overhovedet ikke i udskiftningsforretningen, men de udlægges tilsyneladende til fælles græsningsareal for alle bønderne i byen.

Barumgård

»Den der er født til at dyrke jorden, og i sit ansigts sved at adspørge sit brød, må anvende sin tid nyttigt, og bruge sin flid vel, om han ellers vil have brød«. Sådan indleder Niels Jensen et brev til Rentekammeret dateret 22. februar 1791. Han fortæller, at han nu er ved at skulle udflytte sin gård på udlodden, men nu er »den bedste hest, 8 år gammel, 40 rdr værd... faldet fra mig. 2 køer, 11 stk. får og lam mistede jeg i forrige sommer«. Han har desuden haft misvækst i to år i træk og måttet købe korn til både føde og sæd. Han beder derfor bønligt om hjælp til køb af én hest. »Alt andet er blevet min byrde, og kan den ikke lettes for mig, må jeg bære den med største tålmodighed, som den, der er sat på en liden tue at nære sig«.

Badstuber medgiver, at Niels Jensen har været ude for flere uheld, på såvel dyr som afgrøder, men han er en stræbsom mand og kan nok hjælpe sig selv, »uden at være den kongelige kasse til byrde«. Niels Jensen får derfor afslag.

Bøghavegård

Lars Jensen, der omkring 1790 overtager Bøghavegård efter Hans Jensen, skriver i 1792 en ansøgning til Rentekammeret. Denne gård, fortæller han, »modtog jeg godvillig... Samme gård er ældgammel og ganske skrøbelig og med mådelig besætning. Men gården ligger ganske ude af og noget fra sin lod, og desuden er der intet vand ved stedet, eller nogen tid er at få enten vinter eller sommer, hverken til hushold eller til kreaturerne. Så er og meget af gårdens lod bevokset med stor bøgeskov, som er tjenlig til udvisning står sig ikke til forbedring, så er der dog en del rødløvspurrer (unge bøgetræer) og anden underskov, som jeg af min egen evne ikke formår at rydde, hvilket dog var højnødvendigt for mig, da jeg kun har liden agerjord, og den jeg har, dur kun ganske lidet, og al jorden til byen er kun meget ringe rugjord«. Han beder derfor om samme hjælp som en almindelig udflytterbonde tildeles.

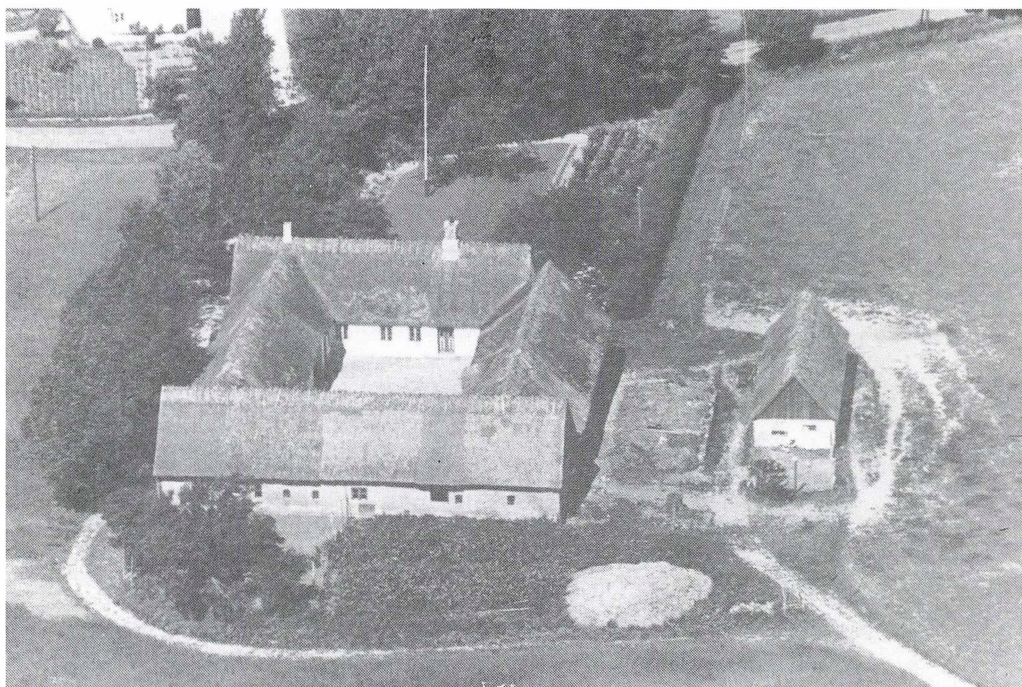

fig. 18: *Bøghavegård, Dønnevælde. 1946.*

Badstuber siger, at »det forholder sig ganske rigtigt, således som supplikanten Lars Jensen.... foregiver.... At han for omtrent 1½ år siden modtog denne gård... ved afståelse af en gammel og næsten blind mand, ved navn Hans Jensen, der ved byens udskiftning ikke turde eller kunne påtage sig at udflytte gården, endskønt det af landvæsenskommissionen blev ham tilbudt. Men da gården ligger i

en krog og meget ubelejligt for dens jordlod; den er og temmelig gammel, og mangler vand både vinter og sommer«, søger regimentsskriveren om, at Lars Jensen må få almindelig udflytningshjælp.

Men amtmandens angst for følgerne kommer til at gå ud over Lars Jensen: Han indstilles til langt mindre kontanthjælp end de andre, og kun ét års frihed for hoveri - men ikke for skatter og afgifter. Desuden almindelig hjælp fra skoven af træ o.lign. Hvis man gav ham fuld hjælp, frygter Levetzow, »at enhver fæstebonde, som har en gammel gård, indkommer med ansøgning om hjælp til gårdens udflytning, for derved at få en ny gård i stedet for en gammel«.

Rentekammeret følger amtmanden, og i svaret til denne erklærer de at være enige med »Dr. Excellence i, at de indboere, som herefter ville udflytte, ikke kan tilstås så meget hjælp som i lige tilfælde hidindtil«.

Lars Jensen modtager den tilbudte hjælp og får flyttet sin gård til et mere bekvemt sted.

*Efter
udskiftningen*

I årene efter udskiftningen har den unge Anders Pedersen (Møllebjerggård) det fortsat økonomisk svært, men ser dog ud til lidt efter lidt at klare sig. De øvrige tre dønnevældebonder klarer sig ganske godt og får betalt deres skatter og afgifter til tiden.

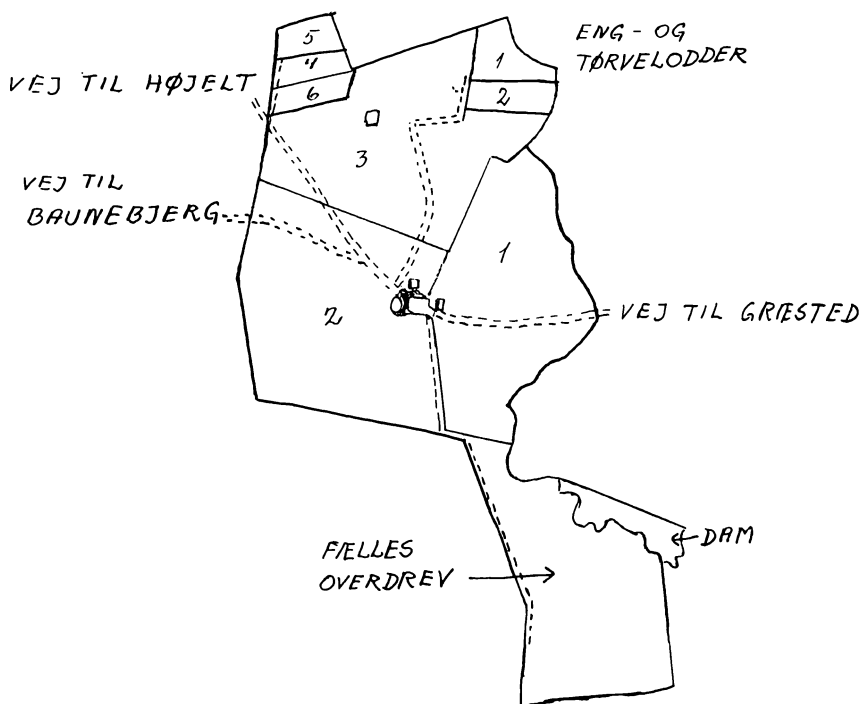
I dag

Alle byens fire gårde ligger nu, hvor de lå eller blev genopbygget efter udskiftningen.

Tulstrup⁵¹⁾

- 1682: Byen har 3 gårde, ingen huse.
22,55 tdr htk ager og eng
86,7 tdr ld. dyrket areal.
- 1787: Folketælling. Byen har i alt 23 beboere.
3 gårdmænd, 2 husmænd og 2 aftægtsfolk -
Heraf 3 daglejere.

Byens udskiftning:

- 1782: Byen opmåles af landinspektør O. Fensmark.
1789: Byen udskiftes af landinspektør O. Fensmark.

Af byens 3 gårde bliver 2 liggende i landsbyen, mens en må flytte ud.

Hver gård har tdr htk før udskiftningen: 6-1-2-0, skovskylid: 0-1-2-0.

Hver gård har tdr htk efter udskiftningen: 5-5-1-2 14/15 (idet en del af byens jorder er inddraget til skov).

Gårdene og fæstegårdmændene:

- matr. 1:* Kaglebjerggård (opr. Kagebjerggård) - Tulstrupvej 72 - indlod. I alt 58 1/7 tdr. ld.
Lars Nielsen, 43 år.
- matr. 2:* Skademosegård - Tulstrupvej 87 - indlod.
I alt 67 1/7 tdr. ld.
Peder Larsen, 37 år.
- matr. 3:* Tulstrupgård (opr. Tranebsgård) - Tulstrupsvej 92 - udlod. I alt 61 1/2 tdr. ld.
Jens Larsen, 35 år.

Udskiftning 1789

Det første møde i forbindelse med byens udskiftning afholdes den 9. september 1789. Landinspektør Fensmark fremlægger det kort, han har tegnet over byen i 1782 og anviser herpå, hvorledes han har tænkt sig fordelingen af jorderne: En gårdmand må flytte ud. I nordøst ind mod Græsted og Almes jorder kan afsættes englodder, som fordeles ved lodtrækning, mens der i nordvest mod Højelt kan afsættes tre husmandslodder. Hele den sydlige del udlægges til fælles overdrev.

Kort tid i forvejen har man fået fastlagt skovgrænsen ved Aggebo, og en del af Tulstrups jorder er blevet lagt ind under de kongelige skove. Herved er byens hartkorn nedsat fra tidligere 18 tdr 4 skp 2 fjk til 17 tdr 1 fjk og 2 4/5 alb, hvorved hver bonde efter udskiftningen har ca 1/2 td hartkorn mindre end før.

Det kan i dag undre os, at det næste landvæsensmøde først finder sted den 13. april 1790. Årsagerne hertil kendes ikke, da der intet nævnes i selve udskiftningsforretningen, og der heller ikke foreligger nogen korrespondance herom.

Bønderne erklærer sig ved dette andet møde tilfredse med den lagte udskiftningsplan. Herefter skal det besluttes, hvem af dem der skal have udlodden. »Efter gårdenes beliggenhed i byen« bliver det bestemt, at Lars Nielsen skal forblive i byen og have lodden mod øst (Kaglebjerggård). De to andre gårdmænd trækker lod om, hvem af dem der kan blive i byen, og hvem der skal flytte ud. Herved afgøres det, at Jens Larsen flytter ud (Tulstrupgård).

Jens Larsen skal samme efterår af hver af de to indboere have 40 forsvarlige læs gødning, hvilket svarer til gødning til »1/2 td jords udsæd«.

»Ligeledes blev indboer Lars Nielsen tilstået at have adgang til at hente vand fra en kilde i Skademoselodden, som er i indboer Peder Larsens lod (Skademoségård)«.

Kun én af byens fire husmænd er mødt op for at få en husmandslod. Efter at han ved lodtrækning har fået tildelt den midterste lod, erklærer alle sig tilfredse med den skete udskiftning. Denne er nu ført til ende.

Alle gårdene

Den 28. december 1793 skriver byens tre bønder et brev til Rentekammeret. Heri fortæller de, at de for fem år siden »mistede en stor del jord af vore små og ringe marker, som indkom i indhegningen (skoven). Fratagelsen ømmede os straks, og (vi) kunne ikke andet end udtrykke bønner for at have og beholde hulsotterne - så kaldes engene - for vore kreaturer«. Bønnerne havde ikke hjulpet, og derfor »udbad vi os en årlig lindring og lettelse i vore udgifter og skatter, hvorom vi i håbet blev trøstede. Dog er og bliver vi uden trøst og fornøjelse«.

De har nu i fire år fortsat betalt skatter og afgifter efter deres gamle hartkorn, og ønsker derfor, at man ser på sagen: »Thi, at savne årlig 12 læs hø og græsning til 24 høveder er et stort tab for så lidt hartkorn, som Tulstrup har«. Leje græsning hos fremmede vil og kan de ikke, for »sommergræsningen hos os er steget så højt, at ingen fattig mand kan være ved magt og betale den. Og om han end kunne få græsning for et par køer, for betaling hos en mand, lærer vist erfaring, at køerne er færdige at krepere af sult. Thi enhver er sig selv nærmest, og førend hans eget skal mangle, må og skal den fremmedes«.

Jorden kan de ikke få igen, men de ønsker blot at få nedsat deres skatter og afgifter, så de betaler efter deres reelle hartkorn.

Her er sket en fejl i administrationen. Badstuber kan henvise til udskiftningsforretningen, hvoraf det fremgår, hvor meget hartkorn hver bonde skal betale fremover. Badstuber venter blot på ordre ovenfra, før han kan ændre i bøndernes betaling. Rentekammeret sørger straks for, at dette sker.

Skademoségård Samme dag som bøndernes fællesbrev skrives, får også Peder Larsen forfattet et brev på egne vegne. Hans problem er, at han ved skelsætningen mod Stokkerupgård har fået 3 tdr land, »som overalt er begroet med skov, stor og liden«, og som derfor er »utjenlig til sæd og græsning«.

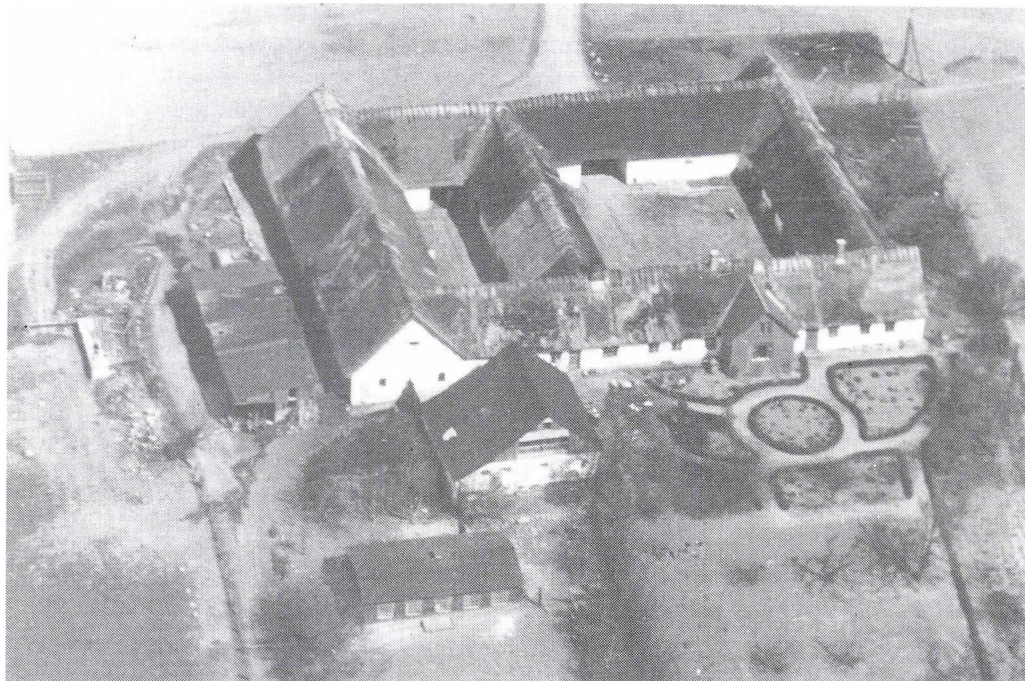

fig. 19: Skademosegård, Tulstrup. 1940.

Peder Larsen ønsker nu, som det blev ham lovet, at denne skov fjernes fra sine jorder, så han kan få dem under dyrkning: »Thi så længe hjælpen udebliver, er jeg altfor uformuende til at foretage mig så strengt et arbejde, og hvad liden hjælp mig ellers kunne forundes årlig for så megen jords afsavn og undværelse, kan ingenlunde oprejse tabet jeg lider«.

Til Peder Larsens brev meddelte landinspektør Recke og Badstuber, at det selvfølgelig ville være bedst for bonden, hvis træerne blev fjernet, så han kunne få ryddet jorden til dyrkning, men at de forudser, at han må vente, til hans tur kommer. Indtil da må han lade sig nøje med den årlige godtgørelse, han kan tilkomme.

Amtmanden ansøger Rentekammeret om godtgørelse til Peder Larsen, men anmoder samtidig om, at man indhenter »forstvæsenets betænkning«, om skoven kunne fjernes i løbet af 2-3 år, »da han således efterhånden kunne komme til at benytte sig af jorden«.

I maj 1794 indløber svaret fra skovvæsenet: Bøgeskoven på Peder Larsens jord kan afskoves førstkommande efterår, og egeskoven i løbet af den kommende vinter og næste forår. Rentekammeret anmoder straks om, at man iværksætter denne plan.

*Efter
udskiftningen*

Tulstrups bønder har før udskiftningen oftest klaret betalingen af deres skatter og afgifter. Lars Nielsen og Peder Larsen har et enkelt år eller to haft økonomiske problemer, men er hurtigt kommet med igen. I de første år efter udskiftningen svarer alle deres skatter og afgifter til tiden.

I dag

Tulstrupgård og Kaglebjerggård ligger begge stadig, hvor de lå i tiden efter udskiftningen. Skademosegård er til gengæld flyttet ud på marken, efter oprindelig at have ligget lige nord for byens gadekær. Overdrevet på byens sydlige jorder er i dag en del af Græsted Hegn.

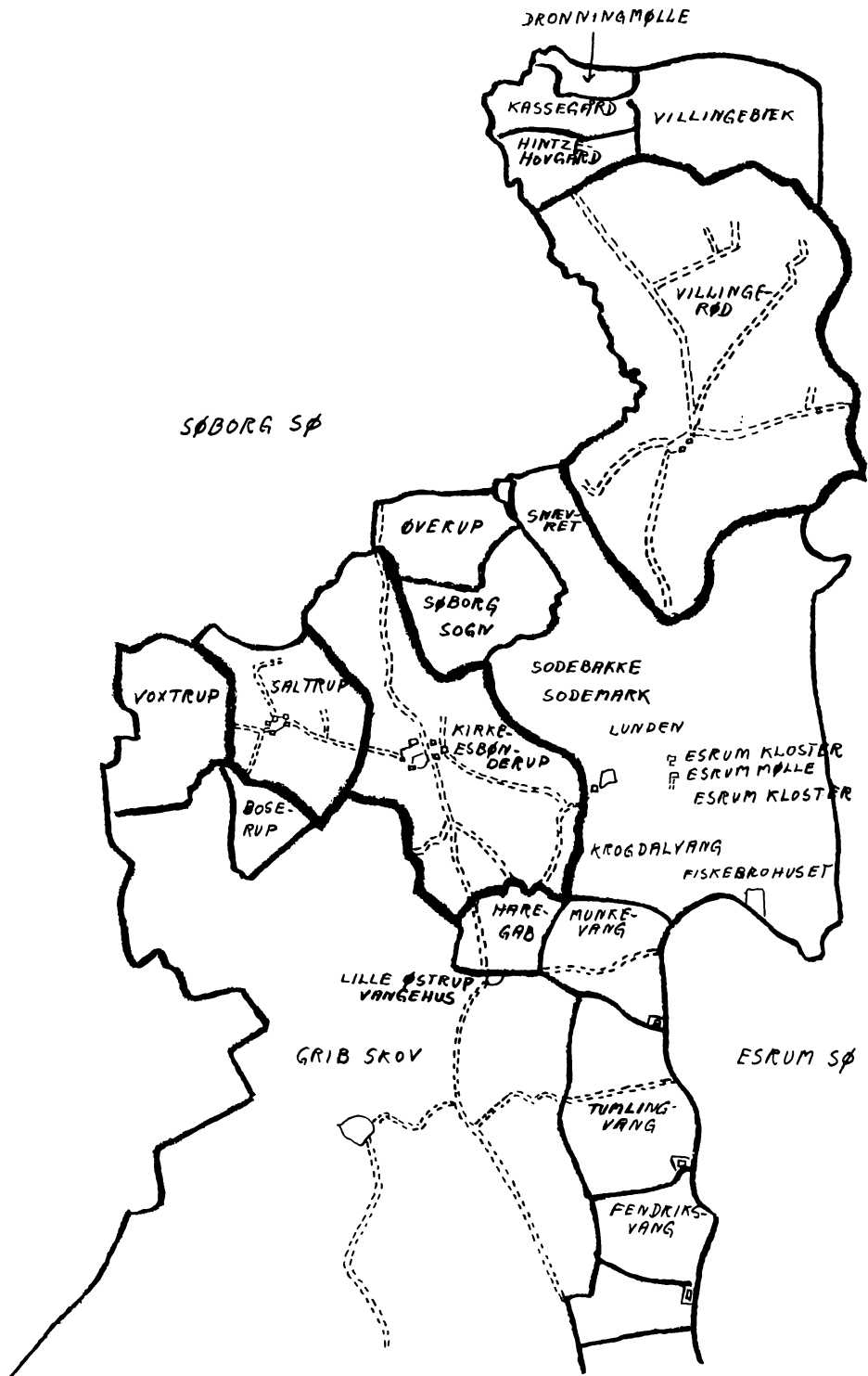

fig. 20:

Kort over den nordlige del af Esbønderup Sogn. Landsbyernes veje på udskiftningstiden er indtegnet.

Esbønderup Sogn

Langt den største del af Esbønderup Sogn bestod af skov, Gribskov. De danske konger havde gennem årene forsøgt at få samlet så meget skov som muligt i Nordsjælland under krongodset, så de tæt på hovedstaden kunne drive deres kongelige jagter.

Men grænsen mellem skov og marker var ikke skarp. Vildtet gjorde ofte stor skade på bøndernes afgrøder, og først i forbindelse med landboreformerne blev skoven afgrænset. Få årtier tidligere var man ligeledes begyndt at afgrænse små områder i skoven, hvor man »opelskede« (dyrkede) træer til udplantning. Skoven begyndte at blive »kultiveret«.

I sognet lå kun 3 landsbyer: Kikrke Esbønderup, Saltrup og Villingerød. Til gengæld var det et sogn rigt på enegårde, f.eks. Esum Møllegård, Øverupgård, Kassegård, Dronningmølle Gård, Hintzehougård og Voxtrupgård.

Nogle enegårde var eller blev i disse år omdannet til husmandskolonier, f.eks. Haregabsgården og Boserupgård (en del af denne gårds jorder blev også inddraget til skov). Også Esbønderup Skovhuse og Villingebæk var indrettet til husmandskolonier. Sognet havde også mange »enehuse«, f.eks. Hovmandslet, Kistruphus, Hallendrup og Thorupshus⁵²).

Esrumgård var fra gammel tid ladegård ved klostret, hvilket betød, at gården udelukkende skulle fremstille landbrugsvarer (avlsgård). Efter reformationen blev gården lagt ind under kronen, men fortsatte som ladegård. Herudover fik den i 16-1700-tallene stor betydning som stutteri for kongen.

Gården lå fra 1740erne lige ved klostret, men flyttedes 1797 ud til Eskehoved, hvor bygningen nu ligger.

På jorderne vest for Esum Sø - her var på dette tidspunkt mere åbent land end i dag - var der indrettet indelukker (vange) til de forskellige hesteracer, som stutteriet opdrættede: Pibevangen (eller Korfecér- eller Kyradsvangen), Engelskvangen (senere Gravergangen), Fændrikvangen, Tumlervangen, Munkevangen og Krogdalsvangen⁵³).

I hver af disse vange lå et vangehus: Piberhuset, Graverhuset, Fændrikhuset, Tumlingehuset, Munkevangshuset og Krogdalshuset. Her boede »vangemændene«, der mod at blive fritaget for at betale »husleje« (huspenge), skulle tage sig af hegn og led i stutterivangene.

I 1682 var der i sognet 43 gårde, 12 huse med jord, og 19 huse uden jord. På udskiftningstiden er antallet af gårde gået ned til 27, men til gengæld er der et meget stort antal huse.

Villingerød var med sine 10 gårde den største landsby. Den havde også almindeligt trevangsbrug, hvilket ligeledes var tilfældet for en del af enegårdene. Esbønderup og Saltrup havde kun to vange, men derudover tilladelse til græsning på overdrev og i skov. Bønderne i disse to byer havde lidt over 5 tdr htk hver⁵⁴), mens villingerødderne havde over 8 tdr htk.

Også mange af enegårdene havde kun to vange, eller endog kun én - alsædebrug⁵⁵).

Enegårdene i sognet havde på dette tidspunkt fra godt 3 tdr htk (Dronningmølle) til godt 8 tdr (Øverupgård).

Ved folketællingen i 1769 boede der i sognet 857 personer, mens der i 1787 kun var 809 personer.

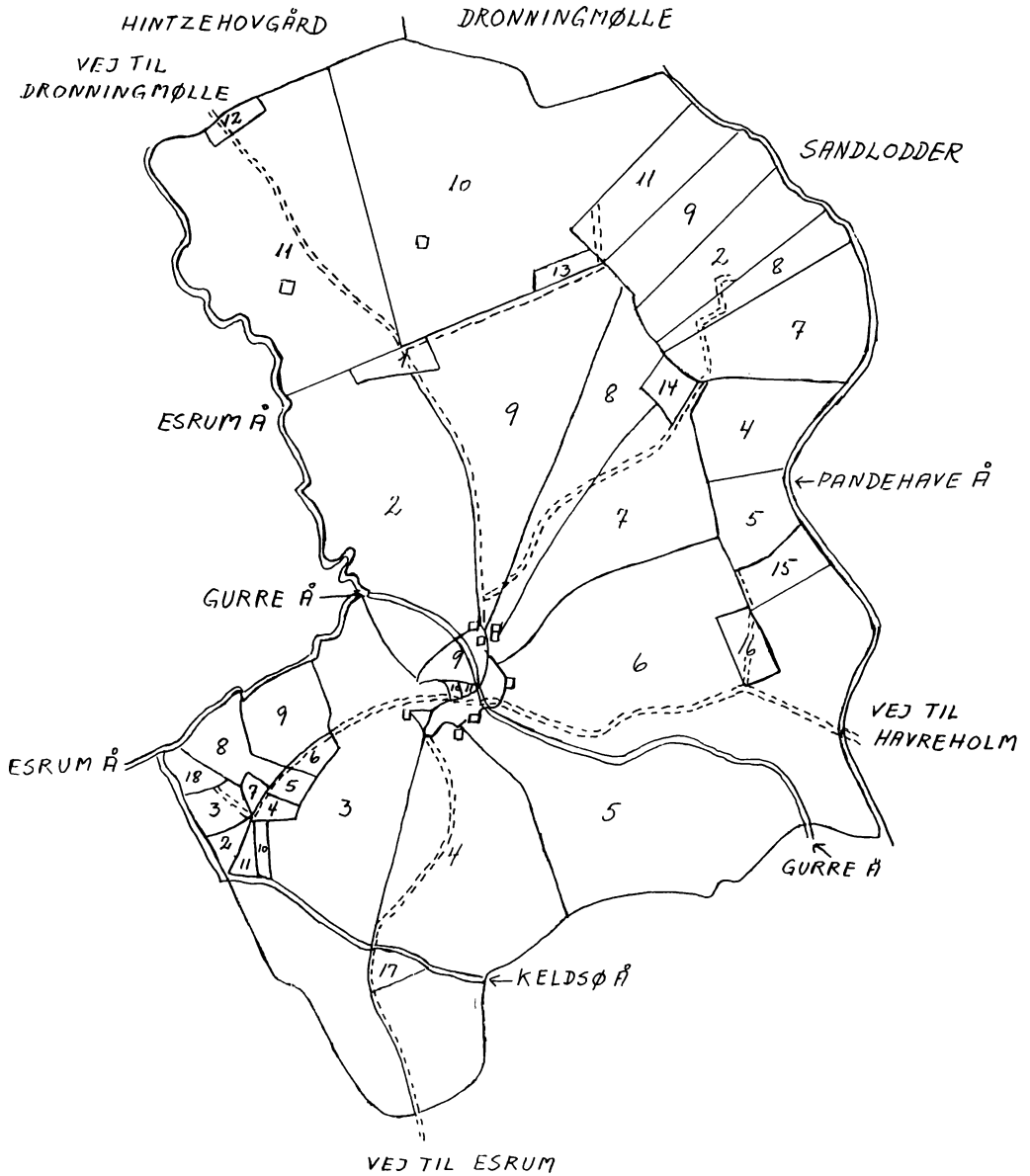
To af sognets gårde var møllegårde: Esrum og Dronningmølle. I Esrum blev Møllegården fra begyndelsen af 1780'erne drevet af en englænder James Hamilton Moore, som medbragte såvel hustru, dennes søster, husholderske, kusk, tjener samt tømrer fra England.

I Esrum lå endvidere Esrum Kloster, hvor regimentskriver Badstuber både havde kontor og boede. I byens nærhed lå Tingbakken med Kronborg Vestre Birks tingsted (kaldet birkeretten). Her blev der holdt rettergang en gang om ugen. Birke-dommeren boede i Esbønderup, mens birkeskriveren i disse år havde fæstet Møllegården i Dronningmølle samt drev kroen sammesteds.

Af kroer var der tre i sognet: Udover kroen i Dronningmølle lå der også kroer i Esbønderup og Esrum.

I Esbønderup var der en skole.

Villingerød⁵⁶⁾

1682: Byen har 9 gårde og 4 huse uden jord.
87,82 tdr htk ager og eng.
473, 4 tdr ld. dyrket areal.

1787: Folketælling. Byen har i alt 112 beboere⁵⁷⁾
10 gårdmænd, 10 husmænd, 2 aftægtsfolk.
Blandt disse er der f.eks.

1 gew. soldat (hvervet)
1 huggger
1 skrædder
1 brolægger
1 smed
5 daglejere m/k

Byens Udskiftning:

1779: Opmåling ved J. Goos og udskiftning ved assessor og landinspektør Spärck.

Af byens 8 hele og 2 halve gårde bliver 8 liggende i byen, mens 2 flytter ud.

Hver hel gård har tdr htk 8-6-3-2/3, skovskyld: 0-1-2-0.

1786: Afsætning af husmandslodder ved løjtnant og Landinspektør Recke. Der er 8 jordløse fæstehuse med 15 familier.

Gårdene og fæstegårdmændene:

matr. 1: Skolelod - Villingerødvej 34A

matr. 2: *Havmosegård* - Villingerødvej 52 - indlod
Niels Hansen, 66 år. (Sønnen Hans Nielsen overtager gården efter 1787).

matr. 3: *Indelukkegård* - Smedevej 12 - indlod
Morten Nielsen, 36 år (bliver byens foged).

matr. 4: *Ertebjerggård* - Villingerødvej 69A - indlod
Niels Svendsen, 36 år

matr. 5: *Dammosegård* - Villingerødvej 61 - indlod
Ole Jørgensen, alder ukendt

matr. 6: *Hellebjerggård* - Hellebjergvej - indlod
Jens Olsen, 60 år. (Svigersønnen Niels Mortensen overtager gården i 1786).

matr. 7: *Dyremosegård* - Villingerødvej 53 - indlod
Niels Christophersen, 56 år.

- matr. 8: *Gonhøjgård* (sammenlagt med Dyremosegård - indlod
Lars Larsen, 32 år.
- matr. 9: *Agergård* - Villingerødvej 54 - indlod
Niels Sørensen, 55 år.
- matr. 10: *Thorshøjgård* (opr. Thorhøj) - Museumsvej 1A - udlod.
Lars Nielsen, 33 år.
- matr. 11: *Nyevanggård* - Villingerødvej 28 - udlod
Peder Hansen, 50 år.
- matr. 12-18: Husmandslodder.

Villingerød består af 10 gårde - 8 helgårde og 2 halve gårde. Byen klarer sig godt, og det bliver da også både en af de første byer, der udskiftes i området, og den første, hvis bønder får arvefæsteskøder på deres gårde. Årsagerne til dette er sandsynligvis, at agrene gennemgående er ret store og gode, og hartkornet pr. bonde et stykke over gennemsnittet. Alligevel er der nogle få af byens bønder, der ofte har svært ved at få betalt deres skatter og afgifter før udskiftningen.

Anmodning om udskiftning 1779 Vi ved ikke, hvad der får nogle bønder i Villingerød til at bede om at få deres jorder for sig selv, men vi ved, at Badstuber den 3. marts 1779 meddeler amtmanden, at der foreløbig er 7 byer i amtet, der har udtrykt ønske om at blive udskiftet samme forår, og deriblandt er Villingerød. Badstuber håber derfor, at der hurtigt kan sendes landmåler og landinspektør til disse byer. Badstuber kommer i samme forbindelse ind på, hvad det vil kunne koste af udskifte Villingerød:

- »1) for jordernes opmåling og udskiftning pr. td hartkorn omtrent 2 rdr.
- 2) til de tre udflyttende gårde:
 - a) bygningshjælp pr. mand 100 rdr
 - b) fornødne egestolper og
 - c) to års frihed for skatter, landgilde og hoveri.«

Levetzow støtter udskiftningen, men mener dog, at en bygningshjælp på 80 rdr pr. mand må være tilstrækkelig, »siden det er mig bekendt, at der til denne by er gode kornmarker.«

Levetzow peger endvidere overfor Rentekammeret på et vigtigt problem i forbindelse med en udskiftning: Hvordan skal man forholde sig med hensyn til byens husmænd? Skal de tildeles små huslodder? Og hvis dette sker, skal de så have nogen form for bygningshjælp ligesom bønderne? I første omgang bliver et svar på disse spørgsmål slet ikke aktuelt, for byens bønder mener ikke, de har så meget jord, at de kan afse det mindste til husmændene.

Modstand mod udskiftning Det viser sig imidlertid, at det ikke er alle byens bønder, der ønsker deres jorder udskiftet. Syv »villingerødder« skriver til kongen og påpeger, at det kun er tre bønder, der har ønsket udskiftning, mens de selv mener, det vil være »undertrykkende«, hvis de også skal gå med i udskiftningen. Desuden mener de, at byen slet ikke egner sig til at blive udskiftet af følgende grunde:

- »1. Thi først er jorden til byen ikke således beskaffen, at vi alle kan få græsning til kreaturerne os alle til nytte, og overdrev eller part i overdrev har vi ikke her til byen.
2. Dernæst kan det ikke lade sig gøre her til byen, at vor jord kan blive lige delt, formedelst moser og morads, hvoraf vor meste eng består.
3. Så er der og den meste og bedste eng, og al byens tørveskær i den ene vang, som ville komme i to eller tre lodder, og så fik de andre syv slet ingen smule tørvejord, da vi dog alle nødvendig behøve ildebrændsel.
4. Så ville der og blive nogle lodder, som ikke kan bekomme vand til kreaturet, og måske vanskelig til sig selv.
5. Så har vi og nogen udygtig agerjord, som ikke dur at pløje eller beså«.

De beder derfor den »Allernådigste Højkongelige Nåde«, om de ikke må slippe for udskiftning, og hvis det alligevel ikke kan være anderledes, »at det måtte blive de mænd tilfunden (pålagt) at flytte ud, som har forlangt at ville ud af fællesskabet«.

Brevet slutter: »I allerunderdanigste bøn og håb om allernådigst bønørelse ønske og bede vi inderlig og oprigtig, at Gud i al nåde vil velsigne vor allernådigste Konge med alt det, Salomon blev lovet, og at det altid må gå Kongen vel, så går det og hans undersætter vel, og Gud fremdeles vil vedligeholde sin særdeles varetægt, som han for vore øjne har vist, over vor allernådigste Konge, og det ganske højkongelige Arvehus, til al lyksalighed og vel. Det ønsker og beder enfoldig og oprigtig, Deres Majestæts vor allernådigste Konges allerunderdanigste og allerlydigste indfødte, danske, arve og tro undersætter«. Seks bønder har underskrevet brevet.

Myndighederne går tilsyneladende ind på, at kun de tre bønder, der ønsker udskiftningen, skal udskiftes. Byen opmåles, og Badstuber holder i slutningen af april 1779 et møde med alle byens bønder for at høre, »om de ved fællesskabets ophævelse imellem visse af dem« ville afstå lidt jord til byens 14 husmænd. »Men de erklærede samtlige, at de ingenlunde herudi kunne entrere, thi skulle det tillægges husmændene på belejligt sted, måtte det ske nær byen af de allerbedste dyrkede jorder, som de ingenlunde

kunne afstå, og om det endog blev eragtet (anset for) muligt, at kunne ske på det stykke af byens meget sandede udjord, som til pløjeland anses udygtigt og byen desformedelst har i sinde til en fælles græsning for sig selv at indhegne, så foruden at de ikke kunne forestille sig, at husmændene dermed kunne være tjent, dels i henseende til jordens ringhed, dels også i henseende til bekostningen på deres huses udflytning på disse til agerland uduelige jorder, så kunne de ej heller undvære samme af mangel i så fald på græsning til deres kreaturer«. Badstuber opgiver at komme videre med denne sag.

De syv bønder, der er imod byens udskiftning, skriver atter til Kongen. Indholdet i brevet er det samme som i det tidligere brev - blot skriver de nu under på brevet alle syv!

Udskiftning 1779

Assessor og landinspektør Spärck bliver herefter af Rentekammeret bedt om at foretage udskiftningen for »de tre udflyttende bønder, som ønske jo før jo hellere at få deres bygningspladser anviste, så de i denne sommer kan bliver færdige med udskiftningen«.

Spärcks udskiftningsplan indebærer, at kun to bønder behøver at udflytte. Lars Nielsen tilbyder som den eneste frivilligt at flytte ud. Levetzow foreslår derfor, at han straks får tildelt en udlod, og at man så venter, til der skal en ny fæster ind på en gård i byen. Han skal så pålægges udflytning, hvis han vil fæste gården.

Hvad der sker, ved vi ikke, men lige pludselig er alle gårdmændene gået med til, at hele byen udskiftes. Ingen papirer eksisterer tilsyneladende, der kan oplyse årsagen, ligesom der heller ikke ved disse tidlige udskiftninger blev lavet udskiftningsforretninger. Hvad vi ved er, at regimentskriveren den 8. september anmoder birkeretten om at udmelde 8 »uvildige dannemænd« til at foretage en ny taksation af Villingerød Bys jorder. Dette sker normalt kun, hvis der er utilfredshed med den første taksation. Efter denne nye taksation bliver alle bøndernes jorder omgående udskiftet.

Husmændene tilbydes hver et stykke jord til 2 skp udsæd »på mest belejligt sted«, men afviser dette. Udskiftningen gennemføres derfor uden afsættelse af huslodder.

Man kan forestille sig, at det der overbeviser bønderne om det hensigtsmæssige i at hele byen udskiftes, er, at de alle foruden hovedloddet tildeles en »sandlod« (englod) i de østlige bylodder, samt en lille tørvelod i sydvest.

fig. 21: *Dyremosegård, Villingersød. Til venstre i billedet ses et hjørne af Agergård og Havmosegård. 1946.*

Hermed imødekommer man bøndernes væsentligste indvendinger mod udskiftningen. Dette princip med separate eng- og tørvelodder følges for øvrigt i mange senere udskiftninger.

Derudover har man også fået gjort det klart, at ingen bliver tvunget til at flytte ud: Lars Nielsen er stadigvæk parat til at flytte sin gård ud på en udlod, men også Peder Hansen må have meldt sig frivilligt til at tage den anden udlod; hans gård ligger så tæt op ad Lars Nielsens, at der ikke ville være nogen grund til, at også hans gård udflyttes. De får dog begge lov til at beholde deres gårdlodder i byen. De to udflyttergårde er Thorshøjgård og Nyevanggård.

De to halve gårde i byen (Dyremosegård og Gonhøjgård) vedbliver efter udskiftningen at have halvt hartkorn, ligesom deres sammenbyggede gårde også får lov til at blive liggende. De bliver senere samlet til én gård⁵⁸).

Til trods for villingerødbøndernes oprindelige modstand mod at blive udskiftet, forløber udskiftningen tilsyneladende glat, ligesom der heller ikke er de store problemer og klager herover senere, som det er tilfældet mange andre steder. De to eneste problemer, der rigtig opstår i årene efter, sker p.g.a. vådområder og hegn; ved disse tidlige udskiftninger gives ikke umiddelbart grundforbedrings- og hegningshjælp.

Indelukkegård Morten Nielsen og Ole Jørgensen skriver således i oktober 1780 til Rentekammeret og forklarer, at de p.g.a. »grøfter og moradser«
Dammøsegård ikke kan komme til at dyrke deres jord. De ansøger derfor hver om hjælp til en bro på deres jorder, som »vi kan føre vore bæster og arbejdsredskaber over på til jordens dyrkelse og forarbejdning«. Selv har de ikke penge til at bekoste disse broer, mener de.

Badstuber medgiver, at bønderne har problemer og indsender forslag til bygning af to broer. I »hugne kampesten« vil de koste 113 rdr 2 mk, mens to træbroer kun vil beløbe sig til 27 rdr 13 mk plus egetømmer fra skoven. Han anbefaler dog, at man opfører broerne i kampesten »i henseende til varigheden«.

På dette tidspunkt før Den lille Landbokommissions nedsættelse skal en sådan udgift godkendes af kongen - pengene skal bevilges af kongens kasse. Broerne bevilges ved »Hans Majestæts allerhøjeste resolution af dato 28. juni 1781«.

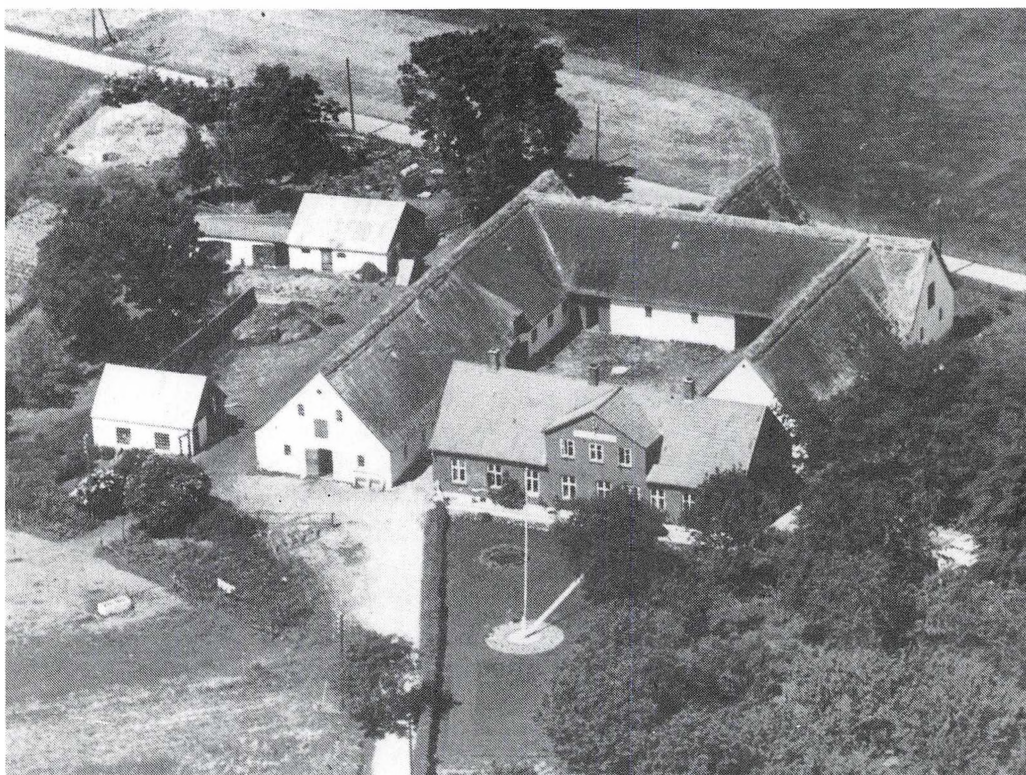

fig. 22: *Indelukkegård, Villingersød. 1946.*

Thorshøjgård 19. juli 1783 afsendes igen en ansøgning om en »muret stenbro«, denne gang fra Lars Nielsen, »da den jord som ved jorddelingen mig understående tilfalden er, hvad en del deraf belanger (angår),

således beliggende, at jeg formedelst vandet, der kommer fra andres jorder, og driver ind på min jord, ikke med heste og vogn kan komme derover uden bro for at få min sæd og hø bragt hjem i hus«. Også han bevilges en kampestensbro.

*Havmosegård
og
Ertebjerggård*

Nu ønsker flere bønder stenbroer: 22. oktober 1784 skriver Niels Hansen og Niels Svendsen også til Rentekammeret og fremsætter ønske om en bro hver. Begrundelserne er næsten identiske med de tidligere, ligesom også ordlyden i brevene næsten er den samme. Men myndighederne begynder at blive tilbageholdende: Levetzow mener nok, at Niels Hansen behøver en bro af »hugne kampesten, siden han især i våde år ikke er i stand til at få bjerget og tørt ført til hus den sæd og det hø, som vokser på den anden side af den igennem lodden fra Gurre Sø løbende større å⁵⁹). Når denne bro bliver opført ved skellet til Niels Sørensens lod (Agergård), kan begge disse beboere have nytte deraf i stedet for, at Niels Sørensen ellers ligeledes behøvede en ditto til overkørsel for sig«. Broen kan opføres for 151 rdr 5 mk 4 sk. Niels Svendsen derimod, mener Levetzow, behøver kun en stenkiste, som kan bygges for ca. 6 rdr 4 mk. Broen og stenkisten accepteres, men i årene fremover bevilges udelukkende stenkister i forbindelse med udskiftningerne.

Husmænd

Efter at Den lille Landbokommission nedsættes i 1784 og får gennemført, at der ved hver udskiftning skal afsættes lodder til byens husmænd, begynder Villingerøds husmænd at reagere.

Den 19. februar 1786 skriver de en ansøgning til kronprinsen, hvori de klager deres nød: De er nu sat i »de bedrøveligste omstændigheder og forlegenheder ved det os ingen jord ved udskiftningen er tildelt«. De kan nu ingen kreaturer holde, da bønderne kun tillader dem græsning mod høj betaling, »hvorover vi med vore familier både må sulte og gå nøgne, og skulle vi som uden jords tildelelse, inden kort tid måske blive betlere, der ikke må komme uden i deres eget sogn⁶⁰), hvor skal vi da hen, da bønderne forbyder os ligesom umællende at gå over deres jord?«.

De beder om, at »én husmand da må blive henlagt til hver bonde, siden disse har jord i overflødighed. Da holdes os det, som vedkommende lovede os ved udskiftningen«. Alternativt foreslår de, at en bondegård i byen nedlægges, og at dens jorder fordeles til husmændene.

Dagen efter, den 20. februar, skriver husmændene til kongen. Heri klager de også deres nød, men fortæller ydermere, at de har hen-

vendt sig til Badstuber. Han har henvist til, at de ikke kan tildeles huslodder »uden kongelig tilladelse«. Derfor bønfalder de underdanigst kongen om, at de »måtte vorde forundt et lidet stykke jord, som (er) til nødvendighed for os til græsning for hver af os til en ko og 3 à 4 får«. De mener også, at bønderne har jord »i overflødighed, så de næppe kan bestyre samme«.

Badstuber beklager, at husmændene ikke ved udskiftningen gik ind på at modtage den tilbudte jord. Nu mener han, det bliver for besværligt at afsætte huslodder, eftersom hver »gårds lod er indgrøftet, og der findes den mand, der har afdelt sin lod i 11 à 12 mindre dele⁶¹⁾«.

Den 7. juni skriver husmændene atter til kongen. De beklager sig igen over, at de ingen huslodder har fået, »da dog husmændene andre steder har fået sin andel af jorden - så må vi nu på denne rent krepere!«.

Et lignende brev afsendes til grev C. D. Reventlow.

*Husmands-
lodder
afsættes*

Endelig sker der noget: Den 3. november samme år holdes åstedsforretning, og der afsættes en husmandslod på hver bondes jordlod. Da tildelingen skal ske, erklærer tre af husmændene, at de nu ikke ønsker en lod. To af husmandslodderne slås derfor sammen og reserveres til en skole, »da der efter formodning skal anlægges en ny skole i Villingørød By«.

Som afslutning på den udskiftningsforretning »anmeldte løjtnant og landinspektør Recke, der har taget sig af denne udskiftning, at den irregularitet, som husmandslodderne synes at have, rejser sig deraf, at bøndernes jorder, som for lang tid siden udskiftedes, er inddelte og afgrøftede i kobler på holstensk vis, og beplantede med levende gærder«, og dette har man måttet tage hensyn til.

*Thorshøjgård
og
Hellebjerggård*

21. april 1787 skriver Lars Nielsen og Niels Mortensen til amtmanden. Lars Nielsen beder ydmygt, om han ikke kan slippe for alene at skulle sørge for hegning ind mod Hintzehougård og Dronningmølle. Han finder det rimeligt, at de tre parter deles om dette hegn. Niels Mortensen har problemer med Havreholms bønder: Efter denne bys udskiftning har bønderne lagt en del af deres marker ud til fælles fæled, som støder ind til Niels Mortensens jorder. Og fra denne fæled sker der meget »overløb besynderligt af deres svin og andre små kreaturer, formedelst de årlig lægger jord ud til fæled,

som de tilforn ikke har gjort. Vel er der nu en forsvarlig vandgrøft, men det kan dog ej frede mod deres kreaturer, der søger sæden, når fælleden er afædt«. Da Havreholm kun er pligtig at lave 167 af de i alt 710 favne hegn, vil Niels Mortensen gerne, om man ikke kunne få en ordning, så hver især lavede halvt hegn.

Landinspektør Reckes holdning er i det store og hele, at man skal søge at få gennemført disse to bønders meget rimelige ønsker.

Der indkaldes til landvæsensmøde på åstederne. Hintzehougård og Dronningmøllens gårdmænd bliver »tilspurgte, om de når hegnet blev rettet, ville for deres grunde tage halv del med Lars Nielsen i deslige hegns opførelse og vedligeholdelse, hvortil de svarede nej!« Landvæsenskommissionen foreslår så, at man for kongens regning opfører halvdelen af gærderne, men at Hintzehougård og Dronningmølle derefter skal sørge for, at de bliver vedligeholdte. Ejeren af Dronningmølle, birkeskriver Rehfeldt, svarer til dette, at hvis kongen vil vedligeholde halvdelen af de 5-600 favne risgærder, som han alene har måttet vedligeholde hidtil mellem flyvesandet og hans jorder, så vil han godt vedligeholde hegnet ind mod Thorshøjgård. Dette går man med til og også gårdmanden på Hintzehougård går nu ind på et lignende kompromis.

Da man optager forhandlinger om skellet mellem Niels Mortensens jorder og Havreholms bønder, stiller disse sig i første omgang afvisende med hensyn til at påtage sig mere indhegning end hidtil. »Men da kommissionen betydede dem, at det var hans majestæts vilje i henseende til hegns tagelse efter udskiftning af fællesskab, at hartkornet ikke skulle komme i nogen betragtning, men at enhver jordbruger for sin påstødende grund burde tage halvt hegn.... så erklærede Havreholms beboere sig også at være villige til således at opfylde hans majestæt kongens befaling«.

*Efter
udskiftningen*

At Villingerøds bønder generelt klarer sig ganske godt efter udskiftningen ses klart af, at alle byens 10 bønder den 3. juni 1787 indsender ansøgning til Rentekammeret om at få arvefæsteskøder på deres gårde. Alle godkendes, og er med på Frederiksborg Slot, da grev C. D. Reventlow den 15. august 1788 tildeler en udvalgt skare fæstebønder de første arvefæsteskøder.

Hellebjerggård

Jens Olsen på Hellebjerggård har som den eneste svært ved at klare sig, og han overlader i midten af 1780erne gården til svigersønnen Niels Mortensen. Herefter betales skatter og afgifter til tiden.

I dag

Alle Villingerød-gårdene eksisterer den dag i dag. Ertebjerggård og Hellebjerggård, der ved udskiftningen blev liggende i byen, er siden flyttet ud. Ved den lejlighed frastykkede Hellebjerggård gårdens bygninger med haven i byen til en selvstændig parcel - i dag matr. 6b, Hellebjergvej 1. Gårnavnet blev taget med til udflyttergården.

Også Thorshøjgård og Nyevangsgård fik trods udlodder tilladelse til at bevare deres gårde inde i byen, men har siden flyttet disse ud på markerne. Matrikelnumrene (10c og 11e) på de gamle gårdpladser inde i byen angiver hvor de gamle gårde lå.

Dyremosegård og Gonhøjgård, der dengang var to halve gårde, bliver omkring 1800 sammenlagt til én gård, Dyremosegård.

Skolen blev oprettet, og skolebygningen er i dag medborgerhus.

Kirke Esbønderup⁶²⁾

1682: Byen har 7 gårde, 1 hus med og 4 huse uden jord.
45,77 tdr htk ager og eng.
141,7 tdr ld. dyrket areal

1787: Folketælling. Byen har i alt 203 beboere.
5 gårdmænd, 22 husmænd, 1 indsidder og 12 almisse-
lemmer.

Desuden 1 sognepræst
1 birkedommer
1 amtskirurg
1 sognedegn
1 skoleholder
1 sygeplejerske

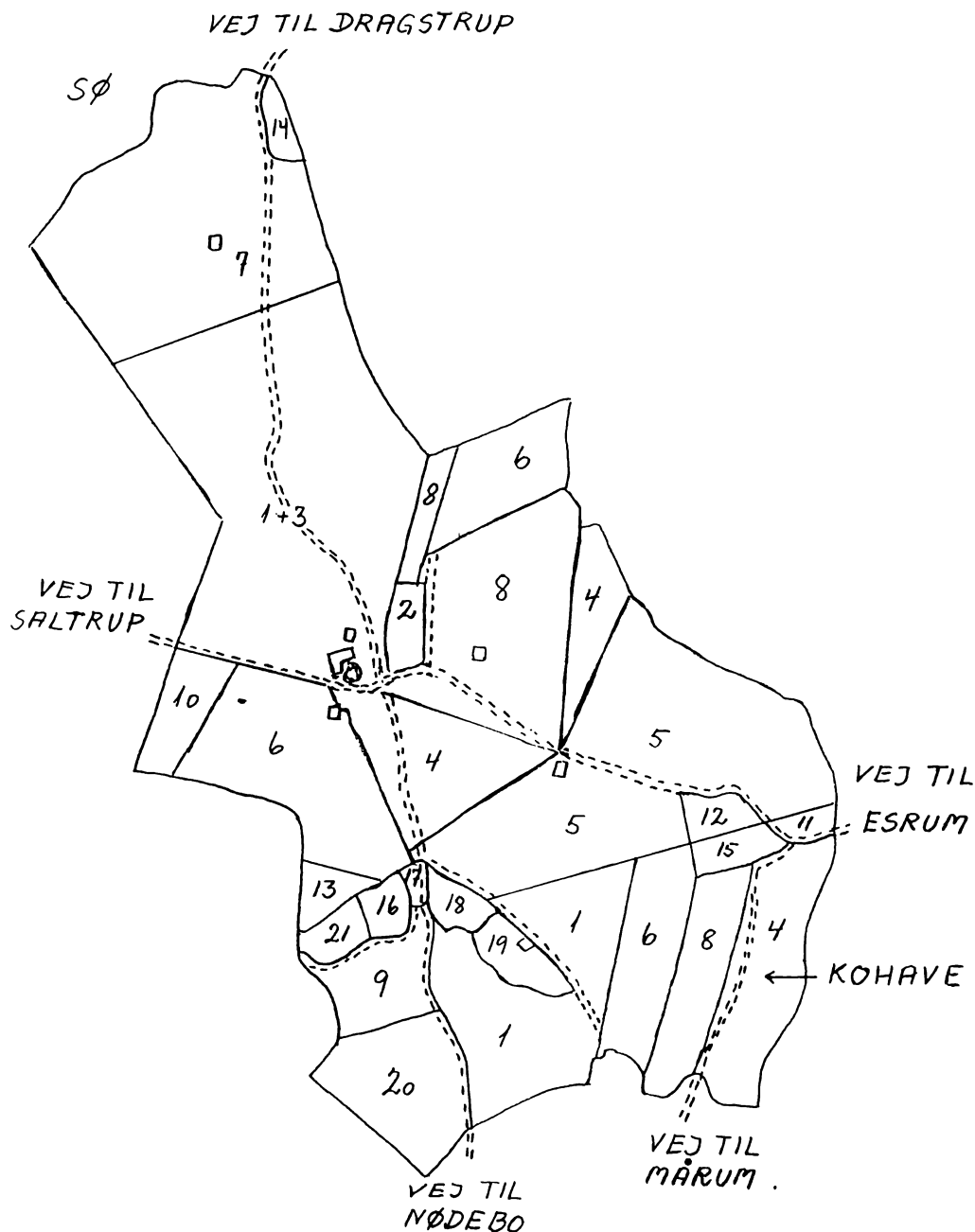
Blandt husmænd og gårdbeboere er der f.eks.:

13 daglejere (m/k)
2 skræddere
1 træskomand
1 væver
1 urmager
1 skomager
1 skoleholderenke
1 tidl. vægter
1 smed
1 gew. soldat (hvervet)
1 hugger
1 rebslager
1 murer
1 kroholderske
1 tingmand
1 fisker
1 maler
1 jordemoder
1 pensionist

Byens udskiftning:

1782: Byen opmåles ved landinspektør O. Fensmark.

1786: Byen opmåles atter og udskiftes ved løjtnant og land-
inspektør Recke.

Af byens 5 gårde og præstegården må 2 gårde flytte ud, mens resten bliver liggende i byen.

Byen har desuden 8 jordløse fæstehuse, 8 indsidderhuse samt en del huse med jordlodder.

Hver gård har tdr htk: 5-1-2-0, skovskylid: 0-1-0-0.

Præstegården har tdr htk: 10-3-0-0, skovskylid: 0-2-0-0.

Gårdene og fæstegårdmændene:

- matr. 1: Præstegården
matr. 2: Skolelodden
matr. 3: Præstegårdens jorder, senere *Mensalgården*
matr. 4: *Kløverholm* - Gydevej 4 - indlod
Lars Olsen, 39 år
matr. 5: *Skovgård* - Østvej 12 A - udlod
Hans Hansen, 26 år
matr. 6: *Sibbegården* - Sibbevej 10 A - indlod
Mads Pedersen, 52 år (foged).
matr. 7: *Søgård* - Gillelejevej 53 A - udlod
Lars Jørgensen, 63 år.
matr. 8: *Lerbjerggård* - Østvej 13 A - indlod
Hans Madsen, 47 år.
matr. 10: Enkefru Moritz' jordlod
matr. 11-15: Husmandslodder oprettet i forbindelse med udskiftningen.
9, 16-21: Gl. husmandslodder. Blandt disse er Brandtehuset matr. 19.

Kirke Esbønderup By ser ud til at have været en livlig by: Foruden kirken var der også et sygehus i byen, skole samt en kro. Overkirurgen Moritz ved sygehuset var i 1770'erne og til sin død i 1786 også byens kromand. Men derudover var det en by med mange husmænd, hvis huse lå spredt rundt på byens jorder. Disse husmænd repræsenterede et bredt udsnit af håndværkere som det ses ovenfor.

Byens sognepræst indberetter om byen i 1743, at beboerne for størstedelen bestod af »børn, tyende, husmænd og inderster. Thi her til skovegnen søger en stor del fattige og husarme mennesker for tørv og ildebrand om vinteren«. (Citeret fra G. Olsen: Kronborg Vestre Birk p. 174).

Byens jorder var kun opdelt i to vange: Søvang og Galgevang, men bønderne havde græsning til deres kreaturer både i Esbønderup Overdrev og i Gribskov. Netop denne nære tilknytning til skoven giver byens bønder problemer, da de ønsker at blive udskiftet.

*Ansøgning om
udskiftning
1780*

Bønderne ansøger kongen om udskiftning allerede i august 1780: »Stormægtigste Monark, Allernådigste Arvekonge og Herre! Da vi Deres Kongelige Majestæts allerunderdanigste undersætter af Deres derom tid efter anden udgangne allernådigste forordninger har erfaret, hvor meget Deres Majestæt ønsker landmandens, især den

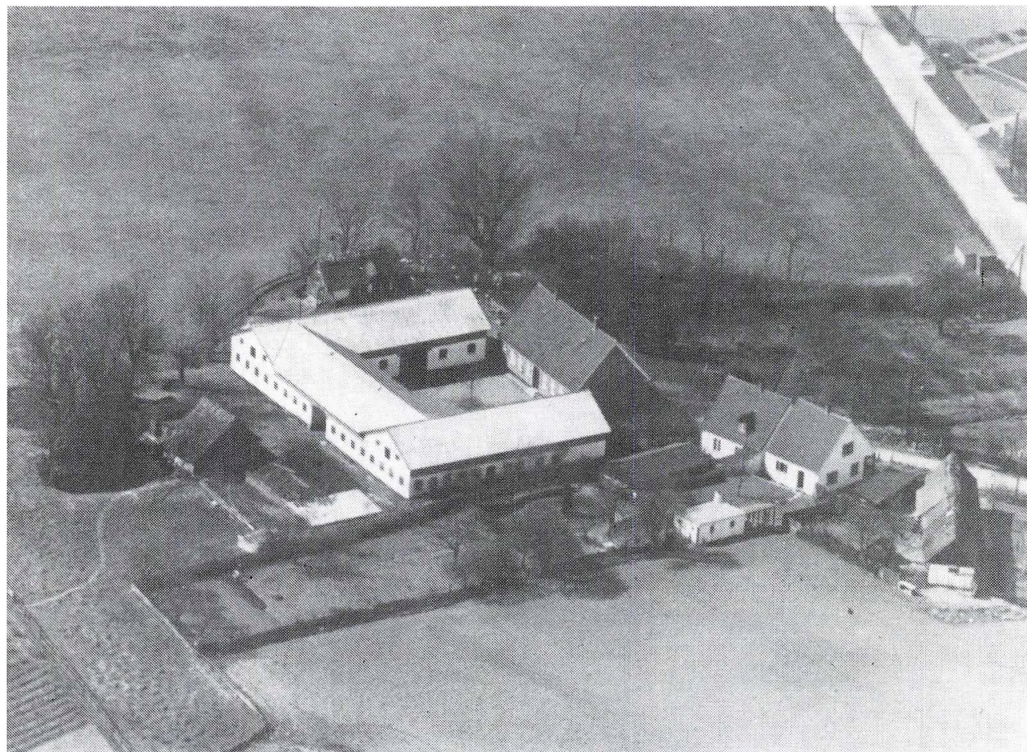

fig. 23: Sibbegården, Esbønderup. 1940.

fattige bondes bedre kår ved fællesskabs ophævelse, siden han på mange måder udarmes og fornærmes ved det at de rigeres og mere formuendes mangfoldige tøjrede kreaturer ej alene opæde vores græs og sæd, men endog spille og nedtræde det«.

Derfor vil byens bønder nu ud af fællesskabet, »som vi inderlig ønsker, jo før jo hellere og allerhelst så snart der var indhøstet, at enhver for sig kunne få vinterrugen og siden tilkommende års vår-sæd nedlagt i sin egen jord«. Begrundelsen for, at de ønsker udskiftning udbygges yderligere senere i brevet: »Da den der har en snes eller flere kreaturer i tøjrtøjrer ager om ager med den der kun har fire eller fem, og når deres eget er opædt, sætter de ind på naboens ejendom, som endnu kan have lidet tilbage«.

Da der kun er fem bønder i byen samt præsten, skulle det ikke være nogen vanskelig sag at tildele dem hver en jordlod udfør deres gårde; ingen behøver at flytte ud, påpeger de.

Men på grund af byens tætte forbindelse med skoven, bliver en udskiftning nu nægtet dem.

*Ansøgning om
udskiftning
1782*

Den 30. maj 1782 forsøger esbønderupperne igen: De skriver nu til Rentekammeret: »Vi har for ca. 3 år siden gjort underdanigst ansøgning om at komme ud af fællesskabet, men vi er ikke blevet bønheorte, og i værende tid, da man har ventet efter landmåler, har ingen villet eller kunnet foretage sig noget vigtigt jordbruget vedkommende af frygt for ikke at få gavn deraf for eftertiden. I samme mening har vi heller ikke udført gødningen, da vi ikke kan vide, hvor vor lod vil falde, hvorover jorden bliver skarp og vi tabe meget«. Bønderne kan henvise til, at landinspektør løjtnant von Steuben er »her omkring i egnen at udskifte jord«, så han kan ligeså godt fortsætte i Esbønderup, så bønderne hurtigst muligt kan »begynde på indhegningen, når rette tid er«. Og da »vi er 5 beboere i byen foruden præsten, og vi er så vidt adspredte, at vi, både efter vor regimentskrivers mening, og vor skønnede, at vi alle kan få adgang og fart fra deres gård til deres jord, så vi behøve ikke at flytte ud«.

Brevet slutter: »Vor tillid til den nådige regering, og vores store tab i mange ting - om det bliver længere udsat for os - håber og længselsfuldt venter en nådig bønheørse. Vi er med ydmyg ærbødighed og megen højagtelse de høj- og velbårne nådige herrers underdanigste og allerringeste tjenere«.

Rentekammeret lader igen sagen gå til amtmanden, som dog stadig må melde, at »da Esbønderup Bys jorder står i konneksion (forbindelse) med de kongelige skove«, må udskiftning af byen vente.

*Ansøgning om
udskiftning
1784*

Der går igen to år. Så forsøger de fem Esbønderup-bønder endnu engang. De henviser nu til »Hans Kongelige Majestæts derom udstedte allernådigste forordning« om udskiftning af fællesskabet og beder om dette kan ske »inden rugen skulle sås i jorden i dette år«. Deres begrundelse for ønsket om udskiftning drejer sig stadigvæk om mangel på græsning, »dels fordi vi til byen kun har to vange, dels fordi den ene sommeren igennem optøjrer og opæder for den anden, hvad de skulle have til vinterhold både for familier og kreaturer«.

De henviser til, at det ikke er nødvendigt, at der tages stilling til skovparten nu, »thi den kunne vi endog efter skovopmålingen alle have tilfælles til græsning, om den bliver os tilstået«. De ønsker altså ikke, at skoven igen skal forhale udskiftningen af deres jorder. Brevet er dateret 28. september 1784.

O. Fensmark har allerede opmålt byen i 1782 og da også skovseparationen nu er klar, anmoder Rentekammeret allerede den 4. oktober landinspektør Schiøtt om at begive sig til Esbønderup og »fuldføre denne udskiftning«.

*Sognepræsten
rykker
1785*

Den 9. september 1785 skriver sognepræsten N. Schouw i Kirke Esbønderup selv til Rentekammeret: »Ved min tiltrædelse til Esbønderup Præstekald er blevet mig berettet, at Esbønderup præstegårds jorder såvelsom Kirke Esbønderup bys marker var af det højkongelige Rentekammer bestemt til udskiftning, og den fornødne ordre udstedt til vedkommende landinspektør. Ved Mikkelsdags tid afvigte år har min formand i embedet såvel som Esbønderup bymænd fået ordre fra hans Excellence hr. geheimeråd og amtmand von Levezow om at holde sig i beredskab til at modtage landinspektørens komme til denne forretning. Men endnu har man ikke set ham her, og dette vigtige arbejde står endnu tilbage«. Han vil nu gerne vide, om man kan vente udskiftningen i år, eller om man skal gå igang med efterårsarbejdet i markerne.

Rentekammeret forespørger Levezow, hvad der sker i sagen. Amtmanden forklarer, at landinspektøren har haft andre forretninger, der skulle afsluttes først, og er endnu i gang i Frederiksborg Amt. Det vil derfor blive umuligt at nå også Esbønderup dette efterår. Rentekammeret beder nu amtmanden om at meddele sognepræsten og esbønderupperne, at de ikke kan forvente udskiftningen »indtil videre«.

*Sognepræsten
rykker
1786*

Den 16. marts 1786 skriver sognepræsten igen til Rentekammeret: »Det har nu været over tre år, at byen har været bestemt til udskiftning og på hver bekvem årstid har man med længsel ventet på den beordrede landinspektørs ankomst til dette arbejde. Ligeså længe har jorden til største tab for bonden savnet sin gødning og uagtet den nys skete bekendtgørelse, vil den vel ikke få meget af den endnu, så længe man smigrer sig med, at jordskiftningen her skal dog engang gå for sig. Imidlertid forringes jorden alt mere og bondens indtægt derved også«. Men præsten har også en anden grund til at ønske udskiftningen foretaget: Ved skovseparationen blev han frataget retten til at tage gærdsel i skoven, men kun for et år, eftersom man ved byens udskiftning lovede ham jord med gærdselsmuligheder. Men nu da udskiftningen fortsat trækker ud, er han i stort bekneb for gærdsel.

Udskiftning
1786

Levetzow mener ikke, det kan svare sig at udskifte byen dette forår, da hver især alligevel ikke kan tage sin jord i besiddelse før efter høst. Så han foreslår, at man straks i eftersommeren udskifter Esbønderup By, og den 11. juli anmodes landinspektør Recke om at udskifte byen samme efterår.

Recke laver nu sit eget kort over byen, og den 2. oktober finder det første møde med landvæsenskommissionen og de øvrige embedsmænd sted. Det bliver klart, at to gårde må flytte ud, mens de tre øvrige samt præstegården kan blive liggende i byen.

Hans Hansen er selvskreven til at flytte ud, når man ser på hans »gårds beskaffenhed og de lokale omstændigheder«. Samtidig er han ung.

Lars Olsen og Lars Jørgensen må trække lod om, hvem af dem, der skal flytte ud. Det bliver Lars Jørgensen. Han trækker så igen lod med Hans Hansen om, hvilken af de to udlodder han skal have, og det bliver den nordlige udlod mod Søborg Sø (Søgård), mens Hans Hansen får udlodden øst for byen (Skovgård).

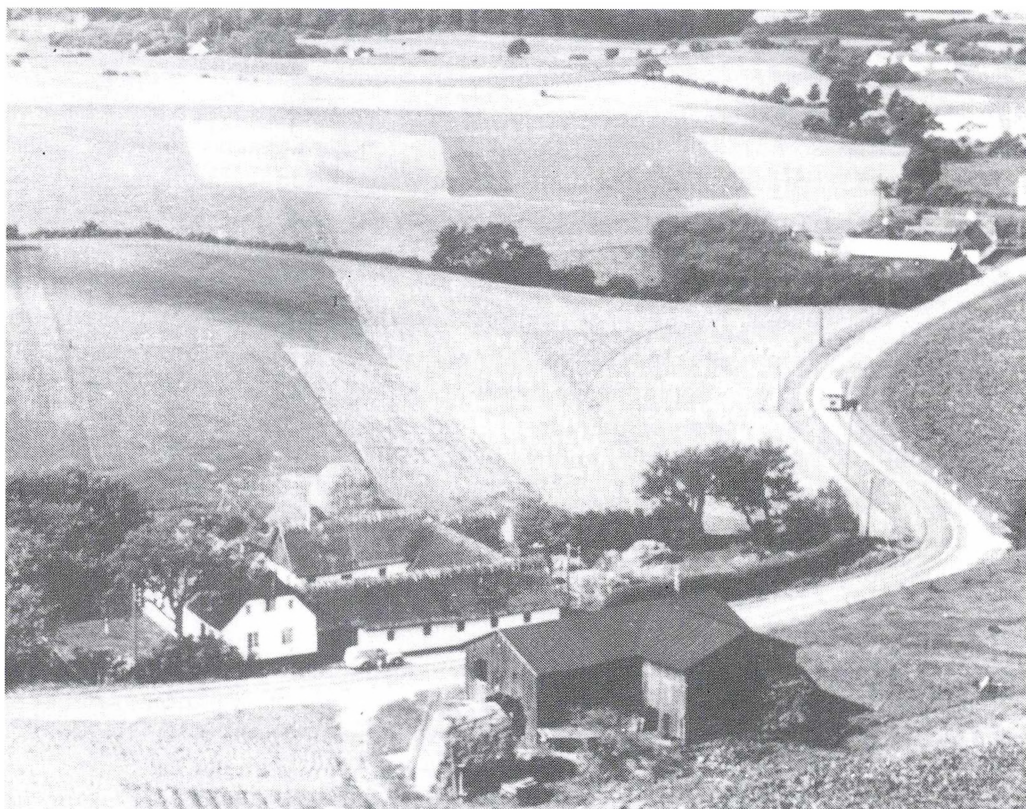

fig. 24:

Essedal, husmandssted i Esbønderup (matr. 12).

Kirkens jord samles vest og nord for kirken og præstegården, mens skolen får sin del omkring skolebygningen midt i byen. De tre gårde, der bliver liggende i byen, og som får deres jordlodder ud for gårdene, er Sibbegården, Lerbjerggård og Kløverholm.

De tre indlodder samt præstegården får ekstra græsning i kohaven syd for byen, samt mindre engstykker nord og øst for byen.

Eftersom alle jorderne i byen til stadighed har været under dyrkning og dermed løbende er blevet gødet, skal der ikke leveres gødning til udlodderne.

I byen ligger fra gammel tid 8 husmandshuse med lidt jord til. Disse lodder forbliver uændret. Desuden ligger inde i selve landsbyen 8 fæstehuse samt 8 indsidderhuse. De 8 fæstehusmænd skal trække lod om de 5 nye husmandslodder, der bliver indrettet i forbindelse med udskiftningen. Imidlertid ønsker kun én af dem en husmandslod. Det er byens skomager, Christian Hansen, og efter eget ønske får han lodden på Skovgårds jord (Essedal).

Søgård

Den 18. december 1786 skriver udflytterbonden Lars Jørgensen til kongen: »Stormægtigste Monark, Allernådigste Arvekonge og Herre! I allerdybeste underdanighed knæfaldet jeg fattige gårdmand Lars Jørgensen fra Esbønderup by og sogn, Kronborg amt, som i min høje alderdom (ca 63 år) med mine små uopfødte børn i indeværende år ved udskiftningen er tilloddet at udflytte mod Søborg Sø om den allerhøjeste nåde må vederfares mig, at jeg må beholde min forrige gårdsplads i fæste for der at have mit hus og tilhold, når jeg svag og afmægtig, ej kan røre mig mere«. Desuden ønsker han lov til at bruge det rørskår, der er ud for hans ejendom, »til gårdens opbygning og tagets vedligeholdelse, som er uophørligt dyr og bekosteligt i disse egne formedelst ringe sædevækst og udflytning«. (fig. 25).

Lars Jørgensen får ikke lov at beholde sine gårdbygninger i selve byen, eftersom en anden bonde skal overtage denne jord. Men rørskæret kan overlades ham mod en årlig afgift på 10 rdr 1 mk 8 sk.

Dette accepterer Lars Jørgensen.

Lerbjerggård, Kløverholm, Sibbegården

I 1790 skriver de tre indboere - Hans Madsen, Lars Olsen og Mads Pedersen - til Rentekammeret. De anmoder om »nogen hjælp af den højkongelige kasse til at bekoste de udfordrede grøfter til jord for vores kohave«. Grøfterne skal være meget lange, og området er besværligt at grave i, fordi der er »banker, gejl (gyvel og forsk. andre planter) og træerødder«, er det svært at få andre til at påtage sig et

Konmægtigste Hønarck.
 Allernaadigste ArvsKonge og Jern

Jr Allersdybeste Underdanigst Lignfaedri
 Jeg satlige Gaardmand Lars Jørgensen fra
 Esbynderop By, og Sogne, Cronborgs Amt, send
 i min h. H. Underdanigst minne smaa uop-
 -følede Bøen i Indværende Aar ved Udflyt-
 -tingen er kille det ublyflitter mod Esbynderop
 om den allersdybeste maan Wedderfarv mig
 ubing maan besolde min forrige Gaard fladde
 Øst, lod der at Javn mit h. H. og Tilfald, naar
 Jeg sag og utmogtig at land var mig maan
 Dant at ing og min k. H. om maan paan sammi
 Maade om andre tilgrænsete k. H. om maan
 k. H. om maan Besolde k. H. om maan
 og ind for min Symdony, til Gaardens Opbygning
 og Jagts Vedligeholdelse somer uopforlig J. og
 besolde i disse k. H. om maan k. H. om maan
 og Udflytning. Sammen min Underdanigst
 migst Begjoring, Allernaadigste Opfyldelse, til
 den uopforlig k. H. om maan k. H. om maan
 min, Maan, og k. H. om maan, maan maan k. H. om
 Maan k. H. om maan k. H. om maan k. H. om maan
 uopforlig k. H. om maan k. H. om maan k. H. om maan

Esbynderop d. 18 Decemb. 1786
 1787. Nr. 1744. 2. 1. 1. Form. 11 14. 320
 Lars Jørgensen

fig. 25:

Brevet som Lars Jørgensen (Søgård) sender til kongen den 18. december 1786. (RA 1787/1744).
 Størstedelen af brevet er gengivet p. 118.

sådant arbejde. Lykkes det endelig, må de betale dyrt for det. Hvis de selv går i gang, får de ikke tid til dyrkningen af deres jord, og de har hårdt brug for denne græsning.

»Vi stoler på hans højnådige excellence, højædle hr. amtmand von Levetzows rekommendation til de høje vedkommende, og håber underdanigst, han med Dem, og De med ham, vil så meget muligt se til vor trang og lette os disse udståelige byrder, uden hvilken fremmede tilgrænsede lade vor græsning til vor ruin opæde«. Bønderne bevilges 1/3 af deres udgifter dækket.

*Efter
udskiftningen*

Alt i alt synes der at være tilfredshed med udskiftningen af Esbønderup By. Der afsendes ingen klager til myndighederne, og i det store og hele klarer bønderne betalingen af deres skatter og afgifter.

Lerbjerggård

En undtagelse er Hans Madsen, der både før og efter udskiftningen bestandig er i gæld. Da han i 1785 er idømt en bøde på 9 rdr for at have deltaget i et slagsmål, findes der intet på gården som man kan udpante. Man ønsker ikke at lade ham afsone bøden med »fæstningsarbejde«, for så kan han ikke passe sin gård. Det ender med, han kommer i fængsel på vand og brød i 4 dage.

I dag

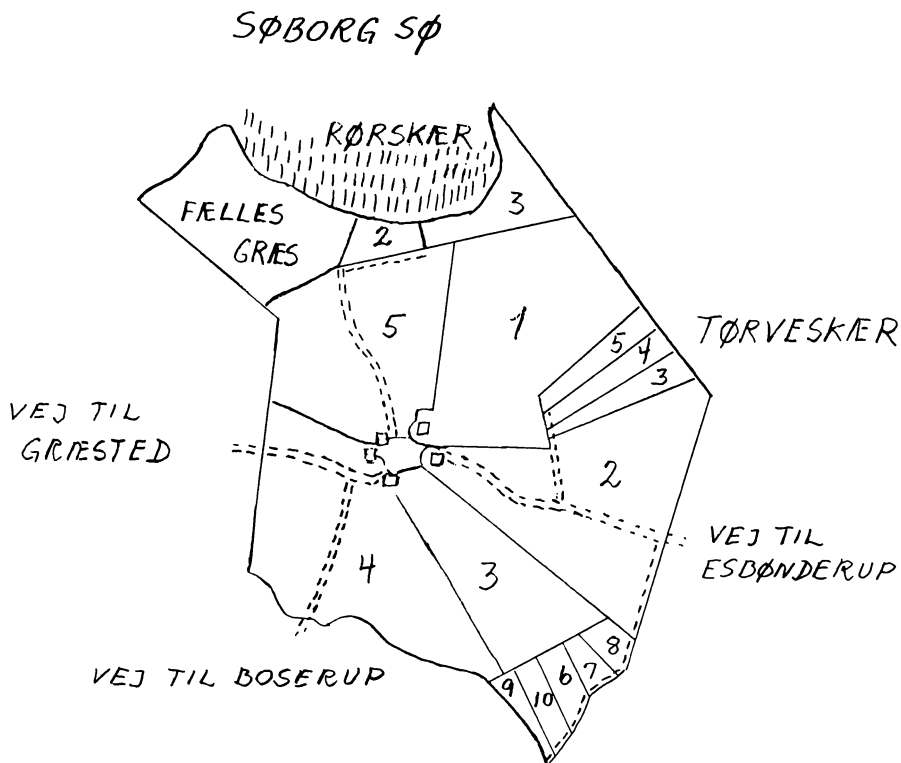
Sibbegården samt de to udflyttergårde, Skovgård og Søgård, ligger stadig på samme sted som efter udskiftningen. Lerbjerggård er siden flyttet ud, mens Kløverholm er nedrevet og dens jorder udstykket.

Esbønderup sygehus ligger nu på den gamle skolelod, mens Tingbakkeskolen ligger på en af de gamle husmandslodder.

Saltrup⁶³⁾

- 1682: Byen har 5 gårde og 2 huse uden jord.
32,35 tdr htk ager og eng.
94,6 tdr ld. dyrket areal.
- 1787: Folketælling. Byen har i alt 57 beboere.
5 gårdmænd, 5 husmænd, 2 aftægtsfolk og 3 almisse-
lemmer.
Blandt disse er der:
1 glarmester og smed
1 skoflikker
3 daglejere

Byens udskiftning:

- 1787: Opmåling ved J. Goos og udskiftning ved Ph. Arctander.
Byens 5 gårde bliver alle liggende i landsbyen.
4 af byens gårde har tdr htk før udskiftning: 5-3-0-2¼,
skovskuld: 0-1-0-0.

1 gård (matr. 5) har tdr htk før udskiftning: 3-0-0-0,
skovskylid: 0-0-3-0.
Hver gård har tdr htk efter udskiftningen: 4-7-1-11/5,
skovskylid: 0-0-3-2 2/5.

Gårdene og fæstegårdmændene:

- matr. 1:* *Bavnegård* - Esbønderupvej 85 - indlod
I alt 36 6/14 tdr ld.
Jens Jensen, 62 år
- matr. 2:* *Bakkegård* - Esbønderupvej 50 - indlod
I alt 40 8/14 tdr ld.
Søren Pedersen, 46 år
- matr. 3:* *Søndergård* - Søndergårdsvej 2 - indlod
I alt 34 2/14 tdr ld.
Lars Andersen, 33 år
- matr. 4:* *Sædholmgård* - Esbønderupvej 79 - indlod
I alt 44 tdr ld.
Christian Nielsen, 38 år.
- matr. 5:* *Toftebakkegård* - Langørevej 1 - indlod
I alt 34 10/14 tdr ld.
Ole Marcussen, 73 år
- matr. 6-10:* Husmandslodder - i dag lodderne for enden af
Smithsvej.

Byen består af 5 gårde og fire jordløse huse. Generelt er byens agerjord ringe - betegnet som grudet (gruset) skovjord - og der er kun to vange. Græsning til en del dyr har man i Esbønderup Overdrev.

Søndergård
og
Bavnegård

Fæstebønderne Anders Larsen og Jens Jensen har op igennem 1770erne svært ved at klare skatter og afgifter på deres gårde. Omkring 1780 giver Anders Larsen op, skønt han kun er et halvt-hundrede år gammel, og overlader gården til svigersønnen Lars Andersen. Han overtager denne uden at betale nogen indfæstning, så gården er nok ikke i særlig god stand. Alligevel lykkes det for Andersen allerede to år senere fuldt ud at klare betalingen af skatter og afgifter til tiden, og han kommer ikke siden i gæld. Jens Jensen holder ud nogle år endnu, men i 1786 skylder han næsten 40 rdr i skatter og afgifter og frasiger sig da gården. Det viser sig, at birkedommer Frørup er interesseret i at overtage gårdfæstet, og det besluttes, at denne gård skal gøres til fast birkedommerbopæl, da den ligger så tæt på birkeretten i Esrum. Frørup får derfor gården tilbudt uden indfæstning, med eftergivelse af al gæld på gården og hjælp til reparation af bygninger og besætning.

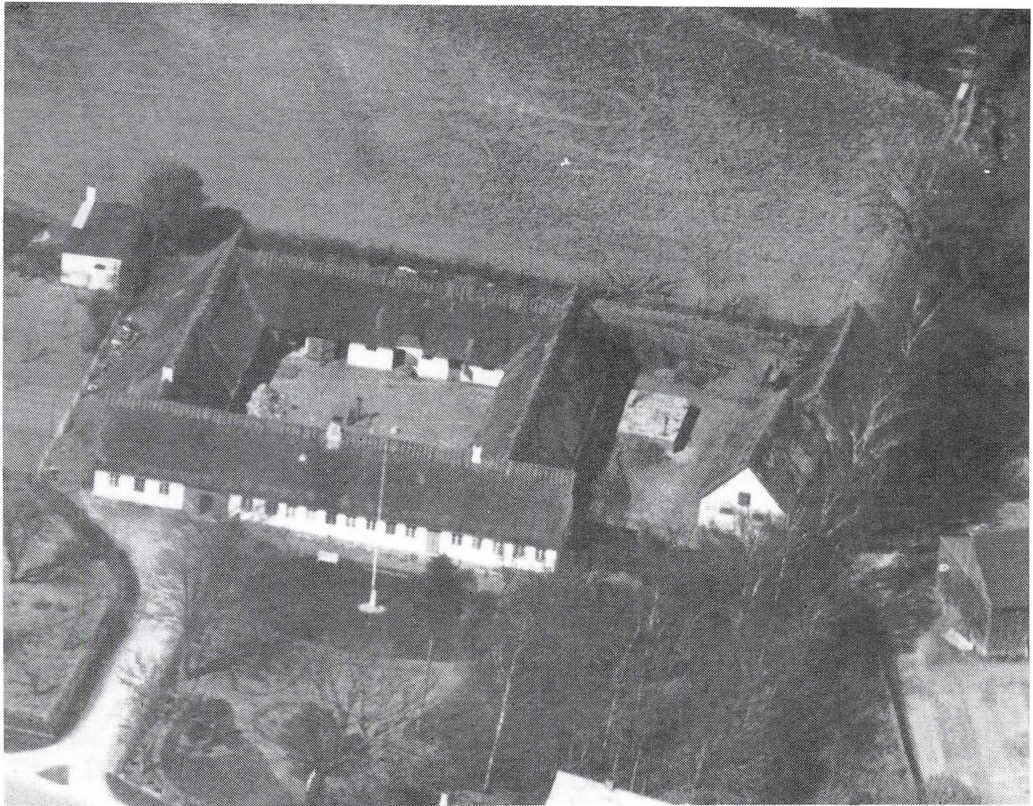

fig. 26:

Bavnegård, Saltrup.

Dog stilles der den betingelse, at fæstet kun varer »på hans embeds tid, men ikke på hans kones livstid«. Fratræder han sin stilling eller dør han, må gården overlades til efterfølgeren. Denne betingelse kan birkedommeren ikke gå ind på: kan han ikke få gården overladt i sin og evt. hustruens levetid, vil han slet ikke have den, og derved bliver det.

Nu henvender Jens Jensen sig til regimentskriveren og siger, at han godt vil fortsætte på fæstegården, hvis det kan ske på samme vilkår, som man ville have givet birkedommeren. Han har i årevis været syg, men er nu »kommet sig så vidt, at han ved hjælp af en stok kan gå rimeligt vel og selv følge sin plov«. I sin indstilling understreger regimentskriveren, at kun sygdom har været årsag til bondens fattigdom og at han frasagde sig gården, men at han ellers er en »stræbsom mand og god bonde«. Da ingen andre forventes at ville overtage gården uden yderligere hjælp, og da bonden desuden selv i givet fald vil kunne forsørge sine børn, får Jens Jensen lov til at beholde gården. Han eftergives al gæld, får økonomisk hjælp og hoverifrihed i et år.

Vi har ingen skriftlige vidnesbyrd fra bønderne selv på, at de ønsker byens jorder udskiftede, men Den lille Landbokommission nævner i et brev til Rentekammeret i april 1786, at bl.a. Saltrup Bys bønder selv har udtrykt ønske om, at deres by udskiftes. Man regner med at nå det samme år.

Alligevel holdes det første møde til byens udskiftning først den 2. oktober det følgende år.

Byens gårde har hidtil hver skyldt »af ager og engs hartkorn 5 tdr 3 fjk $2\frac{1}{4}$ alb samt skovskyld hver 1 skp - bortset fra Ole Marcussen, der skylder af ager og engs hartkorn 3 tdr og af skovskyld 3 fjk. Disse 3 tdr hartkorn er kirkejord til Esbønderup Kirke«.

Alle gårdene skal nu fremover være lige af hartkorn, og dette går bønderne med til, ligesom de også godkender taksationen af byens jorder.

Alle byens fem gårde kan blive liggende i byen, med jorderne ud for hver gård - en typisk stjerneudskiftning. De fem husmandslodder kan lægges samlet i den sydlige del af byens jorder.

Områderne ved Søborg Sø kan ikke bruges til agerjord, så en del forbliver fælles græsningsareal - Langøret kaldet. Resten fordeles mellem de to gårde - Bakkegård og Søndergård - der ikke har megen eng i deres jordlodder.

Rørene ved søkanten skal fortsat være fælles, mens hver gårdmand tildeles en lille lod tørveskær i Slettemosen på Bavnegårds jordlod.

Landvæsenskommissionen anbefaler endvidere, at da byens jorder er så dårlige, bør bønderne fortsat have tilladelse til at »beholde den græsning, som de i de senere år har haft på Esbønderup Overdrev«.

Den 17. oktober er såvel gård- som husmandslodder afsat på kortet og i marken. Gårdlodderne fordeles, og de tre gårdmænd, der ikke grænser op til tørveskæret, trækker lod om de midterste tre tørvelodder. Byens husmænd trækker desuden lod om de fire af husmandslodderne, og da alle herefter erklærer sig fornøjede med udskiftningen, er denne nu afsluttet.

Toftebakkegård Den 2. maj 1788 skriver Badstuber til amtmanden, at han i dag har haft for sig »gårdmand Ole Marcussen.... en gammel og gråhærdet

mand og god bonde«.

Ole Marcussen er løbet ind i økonomiske problemer: Hidtil har han haft »4 mådelige bæster foruden 2 gamle udlevede«, men disse er ikke nok til at klare hans øgede jordareal, »ligesom han og til den mere jord end sædvanlig mangler den fornødne vårsæd, såvel som fødesæd til de mere end sædvanlig holdende folk«. Han ønsker nu hjælp. Badstuber indstiller til amtmanden, at bonden får følgende:

»Til en rejsehest og 1 plovbæst	40 rdr
en ko	12 rdr
2 får	3 rdr
1 vogn	16 rdr
Til fødesæd:	
til 2 tdr rug à 16 mk	5 rdr 2 mk
2 tdr byg	
Til vårsæden:	
2 tdr byg og 4 tdr havre«.	

Denne hjælp tilstås ham af Rentekammeret den 7. juni samme år.

fig. 27:

Toftebakkegård, Saltrup. 1989.

Som »den ældste bonde og gårdfæster på Kronborg amt« dør Ole Marcussen den 22. december 1791, ca. 75 år gammel. Han har da i en del år »været meget skrøbelig og ganske døv«, så hans hustru har måttet tage sig af gårdens drift.

Efter mandens død sender enken Bodil Hansdatter en ansøgning til Rentekammeret. Hun fortæller, at hun har siddet på gården med manden i 35 år, »og i den tid lidt meget og stor misheld på vore kreaturer, både bæster og kvæg«.

Efter nu at have fået mere jord og flere dyr er der brug for mere plads, og hun kan derfor ikke mere klare sig med de tre længer, som gården hidtil har bestået af. Nu behøver hun »højlig en længe til gårdens bygning endnu, til at huse foder og sæden i strået og kreaturerne i«. Den skal være på 16 fag, mener hun. Selv formår hun ikke at betale for en sådan ny bygning og beder Rentekammeret om hjælp.

Badstuber indstiller til Rentekammeret, at hun får den hjælp, hun har behov for, og med Levetzows anbefaling tiltræder Rentekammeret regimentskriverens forslag.

*Efter
udskiftningen*

Alle bønder og husmænd ser i årene efter udskiftningen ud til at klare sig så godt økonomisk, at de altid får betalt deres skatter og afgifter til tiden. Kun Jens Jensen på Bavnegård har stadig lidt problemer, men fra begyndelsen af 1790 klarer også han sig.

I dag

Byens gårde ligger der stadig - og på samme sted som ved udskiftningen.

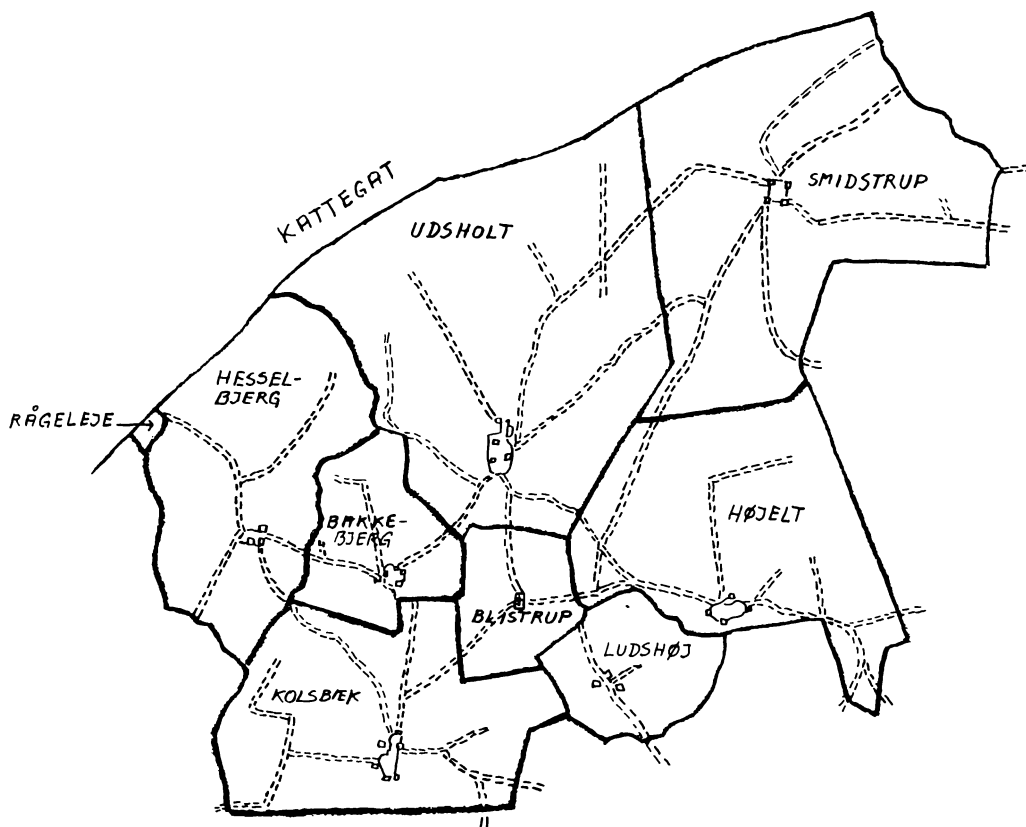

fig. 28:

Kort over Blistrup Sogn. Landsbyernes veje på udskiftningsiden er indtegnet.

Blistrup sogn

Blistrup Sogn bestod af syv landsbyer med i alt 49 gårde. Præstegården i Blistrup lå som en enegård med sine jorder rundt om gården. I den nordvestlige del af sognet lå det lille fiskerleje Rågeleje.

Tre af byerne i sognet var forholdsvis store: Udsholt havde 14 gårde, Kolsbæk 10 gårde, mens Højelt havde 8 gårde. Derefter kom Smidstrup med 6 gårde, mens Ludshøj, Bakkebjerg og Hesselbjerg havde 3-4 gårde.

Byerne blev udskiftet mellem 1781 og 1789.

Hver gård i sognet havde mellem 3 tdr 3 skp og 5 tdr 6 skp hartkorn ager og eng og havde altså alle i underkanten af, hvad der var almindeligt i de to andre sogne.

Alle landsbyerne havde et vist antal husmænd, men i dette sogn var der ingen husmandskolonier, bortset fra en del fiskere i fiskerlejet Rågeleje. I 1787 drejede det sig om syv familier.

Ved folketællingen i 1769 var der 612 beboere i sognet. Ved folketællingen otte år senere var der 640 beboere.

Sognets kirke lå i Blistrup. Præsten på udskiftningstiden hed Jørgen Holst og synes at have været en rar og hjælpsom mand. En del breve fra bønderne i hans sogn er skrevet af ham og ofte fulgt af et lille notat fra præsten selv, hvori han anbefalede bondens ønske.

»Skoleholderen i den kongelige skole«, som det udtrykkes i folketællingen i 1787, var i disse samme år Friderik Brenneke (se p. 170f.)

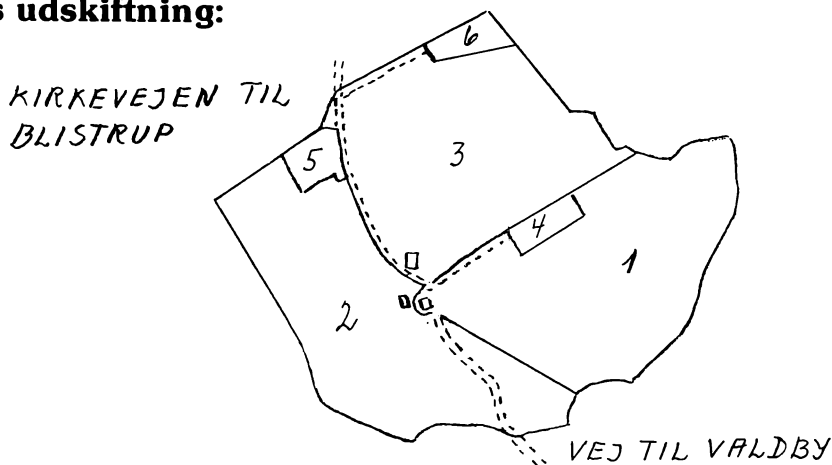
Jorden var mod syd middelgod lerjord, men jo nærmere man kom Kattegat, jo mere sandet blev den. Både Smidstrup, Udsholt, Bakkebjerg og Hesselbjerg »lider skade af flyvesand«, som det berettes i KrigsJORDEBogen fra 1718.

På udskiftningstiden var der ingen skove i sognet, mens der i dag er en del nåletræsbeplantning som værn mod flyvesandet. En meget stor del af Hesselbjerg, Udsholt og Smidstrup er i dag udstykket til sommerhusområde.

Ludshøj⁶⁴⁾

- 1682: Byen har 3 gårde og 1 hus uden jord.
17,74 tdr htk ager og eng.
98,20 tdr ld. dyrket areal.
- 1787: Folketælling. Byen har i alt 37 beboere.
3 gårdmænd og 4 husmænd.
Blandt disse er der 4 daglejere (m/k)
2 spindersker

Byens udskiftning:

- 1781: Byen opmåles ved landmåler R. B. Ratenburg og udskiftes ved landmåler Hald.
- 1790: 3 husmandslodder afsættes ved Ph. Arctander.

Byens tre gårde bliver alle liggende i landsbyen.
Hver gård har tdr htk: 5-4-3-0.
Byen har 2 huse med og 1 hus uden jord.

Gårdene og fæstegårdmændene:

- matr. 1: *Toftegård* - nedlagt - indlod.
Anders Rasmussen, 49 år.
- matr. 2: *Ludshøjgård* - Helsingevej 77 - indlod.
Niels Larsen, 44 år (har overtaget gården fra stedfaderen Lars Mortensen 1780-81).
- matr. 3: *Enghavegård* - nedlagt - indlod
Christian Nielsen, 33 år.

Byen

Ludshøj består af tre fæstegårde og 3 fæstehuse. Byens beboere figurerer ikke ofte i de offentlige dokumenter, hverken med skatterestancer eller breve til Rentekammeret. Måske er årsagen, at byens bønder klarer sig ganske godt. Når nye fæstere i disse år overtager en gård i byen, betaler de også en ret høj indfæstningsafgift: 10-12 rdr på alle tre gårde.

Toftegård

De to af byens bønder er op igennem 1770'erne aldrig i restance med betaling af skatter og afgifter, mens den tredje bonde ser ud til at være forfulgt af uheld og derved får nogle hårde år: Fæstebonden Rasmus Larsen dør i 1774, og sønnen Anders Rasmussen overtager fæstet. Han får nogle svære år. Ved sønnens overtagelse betegnes gården som godt vedligeholdt, men fra ryttergodsets regnskaber ved vi, at far og søn i disse år har mistet over 20 heste. Anders Rasmussen har været nødt til at bede om hjælp. I året 1775 betegnes han af regimentskriveren som »fattig«. Fra dette tidspunkt ser det ud til, at hans situation langsomt bedres, og han figurerer nu ikke mere som skyldner. Ved folketællingen 1787 er han endvidere blevet foged i sognet.

Ansøgning om udskiftning 1780-81

I september 1780 skriver Ludshøjs bønder Anders Rasmussen og Lars Mortensen til kongen. Idet de henviser til hans majestæts »opfordring til landmanden til at få sine tilfælles liggende jorder separeret og for sig selv indhegnet«, ansøger de om at få byens jorder opmålt og »derefter enhver sin lod tildelt, som vi da med større nytte kunne dyrke og behandle«.

Det følgende forår begynder der at ske noget: Badstuber mener, at Ludshøj kan blive en af de byer på det kronborgske distrikt, som man arbejdsmæssigt kan overkomme at få udskiftet samme år. Da ingen gårde i byen behøver at udflytte, og de eksisterende gårde i byen er i god stand, vil udgifterne blive begrænsede, påpeger han. Opmålingen af jorden sker da også snart efter, men selve udskiftningen kan først ske efter høst. Imidlertid sker det ikke hurtigt nok efter bøndernes mening, for de skriver alle tre til Rentekammeret og beder om at blive udskiftet snarest, »at enhver på sin lod betimelig kunne begynde pløjningen til forestående rugsæd og rispning (første pløjning eller harvning med dybtgående harve) til vårsæden. Vi ønsker dette så meget des hellere, da jorden nu er meget bekvem at behandle, men frygter, at vore for største delen leragtige jorder ved nedfaldende mere regn, skal blive altfor våde og til vor skade, uskikket til ret at behandle«.

Udskiftningen
1781

Landmåler Hald beordres 8. september til »så snart muligt« at foretage udskiftningen af Ludshøj, og allerede den 21. samme måned afholdes det første møde herom i byen. Markskellene til de omliggende byer fastsættes, ligesom det slås fast, at byens tre gårde alle kan blive liggende i byen med deres jorder ud for hver gård. Anders Rasmussen får gårdloden sydøst for byen (Toftegård), Christian Nielsen lodden nordøst for byen (Enghavegård), mens Niels Larsen der netop i disse år overtager fæstet efter sin stedfader Lars Mortensen, får den vestlige del af byens jorder (Ludshøjgård).

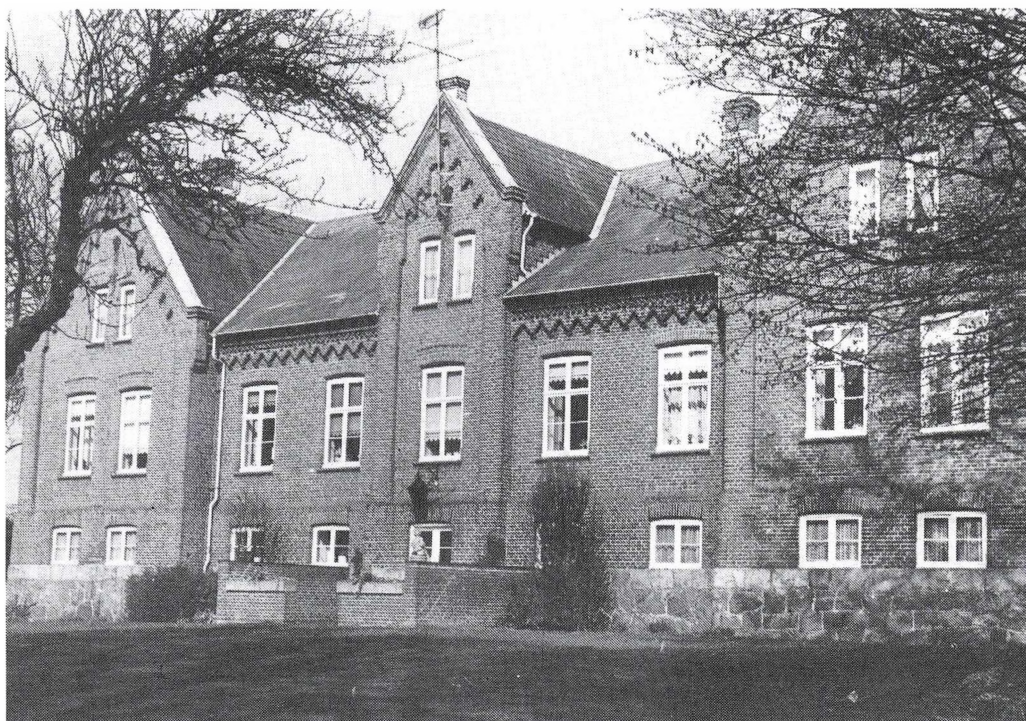

fig. 29:

Ludshøjgård, Ludshøj. 1989.

Det aftales også, hvor byens tre huslodder skal afsættes, uden at dette sker ved denne lejlighed.

Først i 1790, hvor byen har fået fem husmænd, afsættes huslodderne og fordeles ved lodtrækning.

Grundforbedringshjælp

Som i andre byer, der er udskiftet så tidligt, at bønderne ikke automatisk er blevet indstillet til grundforbedringshjælp, kommer også Ludshøjs bønder i knibe med selv at klare sådanne arbejder. I november 1786 skriver de alle tre et brev til Rentekammeret for at

få hjælp til gravning af grøfter, thi»de overflødige vande, som fra Højelts, Bannebjergs, Stokkerups, Aggebos og Valbyes marker år efter andet fordærver engene, agrene og moserne til Ludshøj By, er et årligt tab for dens beboere«. De mener, det årligt koster dem 330 læs hø. Da de ikke har formue, kan de ikke selv bekoste grøftegravningen, som de har opmålt må blive på 13056 favnes længde og nogle steder 6 alen i dybden.

Brevet slutter: »Vi fordrister os derfor i dybeste underdanighed at bede om en nådig hjælp og bistand til disse skadelige vandes afledning, at den fordel vi har af fællesskabets ophævelse i Ludshøj endog herudi kan blive kendelig«.

Ansøgningen besvares ikke med det samme, for som Arctander endelig skriver i juni 1787, har han henlagt sagen, »i den tanke, for enten ved byens omtaksering eller når husmandslodderne blev afsatte, da med taksationsmændene at undersøge, om disse tre gårde kunne behøve en så umådelig mængde vandgrøfter«. Da disse andre arbejder ikke kommer i gang, har han nu selv undersøgt jordforholdene og fundet, at de tre bønder skal have en ret betydelig sum hver til gravning af grøfter - også selv om de blev udskiftet før Den lille Landbokommissions »operationer« begyndte, og de derfor kun kan få halvdelen af udgifterne refunderet.

I alt får de tre bønder tilkendt 67 rdr 74 sk til arbejdet.

*Efter
udskiftningen*

Udover disse afvandingsproblemer hører vi ikke om, at byens bønder har andre problemer i forbindelse med udskiftningen. Alle ser ud til at klare sig godt - kun et enkelt år kan de have svært ved at klare skatter og afgifter til tiden, men der kan da være særlige omstændigheder, der spiller ind, som vi i dag ikke kan se.

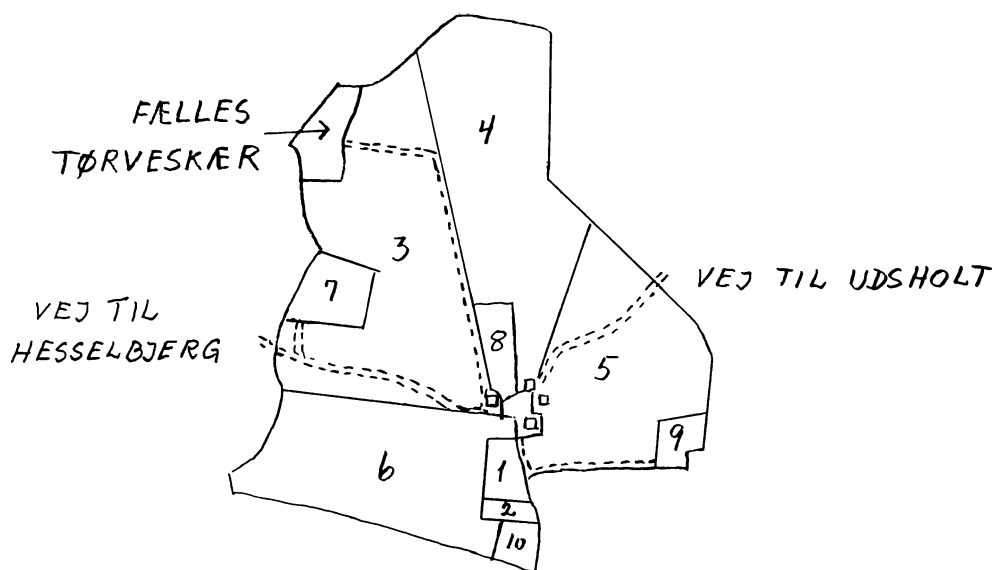
I dag

I dag er kun Ludshøjgård tilbage i byen, men flyttet ud på Toftegårds jorder, og denne store gård har efterhånden fået samlet størstedelen af byens landbrugsjord. Kun den nordvestlige del af byens jorder er siden blevet udstykket.

Bakkebjerg⁶⁵⁾

- 1682: Byen har 5 gårde, 1 hus med og 1 hus uden jord.
29,58 tdr htk ager og eng.
141,7 tdr ld. dyrket areal.
- 1787: Folketælling. Byen har i alt 36 beboere.
4 gårdmænd, 2 husmænd og 1 degn.
Blandt disse er 2 daglejere og 1 landsoldat.

Byens udskiftning:

- 1782: Opmåling ved J. Goos og udskiftning ved løjtnant og landinspektør von Steuben.
- 1790: 4 husmandslodder afsættes ved Ph. Arctander.

Ved udskiftningen nedlægges 1 af byens 5 gårde. De tilbageblevne fire gårde bliver alle liggende i landsbyen.

Hver gård har tdr htk før udskiftningen: 3-5-3-0.

Hver gård har tdr htk efter udskiftningen: 4-5-0-3/4.

Gårdene og fæstegårdmændene

- matr. 1:* Degnebolig - Bakkebjergvej 34.
matr. 2: Kirkejord.
matr. 3: *Maglehøjgård* - Bakkebjergvej 29 - indlod.
Peder Olsen, 40 år.
matr. 4: *Lerbjerggård* - nedlagt - indlod.
Peder Andersen, 38 år.
matr. 5: *Toftegård* - Toftegårdsvej 2 - indlod.
Hans Helleesen, 39 år.
matr. 6: *Bakkegård* - Bakkebjergvej 32 - indlod.
Hans Mogensen, 61 år.
matr. 7-10: Husmandslodder.

En gård
nedlægges

I 1781 anmoder Bakkebjerg Bys fem gårdmænd, om det ikke må tillades dem at nedlægge en af byens gårde og tillægge de fire andre gårdmænd denne gårds jord. Samtidig vil de gerne have hele byen opmålt og udskiftet.

Levetzow videresender deres ansøgning til Rentekammeret med bl.a. følgende bemærkninger: »For Bakkebjerg By, som består af fem gårde hver på 3 tdr 5 skp 3 fjk hartkorn ager og eng, anses for en af de sletteste og fattigste byer på det kronborgske distrikt, hvilket for størstedelen skal hidrøre fra mangel på engbund og græsning til kreaturer, og beboeren af den gård, hvis jorder supplikanterne... søger om at erholde, er så forarmet, at han i dette forår vil afsættes, så indser jeg ikke andet, end at det let lader sig gøre, at denne gårds hartkorn bliver inddelt til de øvrige fire gårde«. De fire tilbageblevne bønder skal blot svare alle afgifter og skatter samt yde hoveri af hele byens hartkorn. Levetzow mener, at nedlæggelsen af gården vil være en fordel for den kongelige kasse, fordi den »befries for den udgift og hjælp, som ellers ville medgå når denne gård skulle besættes med en ny fæster«. Han formoder også, at de øvrige fire bønder fremover vil klare sig bedre.

Hvis gården nedlægges, bør man desuden kræve, at de fire bønder indretter og vedligeholder den nedlagte gård »til beboelse for en å to familier husfolk«.

Bortset fra Mads Nielsen - hvis gård ønskes nedlagt - ser bakkebjergerne ud til at have klaret sig godt og betalt deres skatter og afgifter til tiden. Indfæstningen ved overtagelsen af en gård i byen i disse år ligger på mellem 5 og 8 rdr og må vise, at gårdene var i rimelig god stand. Mange gårdmænd i området må have siddet langt værre i det end Bakkebjergs bønder.

Levetzow bliver af Rentekammeret bedt om at undersøge, hvorledes byen kan udskiftes, samtidig med at den ene gård nedlægges. Han svarer, at hvis den 5. gård nedlægges, vil der nemt kunne ske en udskiftning af fællesskabet, uden at nogen af gårdmændene behøver at udflytte. »Bekostningerne bliver altså alene opmålingerne og udskiftningen, formodentlig ungefær 2 rdr pr. tønde hartkorn«. Han gør også opmærksom på, at bønderne har bedt om, at udskiftningen enten sker straks, eller så snart høsten er forbi.

Rentekammeret indvilliger i, at Mads Nielsens gård nedlægges.

Udskiftning 1782

Det følgende forår bliver byens jorder opmålt, og i juni måned holdes der udskiftningsforretning i Bakkebjerg.

De fire gårdmænd får deres jordlod ud for deres gårde; ingen behøver at flytte ud. Hans Hellesten får den østlige lod i byen (Toftegård), mens Hans Mogensen får byens sydvestlige jorder (Bakkegård); hans gårdbygninger ligger dog fortsat i Hans Hellestens jord. Peder Olsen (Maglehøjgård) og Peder Andersen (Lerbjerggård) deler jorden nord for byen.

I den nordvestlige del af Peder Olsens jordlod, udlægges et stykke Rørmosen kaldet - til fælles tørveskær.

På hver gårdlod bliver »udset et stykke jord til en husmand, i alt 6 skp land«. Desuden bor den nye degn ved Blistrup Kirke, Christopher Erdman her i byen, og han får tildelt et mindre jordstykke syd for byen ved vejen til Blistrup.

Lerbjerggård

Også i Bakkebjerg opstår der problemer med afvanding. I 1786 skriver Peder Andersen til Rentekammeret og klager sin nød p.g.a. det meget vand på markerne. Han skriver: »Brødet står ikke i de vises magt. Al arbejde og flid er omsonst, dersom Gud ikke deler sin nåde og velsignelse dertil. De lerede marker har tilforn givet den meste og bedste frugt af sig, og nu giver de sandede de bedste frugter, som må komme af de lange kolde vårer, og våde somre. I Bakkebjerg er fire bønder, men en af dem florerer mest, formedelst hans al for megen og gode jord. Mig, Peder Andersen derimod, er tilfalden en skuffelig leret og sandrig lod, der i disse tider ikke kan skaffe mig det daglige brød, mindre foder til mine kreaturer, hvor meget jeg end umager mig derfor«.

Peder Andersen beder derfor så mindeligt om at få hjælp til grøftegravning, for som han skriver: »Jeg har gjort alt, hvad jeg har kunnet til min jords forbedring. Men da der udfordres stor

bekostning til at få den ret i stand, må jeg efter fem års arbejde på den endelig bede om hjælp til dette, ligeså nyttige som nødvendige værk«.

Brevet afsluttes med en lignende bøn om hjælp fra Hans Mogensen: »Ligeledes beder min nabo Hans Mogensen også om vands afledning fra sin jord. Thi disse vande stiger ofte så højt, at vi samlede, må især om vårdagen hjælpe degnen at øse vand ud af hans hus. Nåden og hjælpen erkendes med den underdanigste taknemmelighed af... Hans Mogensen, Peder Andersen.

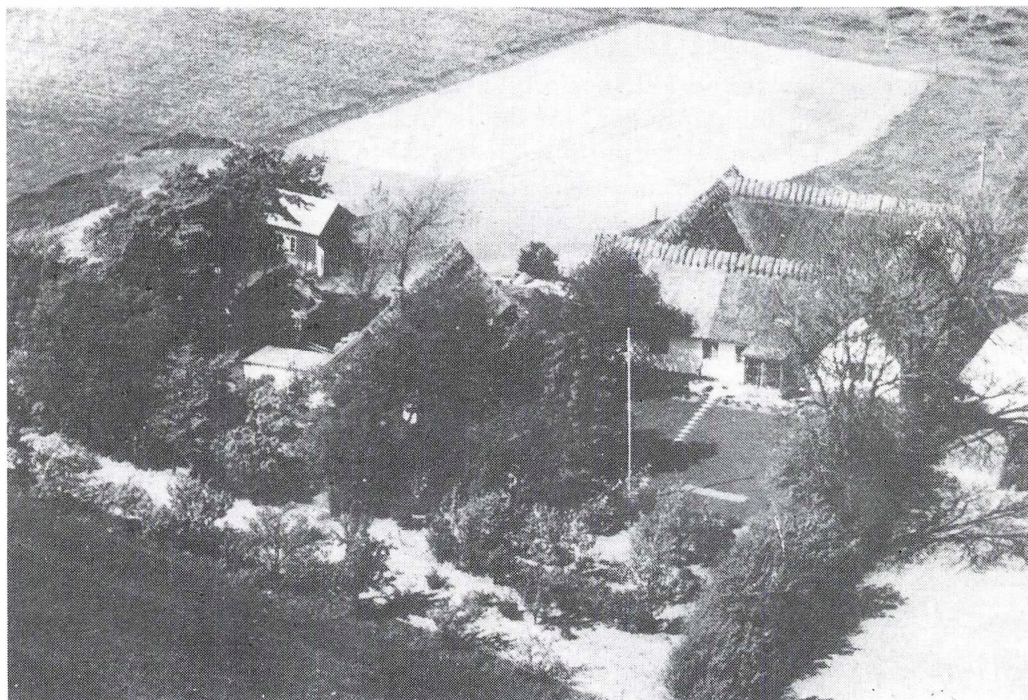

fig. 30: *Degneboligen, Bakkebjerg. 1956.*

Arctander, der håber på at få afsat husmandslodderne det følgende forår, og samtidig se på bøndernes problemer, må midt på sommeren opgive denne plan på grund af arbejdspress, og i stedet blot tage stilling til jordernes afvanding. Både Hans Mogensen og Peder Andersen får da også hjælp til afvandingen - men kun halvdelen af udgifterne, da byen er udskiftet så tidligt.

Maglehøjgård Det er nok lidt overdrevet, når Peder Andersen taler om, at en af bønderne »florerer mest«, eftersom det kniber lidt for dem alle de første år efter udskiftningen. Vi må gå ud fra, at han tænker på Peder Olsen, Maglehøjgård, der hurtigst kommer ovenpå igen.

fig. 31: *Bakkegård, Bakkebjerg. 1989.*

Bakkegård

Kort efter udskiftningen af husmandslodderne skriver Hans Mogensen til Rentekammeret. Han er nu 70 år og ønsker at overtage husmandslodden på hans jord, eftersom han dårligt kan ernære sig og sin familie med den jord han har, siger han. Desuden opstår der et problem, når senere » min ældste datter og hendes mand (skal) give os gamle undertag (aftægt) foruden huslodden enten in natura, eller i penge, bliver hans byrde ham altfor tung at bære, siden gårdlodderne i Bakkebjerg er altfor små til at miste noget af«.

Hans Mogensen fortsætter: »Jeg har med megen knaphed og møje måttet opføde syv børn på stedet«, og han ønsker nu blot, at han og konen i deres alderdom »for al vor møje og slid« må have lidt at leve af. »Men det vil komme til at se surt ud på begge sider, når vi alle skal leve af jordens lod. Jeg har endnu en voksen, halt og skrøbelig datter, som uden andres hjælp ikke kan hjælpe sig selv, og hende er vi som forældre højst pligtige i vores alderdom at sørge for, og kunne hun efter vores død få huslodden i fæste, førte vi vores grå hår med glæde til graven, og hun blev hjulpen«.

Badstuber mener nu nok, at bønderne i Bakkebjerg skulle kunne klare dagen og vejen med den jord, de nu har, og han peger på, at selvom der kun er to husmænd i Bakkebjerg, er der mange andre husmænd i området, som ikke har jord. Derfor bør man afslå Hans Mogensens anmodning, med mindre man vil gøre en undtagelse p.g.a. »hans halte og skrøbelige datter«.

Det synes Levetzow ikke man kan »for følgens skyld«, men peger på, at forældrene til sin tid kan søge om økonomisk hjælp til datteren, hvis de ikke selv kan klare at forsørge hende. Rentekammeret giver afslag til Hans Mogensen.

*Efter
udskiftningen*

Som Badstuber har set, går det efterhånden bønderne i Bakkebjerg ganske godt, og fra 1790 klarer de alle at betale deres skatter og afgifter til tiden.

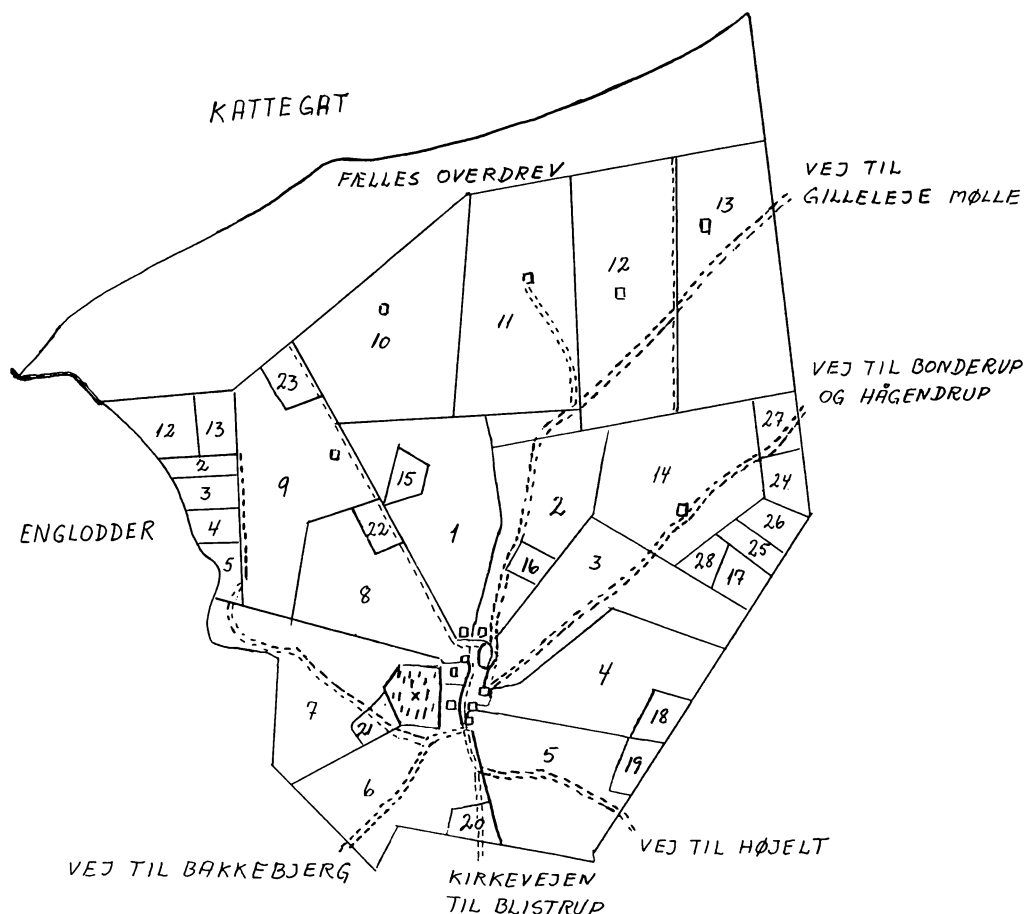
I dag

Bakkegården flyttes senere over vejen til egen jordlod, hvor den stadig ligger, mens såvel Toftegård som Maglehøjsgård i dag ligger samme sted som ved udskiftningen. Lerbjerggård derimod eksisterer ikke mere.

Udsholt⁶⁶⁾

1682: Byen har 13 gårde, 4 huse uden jord, samt kirkejord.
79,90 tdr htk ager og eng.
458,5 tdr ld. dyrket areal.

1787: Folketælling. Byen har i alt 140 beboere.
14 gårdmænd, 19 husmænd/koner, 7 aftægtsfolk.
Blandt beboerne er der f.eks.: 12 daglejere (m/k)
1 væverske
1 smed
2 huggere
1 spinderske
1 skomager
1 skrædder
2 landsoldater

Byens udskiftning:

1786: Byen opmåles og udskiftes af Ph. Arctander.

Af byens 12 hele og 2 halve gårde, bliver 8 liggende i byen, mens 6 flytter ud.

Hver hel gård har tdr htk før udskiftning: 4-1-0-7/13.

Hver gård har tdr htk efter udskiftning: 3-6-2-2 3/14.

Byen har 12 jordløse fæstehuse.

Gårdene og fæstegårdmændene:

matr. 1: *Boelsmosegård* - Udsholt Byvej 18 - indlod
Lars Pedersen, 55 år.

matr. 2: *Egemosegård* - Udsholt Byvej 16 - indlod
Jørgen Hansen, 63 år.

matr. 3: *Jydebjerggård* - Jydebjergvej 12 B - indlod
Johannes Andersen, 45 år.

matr. 4: *Stenfredtegård* - Udsholt Byvej 8 - indlod
Lars Rasmussen, 49 år.

matr. 5: *Pilegård* - Udsholt Byvej 6 A - indlod
Hendrich Olsen, 51 år.

matr. 6: *Vangeledsgård* - Udsholt Byvej 9 - indlod
Lars Hansen, 50 år.

matr. 7: *Rørhavegård* - Udsholt Byvej 11 A - indlod
Ole Clausen, 49 år.

matr. 8: *Langagergård* - Udsholt Byvej 13 - indlod
Vilhelm Hansen, 34 år.

matr. 9: *Sandagergård* - Udsholtvej 22 - udlod
Ole Mortensen, 37 år.

matr. 10: *Limkærsgård* - Limkærvej 5 A - udlod
Hans Larsen, 36 år.

matr. 11: *Thoredsgård* - Thoredsvej 19 - udlod
Peder Hansen, 48 år.

matr. 12: *Ammekærsgård* - Agerkær 18 - udlod
Lars Andersen

matr. 13: *Gardysgård* - Gardysvej 11 - udlod
Jens Svendsen, 25 år.

matr. 14: *Damgård* - Jydebjergvej 5 - udlod
Ole Pedersen, 34 år.

matr. 15-28: Husmandslodder
X: Rørmose vest for byen.

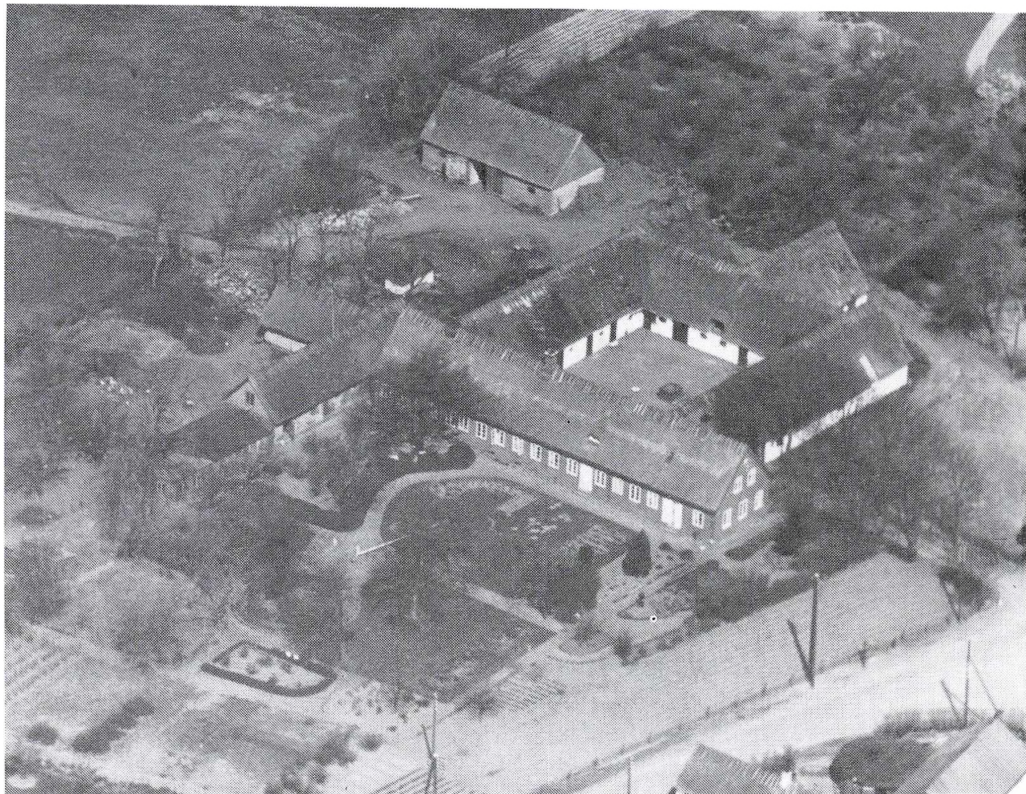

fig. 32: Rørhavegård, Udsholt. 1940.

Rørhavegård Ole Clausen, fæstebonde i Udsholt, er en mand i begyndelsen af fyrerne. Han har nu i snart 20 år drevet sin gård i byen. Han overtog den oprindeligt i ret dårlig stand, men har siden fået den godt på fode og til enhver tid erlagt skatter og afgifter til tiden.

Han føler, at han kunne drive det videre, hvis han kom ud af fællesskabet. I august 1781 skriver han derfor til Rentekammeret og anmoder om at få sine jorder udskiftet straks, så han allerede det samme efterår kan få sået rug i sin nye jord. Han fortsætter, at han har »intet hellere ønske end at komme ud af fællesskabet for at blive befriet for sammes ulemper og at kunne gøre nogle nyttige forbedringer i jordernes dyrkning«.

Da der netop befinder sig en landmåler i sognet - i Ludshøj - ønsker Ole Clausen ham beordret til at fortsætte til Udsholt.

Hvad der egentlig sker med denne ansøgning, kan vi ikke spore, men først i foråret 1785 anmoder Rentekammeret landinspektør Arctander om at sørge for, at Udsholt bliver opmålt og udskiftet.

Limkærsgård Men så sker der noget alvorligt: Henimod kl. 11 om aftenen den 8. maj 1785 udbrænder der ildebrand i fæstebonden Hans Larsen »halve« gård, og gården bliver »lagt i aske tilligemed al bondens bohøve samt 10 tdr korn (byg), 10 tdr rug og mel, 16 får med deres grøde (afkom), 4 gæs, 6 høns samt 2 beslagne vogne, 1 trævogn og 2 slæder«. Selv undslipper han stærkt forbrændt flammerne, men når at få løsgjort heste og kvæg, så de reddes, mens hans hustru Birte og 9-årige datter Johanne indebrænder. Også husmand Ole Larsens hus på 12 fag nedbrænder ved samme lejlighed.

Badstuber orienterer hurtigt amtmanden mundtligt om ulykken, men allerede den 31. samme måned afsender han en ansøgning om bygningshjælp til såvel bonden som husmanden. Samtidig gør han opmærksom på, at det ville være ønskeligt at få byen udskiftet ved samme lejlighed, og den nedbrændte gård opbygget på »fælleden«.

Hans Larsens gård var en halv gård på htk 2 tdr 2 skp 7/26 alb, som han i begyndelsen af 1770'erne overtog i meget slet stand. Hans forgænger måtte afstå gården p.g.a. fattigdom og restancer. Det er imidlertid lykkedes Hans Larsen at få gården godt på fode igen, ja så godt er det gået, at Badstuber omtaler ham som »en velhavende mand«.

Rentekammeret skynder nu på Arctander, som da også får opmålt byens jorder i november 1785, men så sker der heller ikke mere.

Hans Larsen bliver derfor utålmodig, og skriver selv den 4. februar 1786 et sørgmodigt brev til Rentekammeret: »I bedrøvelige tider hører man den glædelige tidende: Kongen trøster de bedrøvede og hjælper de forarmede på fode. I blandt de bedrøvede og forarmede bønder, som behøver trøst og hjælp er jeg Hans Larsen fra Udsholt... Min tunge ville tale meget, men hjertet føler mere end tungen kan tale. Fattig er jeg, fattigere bliver jeg, om jeg længe skal låne hus til mig og mit«.

Han søger nådigst om hjælp til indkøb af et par heste, da han ikke alene med de to udslidte dyr han har, kan bearbejde sin jord.

Levetzows indstilling til Rentekammeret er, at bonden bør have 40 rdr til indkøb af heste, men samtidig presser han kraftigt på, for at få byens udskiftning gennemført.

Rentekammeret retter derfor nu atter henvendelse til Arctander og beder om, at han snarest udskifter Udsholt, og han lover at gå i gang så snart det »er muligt at arbejde i marken«.

Arctander holder ord. Allerede den 28. april mødes embedsmændene med byens bønder for at få gennemført byens udskiftning. Planen for udskiftningen forelægges, og ved næste møde - den 6. maj - skal så lodderne fordeles til bønder og husmænd.

»Men i stedet for at bønderne skulle have modtaget deres afsatte lodder, erklærede alle, at de forlangte en ny taksation over deres jorder«, da de anså den allerede foretagne for uretfærdig.

Kommissionen går med til dette, men forbeholder sig ret til, hvis den nye taksation skulle medføre større ændringer i jordfordelingen, da at måtte gøre alle byens gårde lige i hartkorn.

Den nye taksation medfører ændring af alle lodderne, og alle bønder får derfor nu tillagt lige hartkorn.

Byen udskiftes i en kombineret stjerne- og blokudskiftning: 8 gårde bliver i byen, med jorderne i en stjerne ud fra gårdene. Det drejer sig om Rørhavegård vest for byen, Vangeledsgård og Pilegård syd for byen, Jydebjerggård og Stenfredtegård øst for byen, mens Egemosegård, Boelsmosegård og Langagergårds jorder ligger nord og nordvest for byen. Hvilke kriterier man bruger for at finde frem til, hvilke gårde der skal blive liggende, fremgår ikke af udskiftningsforretningen.

Strandstykket langs hele byens nordkyst udlægges til fælles græsning efter bøndernes eget ønske.

Grænsende op til dette lægges fire af udflyttergårdene: Limkærsgård, Thoredsgård, Ammekærsgård og Gardysgård. Til hver af de to sidstnævnte gårde skal indlodderne årligt i to år levere 80 læs gødning. Gårdmændene på disse gårde - Lars Andersen og Jens Svendsen - får desuden »i betragtning af deres fattigdom og deres ladders ringhed« hver en udflytningshjælp på 150 rdr. Gårdmændene på Limkærsgård og Thoredsgård, Hans Larsen og Peder Hansen, får derimod kun 120 rdr i udflytningshjælp og skal fra indlodderne have leveret hver 48 læs gødning i to år.

De to sidste udflyttergårde - Damgård i byens østlige og Sandagergård i de vestlige jorder - får ifølge udskiftningsforretningen ikke tildelt særskilt hjælp.

Rørmosen lige vest for byen, hvorfra »enhver især årlig havde kunnet høste 2 à 3 læs gode rør« til deres stråtage, udlægges også til fælles areal for samtlige byens bønder.

Da der til en del af lodderne ikke findes megen eng, tildeles disse lodder ekstra engstykker nordvest for byen i Ørbjergmosen, ved skellet til Hesselbjerg Bys jorder.

Der afsættes ydermere 14 husmandslodder, dels samlet i den østlige del i skellet mod Alme, dels på de enkelte gårdlodder. Fire undertagsmænd får tildelt huslodder, men da kun otte af byens 12 almindelige husmænd ønsker husmandslodder, bliver der to lodder tilovers, som kan tildeles husmænd fra andre byer.

Herefter afsluttes byens udskiftning, da »ingen af bønderne havde noget grundigt at indvende«.

Limkærsgård Men allerede halvanden måned senere - den 6. juli 1786 - skriver Hans Larsen igen et brev til Rentekammeret, ligeså bedrøveligt som det første: »Som husvild har jeg levet én vinter til skade for mig, sæd, foder og kreaturer og skal jeg endnu i en vinter leve i samme bedrøvelige omstændighed, må jeg sige: Oh, Gud, hvor megen sorg må jeg udstå i denne tid?« Problemet er tilsyneladende - Hans Larsen gør det aldrig helt klart, hvad han ønsker - at han ikke har penge til at gå i gang med opbygningen af sin gård, for han påpeger: »Stolperne til gården har ligget under åben himmel siden kyndelmisse. Byen er opmålt og udskiftet, så enhver ved sin lod, men når alle i Udsholt herefter kan skjule sig og sine indsamlinger under sit tag, står jeg som en enlig fugl på taget«.

Rentekammeret svarer ikke på dette brev, sikkert fordi de netop har bedt Badstuber om at udbetale såvel Hans Larsen som husmanden Ole Larsen den fornødne hjælp.

Sandagergård De mere almindelige klager over udskiftningen begynder også hurtigt at indløbe: Knap to uger efter den endelige udskiftning, skriver Ole Mortensen den 6. juni til Rentekammeret. Han er ulykkelig over, at han skal flytte ud: »Nu er den gård jeg beboer, således beliggende, at den behøver ikke at flytte ud, thi den ligger 30 favne mere ud fra gaden... (end de andre gårde)... hvorfor og landinspektøren syntes og mente, at den blev beliggende. Men nu er jeg ved lodtagning tilkendt at skal flytte ud, hvilket jeg ikke ventede og ugerne gør«.

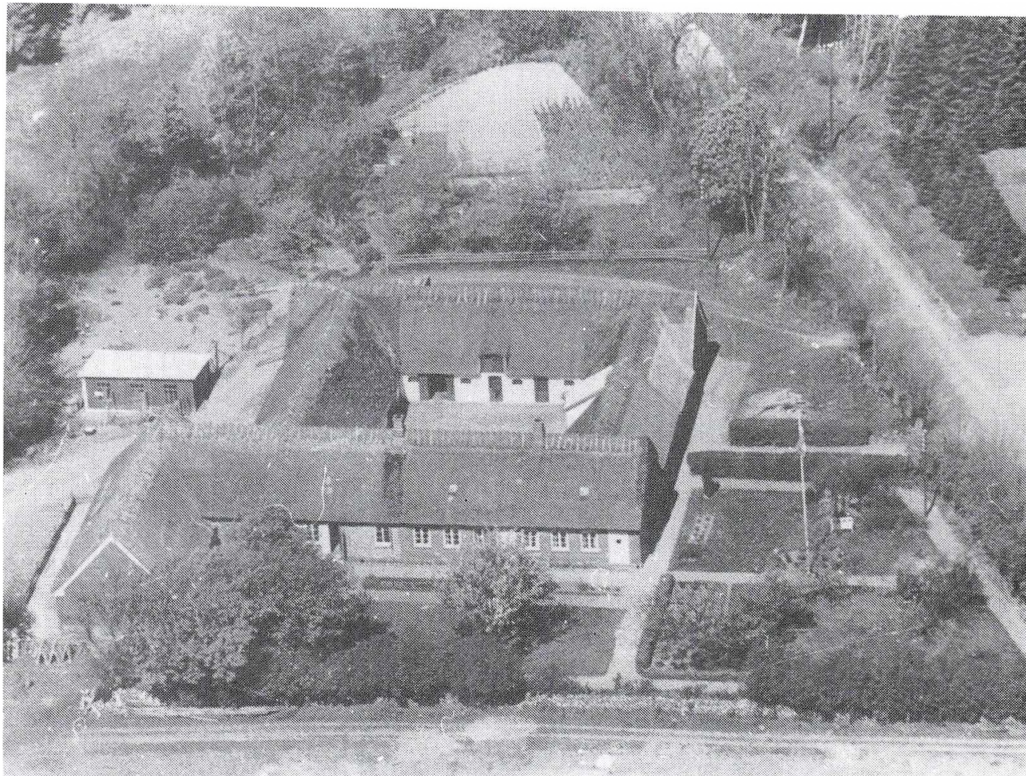

fig. 33: *Sandagergård, Udsholt.*

Han har nu haft gården i over 20 år og før den tid forestået den en del år for »en gammel og skrøbelig fader«. I alle disse år har han »ikke alene vedligeholdt, men og forbedret den, både i mark og by, plantet adskillige slags gode frugttræer i haven, som og er lykkedes, sat en del både ask og pil, indhegnet haven med 120 favne gode stengærder, og i marken har jeg sat 120 favne stengærder, som jeg har optaget i gårdens tilhørende jord«.

Ole Mortensen mener, at hans gård ligger meget bedre for den jordlod, som Johannes Andersen har fået, end Andersens egen gård. Han beder derfor om, at » den nådige regering er mig fattige mand så nådig at befale en undersøgelse og eftersyn, om mit aller-underdanigste andragende er sandhed, og om jeg ikke har bedre adgang til bemeldte lod, end han som er tilsagt den«.

Samtidig med dette brev til Rentekammeret, afsender Ole Mortensen et lignende til grev Reventlow. Da han et par måneder senere ikke har fået svar på nogle af brevene, skriver han igen til greven og beder om, at man behandler hans sag, så der kan komme en afgørelse.

Først i september indsender amtmanden byens udskiftningsforretning til Rentekammeret til godkendelse, og henviser da samtidigt til, at Ole Mortensen har fået en udlod ved lodtrækning, og at man derfor ikke kan ændre på den vedtagne plan. Få dage senere melder Rentekammeret tilbage, at udskiftningen godkendes, og at Ole Mortensen må flytte ud.

Ole Mortensen giver dog ikke op. I november skriver han igen til Rentekammeret og begrundet igen detaljeret, hvorfor han mener, hans gård i byen ikke bør nedlægges og udflyttes: Først og fremmest er gårdens bygninger placeret i udkanten af byen. Omkring er en have med over »200 stykker frugttræer tilligemed en humleavl, hvoraf jeg dels kan have til mit husbehov, og dels deraf udrede nogle skatter«. Gården og haven er indhegnet med 120 favne stengærder, og desuden har han i markerne også bygget andre 120 favne stengærder. Endvidere påpeger Ole Mortensen, at hans gård »er næsten den bedste af bygning i hele byen«, og her har hans forfædre boet i mange år »og anvendt deres arbejde, umage og bekostning«. Selv har han boet der i 20 år.

Han slutter af: »Fire umyndige børn har jeg, hvoraf jeg længe ikke kan vente nogen hjælp eller håndsrækning i mit bondearbejde, og skal jeg flytte, er min hele timelige velfærd spildt og jeg bragt til betlerstaven«.

I en kommentar til Ole Mortensens brev, skriver Badstuber, at det da er rigtigt, at gården ligger i udkanten af byen, og at han har en »skikkelig frugthave, og humleavl ikke af ringe betydning«. Det er også rigtigt, at han »såvel om gården og haven, som i marken har sat en del stengærder, dog ikke flere end en del af hans naboer. Men at gårdens bygning efter hans foregivende skulle være næsten den bedste i hele byen, er aldeles usandfærdigt«.

Badstuber har netop med landvæsenskommissionen igen været ude at besigtige Ole Mortensens gård, og de har været enige om, at der ingen grund var til at ændre på det allerede besluttede. Desuden, skriver Badstuber, »når hans forfædre i en lang række af år han anvendt anseligt arbejde og bekostning derpå og han selv efter 20 år har beboet samme, kan man let slutte sig til, at bygningen er gammel og ikke må være af stor betydning«.

Badstuber anmoder derfor Rentekammeret om ikke at ændre ved denne udskiftning, da den er »sket på bedste måde, og da sådan forretning ikke sker for én mands levetid, men for bestandig at forblive således«. Endvidere peger han på, at det også ville være uheldigt, hvis man kunne sige, at landvæsenskommissionen lod sig presse eller plejede personlige interesser ved udskiftningen.

Rentekammeret ønsker heller ikke at ændre ved udskiftningen. I et brev dateret januar 1787 anmoder de om, at det meddeles Ole Mortensen, at han skal flytte sin gård ud, men at man vil yde ham erstatning for de frugttræer, som ikke kan flyttes med ud på hans udlod. Rentekammeret anmoder samtidig om, at en vurdering foretages af Ole Mortensens frugttræer.

Badstuber forestår vurderingen af frugttræerne, og et par måneder senere er hans indberetning klar:

Træer »som kan flyttes:	10 stk. blommetræer
	5 - kirsebærtræer
	12 - asketræer
	2 - rønnetræer«
Træer »som ikke kan flyttes:	13 - blommetræer
	5 - æbletræer
	1 - kirsebærtræ
	2 - kastanietræer
	18 - asketræer
	6 - rønnetræer
	1 - birketræ
	4 - egetræer
	2 - bøgetræer
	1 - valnøddetræ, som er gået ud«

Værdien af de træer, som ikke kan flyttes, anslås til 25 rdr. Ole Mortensens »over 200 frugttræer« er altså i virkeligheden ca. 80 træer, som langt fra alle er frugttræer. Rentekammeret bevilger Ole Mortensen 25 rdr i erstatning.

Limkærsgård Den 8. maj 1787 på 2-årsdagen for branden, lader Hans Larsen igen høre fra sig. Han har nu »fået hus over hovedet, men min sæd som i to vintre har stået under åben himmel, er endnu udsat for samme mål, mig til stor skade... Hvorfor jeg i min store nød bliver ved at bede om nåde og hjælp. 3 tønder rug, 4 tønder korn, og 4 tønder havre fattes jeg«, eftersom han nu har fået en *hel* gård, og derfor har behov for mere sædekorn. Desuden beder han igen om heste, som han endnu ikke har fået bevilget. Man har tilsyneladende glemt at besvare hans ansøgning herom.

Langagergård Den 25. juni klager Vilhelm Hansen sin nød til Rentekammeret: Han føler sig virkelig forfordelt ved tildelingen af jord; hans jordlod er mindre og dårligere end de andres, selvom den »siges at være den bedste jord«. Han mener slet ikke, at han kan brødføde sig selv og sin familie med så lidt. Han påpeger endvidere, at han nu for egen regning har genopbygget gården, som han overtog ca. 1780 fra svigerfaderen. »Så drister jeg mig til endnu at bede om noget til hjælp hvorved jeg kan leve, da jeg dog var i skikkelig stand tilforn. Om jeg ikke kunne få mere, så dog den husmandslod nr. 13⁶⁷⁾ og den lod, som min svigerfader dyrker (husmandslod på Vilhelm Hansens jordlod⁶⁸⁾), som ingen endnu har fået, og dertil græsning på vores overdrev til 4 høveder mere«.

Inden man når at få undersøgt sagen og svaret på Vilhelm Hansens brev, skriver han igen og beder om det samme, men føjer til, at han mener, man bør syne hans jordlod, så man selv kan erfare, hvor ringe den er. I øvrigt mener han, at han aldrig har fået hjælp til noget tidligere, mens andre får hjælp til heste hvert andet år, og at Rentekammeret først og fremmest bør »hjælpe den, der vil hjælpe sig selv«.

Badstuber og Arctander svarer den 12. september, at med omtaksationen under udskiftningen, fik Vilhelm Hansen tildelt yderligere 2-3 tdr land af byens bedste jord, »hvorfor han heller ikke ytrede den ringeste misfornøjelse ved den sidste åstedssamling, da enhver modtog sine lodder«. De beder derfor om, at man overhovedet ikke tænker mere over denne sag. Rentekammeret følger denne indstilling.

*Gardysgård,
Amme-
kærsgård,
Thoredgård,
Damgård* Den 28. august 1787 skriver de udflyttende bønder Jens Svendsen (Gardysgård), Lars Andersen (Ammekærsgård), Peder Hansen (Thoredsgård) og Ole Pedersen (Damgård) til Rentekammeret og fortæller, at vejrliget i år har drillet dem, så de bliver forsinket med markarbejdet og dermed også blevet forsinket med at genopbygge deres gårde på udlodderne. »Men hvad vi ikke i forår og sommer har kunnet udrette, det udretter vi nu af alle kræfter, og derfor alene beder om tækkekæppe og gavlrís. Enhver af os har oprejst længer, men for at forsvare dem fra forrådnelse, fattes de endnu tag, og til taget hører og kæppe«. De beder derfor om, at der gives befaling til, dette kan udleveres til dem.

Levetzow påpeger overfor Rentekammeret vedrørende denne ansøgning, at Badstuber allerede har ansøgt herom i forbindelse med bygningshjælp til udflytterne. Men i kammerets tilbagemeldte ordre forlød der ikke noget om tækkekæppe, gavlrís og gærdsel. Skovbetjentene, som står for udleveringen, har derfor ikke villet

udlevere materialerne til bønderne. Amtmanden beder om, at Rentekammeret får afsendt en sådan ordre, hvilket sker prompte.

Sandagergård Ole Mortensen har endelig erkendt, at slaget er tabt. Men i stedet for som de andre udflyttende bønder at opbygge sin ny gård, vil han nu begynde at udflytte sine stengærder. Den 26. september beder han Rentekammeret om hjælp til udflytning af stengærderne fra den gamle ejendom til udlodden, enten ved at kammeret skal beordre de andre bønder til at hjælpe ham, eller også ved at give ham penge til køb af heste og stenvogne og betaling af daglejere.

Men Badstuber påpeger: »Ligesom han stedse har været imod udflytning, så har han også stedse vist sig så tvær, at han ikke for nogen billig betaling har villet overlade naboerne nogle af de stengærder, der kunne blive stående til fredning ved deres lodder. Og da han desuden endnu ikke har påbegyndt sin gårds udflytning, så har han i over et år, hvor de andre naboer har haft dermed at bestille, kunnet udflytte en stor del af stengærderne«. Regimentsskriveren mener derfor afgjort ikke, Ole Mortensen skal have nogen hjælp af naboerne. Men da han er en fattig mand, så måske nok 40-50 rdr hjælp til indkøb af heste og stenlad, som kan være ham til hjælp ved udflytningen.

Levetzow mener dog, at Mortensen kun skal ydes »4 stk egegrene af de kongelige skove til 2 stenlad«. Dette forslag får tilslutning fra Rentekammeret.

Langagergård Også Vilhelm Hansen lader høre fra sig igen: »Alle gode ting er tre. Jeg har tilforn to gange bedt om noget til hjælp til min lod, da den er så lille, men fik til svar, at jeg efter den sidste taksering var fornøjet. Men jeg var ikke såvel fornøjet, men måtte tie, da jeg blev truet, at ville jeg ikke have den, så ville en anden«. Han har i vinter måttet købe mad til både sig selv og sin familie, samt til kreaturerne, og det har han aldrig været vant til. Han beder derfor igen om at få lagt de to huslodder til sin jord samt mere græsning.

Denne gang overvejer Rentekammeret slet ikke sagen, men beder uden videre Levetzow meddele Vilhelm Hansen, at han ikke får mere.

*Ammekærs-
gård* Maj 1788 skriver udflytteren Lars Andersen til grev Reventlow: »Da jeg i fjor, efter min sæd var sået, skulle begynde at bygge min gård, var der kun det sted, hvor jeg har sat den, at jeg kunne få ler. Og da jeg så, at pladsen var høj mod nord og hældede mod syd, spurgte jeg vor gode amtmand, om jeg måtte sætte stuelængen

mod nord, thi ellers ville alt det vand, som om våren og i tøløb kom fra bakken, løbe ind i stuen«. Levetzow skulle have henvist bonden til Arctander, som måtte svare, at han ikke kunne give sin tilladelse. Lars Andersen bygger alligevel gården, som han finder bedst, med stuelængen mod nord. Men da grev Reventlow så dette, »blev mig befalet at flytte om«. Nu beder han så mindeligt, om han da ikke må slippe for denne ombygning, da den dels vil blive dyr for ham, dels koste ham ekstra meget arbejde. Ydermere vil han ikke kunne nå det inden vinter, »men må endnu en vinter have kalve, får og gæs og grise i samme værelser, hvor vi selv skal være«.

Hvis han ikke får tilladelse til at lade bygningerne stå som de står, beder han da om økonomisk hjælp, for ellers vil det blive umuligt for ham at få råd til at genopbygge gården, bl.a. fordi han ikke kunne bruge meget af sin gamle gård ved udflytningen.

I Badstuber og Arctanders oplysninger til sagen, anmoder de om, at Lars Andersen får besked om, at han *skal* ændre sin stuelænge. Samtidig mener de også, at det er nødvendigt at give bonden økonomisk hjælp til det; 20-30 rdr foreslår de, »thi manden er meget fattig, men skikkelig og stræbsom«.

Levetzow går ind for dette forslag, og beder om at han udbetales 25 rdr, og dette følges.

Thoredsgård

2. september 1789 skriver Peder Hansen til Rentekammeret. Han forklarer, at han har været halv-gårdsbonde i 25 år, men tømmeret i gården var blevet ødelagt, eftersom den »lå midt i byen i et hul, hvor vandet samlede sig«. Derfor kunne intet genbruges ved udflytningen, og det er umuligt for ham selv at klare udgifterne til opbygningen af den nye hele gård. Han beder derfor om hjælp til de sidste 17 fag, som han stadig mangler: »Selv formår jeg intet, og at lade være at bygge mere, kan hverken forsvares, eller tåles. Som bonde i 27 år har jeg haft meget uheld. Men hvor stor min skade end har været, så har jeg dog ene måttet bære den«.

Badstuber hævder i sine kommentarer til dette brev, at Peder Hansen »formodes ikke at være så fattig som... han har foregivet. Man tror tværtimod, at han har penge liggende på kistebunden«, men at han ikke kan overtales til at bruge nogen på sin gårds opbygning. Han holder heller ikke folk, »men han og konen slæber sig igennem et stort svineri«. Badstuber er i tvivl om man skal give Peder Hansen hjælp, men indrømmer, at han jo nu skal opbygge en større gård, end han rejste fra, og da intet derfra kan anvendes, bør man måske yde ham lidt økonomisk hjælp. Levetzow indstiller Peder Hansen til at få 15-20 rdr i hjælp. Han bevilges 15 rdr.

Man kan undre sig over, at Badstuber mener, Peder Hansen har penge, for siden 1782 har denne bonde konstant været bagud med betaling af sine skatter - ofte med ret store beløb.

Damgård

Udflytterbonden Ole Pedersen har efter udflytningen af sin gård fået et vandproblem: Den 4. november 1791 skriver han til Rentekammeret herom: »Før jorddelingen lod bønderne i almindelighed både agre, enge og tørvemoser fordærvs af vand. Efter delingen og især i denne tørre sommer og efterår har bønderne her på egnen gravet vandet af deres lodder, så der ikke findes en vanddråbe på mange lodder, hvorved mange brønde, som aldrig tilforn har haft mangel på vand, står tørre. Det man derfor i denne tid mest klager over er vand, både til mennesker og kvæg.

Jammerligt ville det blive, om der kom ildløs hos en mand, når der i nærheden intet vand var at finde eller få«. Han har derfor for sig selv søgt at få gravet en brønd, efter at have investeret i et vandbor. Men forgæves. Nu har han så opgravet et vandhul vest for gården, så han kan få vand til sig og sine. Hans heste er blevet meget udslidte af denne opgravning, og han beder derfor om hjælp til nye.

Badstuber skriver, at Ole Pedersen »er en stræbsom mand og en god bonde, der står sig vel og altså ikke trænger til hjælp til heste«. Alligevel har hans flid med at skaffe vand været så usædvanlig, at Badstuber indstiller ham til en »dusør« på 16 rdr.

Amtmanden beder også landinspektør Recke om en udtalelse i sagen. Reckes indstilling er, at bonden skal have en belønning, for han har gjort et stort arbejde, og det har »kostet denne stræbsomme men uformuende mand vel meget«.

Levetzow mener »for følgernes skyld« ikke, man kan give Ole Pedersen hjælp til heste, som han har ansøgt om, men amtmanden indstiller ham til at få 16 rdr p.g.a. de store omkostninger, han har haft med at finde vand. Dette godkendes af Rentekammeret.

I dag

Udsholt har til i dag bevaret sit landsbymiljø inde i selve byen, hvor da også hovedparten af de dengang tilbageblevne gårde stadig ligger. Kun Jydebjerggård er flyttet ud siden. Men til gengæld er størstedelen af udflyttergårdenes jorder i dag udstykket til sommerhusgrunde, hvor man ind imellem kan finde gårdbygningerne: Sandagergård, Ammekærsgård, Gardysgård, Thoredsgård, Limkærsgård og Damgård⁶⁹). Englodderne, som tildeltes nogle af bønderne, er i dag lodderne vest for Ørbjergsvænget mellem Enghellen og Kroager, mens Rørmosen er matrikelnumrene med 43 (b, p og s) på Enghaven i Udsholt By.

Også det fælles strandstykke er udlagt til sommerhusgrunde.

Kolsbæk⁷⁰⁾

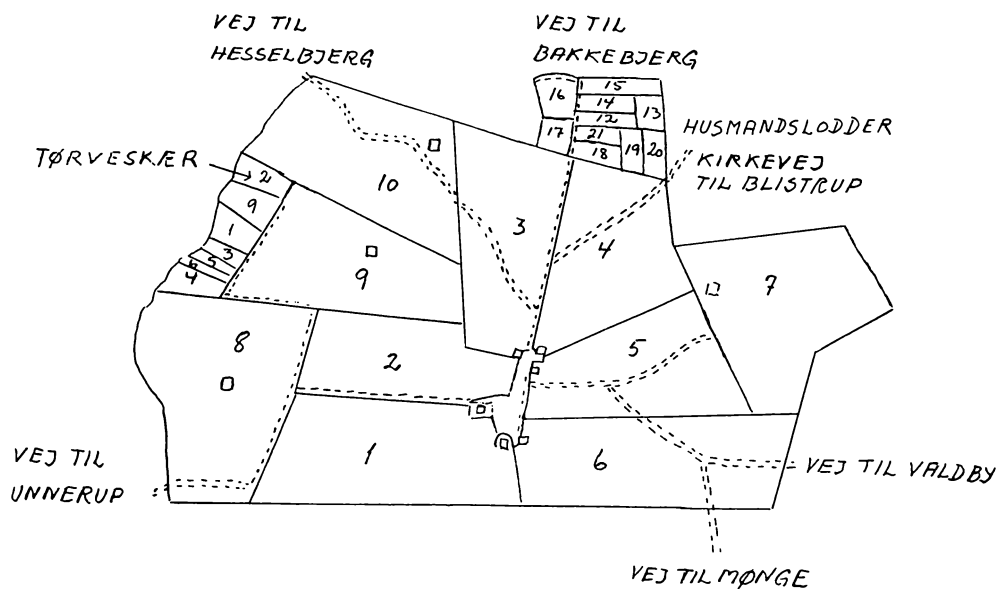
1682: Byen har 8 gårde og 6 huse uden jord.
47,75 tdr htk ager og eng.
279,7 tdr ld. dyrket areal.

1787: Folketælling. Byen har i alt 99 beboere.
10 gårdmænd, 7 husmænd, 5 aftægtsfolk og 2 almisse-
lemmer.

Blandt disse er der f.eks.:

- 1 skrædder
- 1 smed
- 5 daglejere
- 1 gl. aftakket rytter (ryt-
ter, der har taget sin
afsked).

Byens udskiftning:

1787: Byen opmåles ved J. Goos og udskiftes ved Ph. Arctander.

Af byens 10 gårde, bliver 6 liggende i byen, mens 4 flytter ud.
Hver gård har tdr htk før udskiftning: 4-4-1-2 (matr. 1 dog kun 3-5-3-2).
Hver gård har tdr htk efter udskiftning: 4-3-3-1/5.
Byen har 7 jordløse fæstehuse.

Gårdene og fæstegårdmændene:

- matr. 1:* *Borsholmgård* - Unnerupvej 9 - indlod.
I alt 46 - 7/14 tdr ld.
Mads Hansen, 41 år.
- matr. 2:* *Bavnegård* - Unnerupvej 8 - indlod
I alt 46 tdr ld.
Rasmus Jensen, 44 år.
- matr. 3:* *Toftegård* - Kolsbæk Byvej 3 - indlod
I alt 48 10/14 tdr ld.
Niels Larsen, 63 år.
- matr. 4:* *Hyldebækgård* - Kirkevej 43 - indlod
I alt 48 1/14 tdr ld.
Hans Pedersen, 39 år
- matr. 5:* *Vejagergård* - Unnerupvej 2 - indlod
I alt 44 12/14 tdr ld.
Birte Andersdatter, 39 år.
- matr. 6:* *Langelandsgård* - Unnerupvej 1 A - indlod
I alt 51 tdr ld.
Unge Niels Hansen, 25 år
- matr. 7:* *Østergård* - Spånækvej 3 - udlod
I alt 57 7/14 tdr ld.
Anders Bendtsen, 38 år.
- matr. 8:* *Slagsagergård* - Unnerupvej 10 - udlod
I alt 48 tdr ld.
Anders Bjørnsen, 56 år
- matr. 9:* *Kongsholmgård* - Kongholmvej 2 - udlod
I alt 53 5/14 tdr ld.
Ole Jensen, 40 år.
- matr. 10:* *Damsgård* - Hesselbjergvej 67 - udlod
I alt 54 tdr ld.
Gl. Niels Hansen, 50 år
- matr. 12-21:* Husmandslodder

Ansøgning om udskiftning 1782 »Til Kongen!
Nærværende tid forklarer frugten og nytten vore naboer høster og indsamler af fællesskabets ophævelse. Derfor nærmer vi underkrevne mænd af Kolsbæk By os i allerdybeste underdanighed til

vor allernådigste Konges krone, med den bøn, at vi i forestående efterhøst måtte komme ud af fællesskabet og få en landmåler, som kan opmåle og inddele Kolsbæk Bys marker inden vinterrugen skal sås, så enhver kan vide, hvor han skal lægge sin gødning, pløje og så«. Sådan indleder seks Kolsbæk-bønder et brev til kongen dateret 8. juli 1782.

Svære tider

Hvorfor udskiftningen ikke finder sted før i 1787 er uklart. Både regimentskriveren og amtmanden støtter en tidlig udskiftning. De fleste af byens bønder har i løbet af 1780'erne også i stigende grad svært ved at klare betaling af skatter - noget der for fleres vedkommende allerede er begyndt langt tidligere. Især kniber det for Anders Bjørnsen og Anders Bendtsen.

Om den almindelige stigning i restancerne hænger sammen med, at bønderne går og venter på udskiftning hvert år og måske derfor undlader at køre gødning ud, måske ikke arbejder så ihærdigt, eller - som de selv mener - påvirkes negativt af de omliggende, allerede udskiftede byer, ved vi ikke. Men det billede af byen, der tegner sig, er, at det er en af de fattigste byer i vort område på dette tidspunkt.

Kongsholmgård

I 1786 giver bonden på Kongsholmgård Bendt Nielsen op og frasiger sig sit fæste. En af hans forgængere på gården, Ole Pedersen, blev frasat gården i begyndelsen af 1760'erne, og efterfølgeren Jens Jørgensen afstår den omkring 1777 p.g.a. fattigdom. Endelig opgiver Bendt Nielsen altså at drive gården i 1786.

Nu skal Ole Jensen, der har været husmand i Hesselbjerg, så forsøge sig. Han overtager gården uden indfæstning, gives hjælp til at få gården på fode igen, og eftergivelse af Bendt Niensens gæld.

Langelandsgård og Toftegård

Kun gårdmændene på Langelandsgården (Niels Hansen og hans forgænger fogden Lars Larsen) og på Toftegården (Niels Larsen) klarer sig tilsyneladende pænt og erlægger deres ydelser.

Kolsbæk og Højelt ansøger om udskiftning 1787

Den 4. juli 1787 skriver Kolsbæks og Højelts bønder et fælles brev til Rentekammeret: »Det tab en by lider, så snart den er opmålt og ikke i samme år bliver udskiftet, kendes klarligt i de fattige landsbyer. Kolsbæk og Højelt byer er virkelig fattige, og fattigere bliver de ved de om dem liggende udskiftede byer, der formedelst svogerskab, kendskab og venskab flyer til dem om sommeren med deres kreaturer. Thi så længe de kan få deres kreaturer græsset på fremmede marker, sætter de aldrig spaden i jorden til nogen lods inddeling, men lader jorder blive i sit kaos, og skal dette vare længe,

bliver byrden altfor tung at bære for de fattigste byer«. De beder derfor mindeligt om, at de må blive udskiftet samme efterår - for fattigere og dårligere stillet end de er nu, kan de ikke blive.

Arctanders tilbagemelding til Rentekammeret om udskiftning af disse to byer, er, at det er umuligt at få begge udskiftet samme år. Da det imidlertid er vigtigt at få jord til Blistrup Skole, og Højelt skal afgive noget hertil, vil han forsøge at få Højelt By klaret i indeværende år. Desuden peger han på, at ingen af byerne kan være interesseret i en meget sen udskiftning på året, da de så »ikke kunne få deres rug nogenledes på sædvanlig tid lagt«.

Udskiftning 1787

Af en eller anden grund bliver det alligevel Kolsbæk, der bliver udskiftet samme efterår, mens Højelt må vente.

Den 9. oktober holdes første møde i forbindelse med udskiftningen. De skel, der endnu ikke er rettet ud til de omkringliggende byer, bliver lagt fast.

Den »krog«, der ligger mellem Bakkebjerg og Blistrup præstegårds jorder, kan ikke »bekvemt« inddrages hverken i en ind- eller udlod. Da det heller ikke er god engjord, vil man her indrette 10 husmandslodder.

I den vestlige del af byens jorder »afskæres et stykke ved Unnerup markskel«, hvor man vil indrette tørve- og englodder til de bønder, der ikke har nok i deres jordlod.

Af byens 10 gårde kan kun de seks blive liggende i byen og de fire må flytte ud.

Efter at bønderne har erklæret sig tilfredse med den foretagne taksation af jorderne, afsluttes dette første møde.

Efter at jord- og huslodder er afsat på kortet og i marken mødes man igen den 17. oktober. Ved dette møde er foruden embedsmændene og byens bønder også Kolsbæks 7 jordløse husmænd til stede.

Ud fra gårdenes »beskaffenhed og beliggenhed for indlodderne samt mændenes alder og forfatning« afgøres det, hvilke gårde der forbliver i byen. Det bliver Borsholmgård, Bavnegård, Toftegård, Hyldebækgård, Vejagergård og Langelandsgård, der alle får deres jordlodder i pæne regulære stykker ud for gårdene.

Af de fire gårde, der lå tæt sammen vest for byens gadekær, skal de tre flyttes ud. De beboes af Ole Jensen, der netop har overtaget gården i meget dårlig stand, Anders Bendtsen, der hører til de store skyldnere i byen samt gl. Niels Hansen. Den fjerde bonde, der må flytte ud, er Anders Bjørnsen, hvis gård i mange år har været i en meget slet forfatning.

Der trækkes lod om, hvilken udlod udflytterne skal have, og resultatet bliver, at Anders Bendtsen får Østergård, Anders Bjørnsen Slagsagergård, Ole Jensen Kongsholmgård og gamle Niels Hansen Damsgård.

Ole Jensen og gl. Niels Hansens lodder nordvest for byen er i ringe gødningsstand, og de skal samme efterår hver have udkørt 90 »forsvarlige læs gødning« fra indlodderne frit udkørt til deres lod.

Midt i byen ligger gadekæret, der bruges som fiskedam. Fiskene heri skal kunne fiskes af alle indtil årets udgang. Derefter er det kun indlodderne, der har brugsret hertil.

Endvidere bliver der foretaget lodtrækning om husmandslodderne. Da der kun er syv husmænd i byen, bliver der tre lodder tilovers, som indtil de bliver »bortgivet til husmænd« kan bruges af alle i byen.

Efter at have fremført, hvad hver især skal have i hegnings- og jordforbedringshjælp, afsluttes denne udskiftningsforretning, der nu indsendes til godkendelse i Rentekammeret.

Slagsagergård Halvandet år senere er Anders Bjørnsen meget mistrøstig. I sin nød skriver han til Reventlow og forklarer, at han ved udskiftningen kun fik en dårlig jordlod, og at han p.g.a. den tunge lerjord og langvarige tørke ikke har fået noget ud af sin rug og byg, »så vi høstede mest onde urter og ukrudt i stedet for sæd, så Gud ved bedst, hvad der var til ophold for os 10 mennesker (han har 8 børn) og tillige for kreaturerne«.

De har kun en malkeko og nogle årskvier i opvækst og beder derfor »ydmygst og underdanigst om hjælp til en »lødeko« (ko der skal til at kælle)«.

Badstuber påpeger i sin betænkning om denne sag, at Anders Bjørnsen ved udskiftningen »godvilligt modtog den ringe udlod som ingen af de øvrige bymænd ville modtage, at han på samme

fig. 34: Slagsagergård, Kolsbæk. 1940.

lod forrige år led betydelig misvækst på sin sæd, og at han med kone og 8 børn sidder i yderste fattigdom«. Han mener derfor, at man skal give ham 12 rdr til hjælp til en malkeko. Dette bevilges.

Østergård

Også Anders Bendtsen har fortsat økonomiske problemer efter sin udflytning. I april 1789 søger han om, at han må »forundes nogen lånesæd«, og året efter igen om gælden for lånesæd må eftergives ham.

Bavnegård

Rasmus Jensen, hvis bygninger var sammenbygget med Anders Bendtsens, får problemer, da denne river sine bygninger ned for at genbruge dele heraf i sin udflyttergård. Derfor skriver Rasmus Jensen 11. marts 1790 til Rentekammeret og forklarer om den skade han nu lider: »Den allerstørste skade jeg har lidt på gården var for tre uger siden, da en nordvestenvind gik ind ad gabet, fordærvede taget på østre længe og sønderbrød både spær og lægter«.

Ellers mener han, at gården er blevet god: »Miserabel var den, da jeg blev sat ind i den. Med tid og lejlighed har jeg ved egen hjælp opbygget den, og der fattes intet på dens anseelse bortset fra disse otte fag«.

Beder derfor nu om hjælp til at genopbygge en 8 fags bygning, hvor Anders Bendtsens stod, og mener, at han behøver mindst 30 rdr hertil.

Levetzow mener dog ikke, man kan bevilge ham økonomisk hjælp til opbygning af en længe, »så kunne det have sine onde følger«, hvis han og ikke andre får hjælp. Men træ og grene fra skoven til reparation af den bestående bygning kan han godt gå med til; det skal man give ham »for en billig betaling«. Rentekammeret går med hertil.

Men Rasmus Jensen har stadigvæk problemer med den manglende længe, for i november samme år skriver han igen og beder om hjælp - men nu er brevet stilet til grev Reventlow. Han forklarer, at gården, som han overtog i meget ringe stand, har han genopbygget »og holdt i temmelig god stand, og skulle den for eftertiden blive slettere, ville det overmåde krænke mig«. Men han generes af den megen blæst »med stærke orkaner ind imellem og snart mest fra vesten, så det er mig umuligt at udholde, og jeg kan snart ikke andet bestille end tække«.

Han beder derfor nu greven om hjælp fra kongens kasse til at genopbygge den manglende længe.

Badstuber mener helt klart, at bondens ønske er rimeligt, eftersom det uden tvivl er fjernelsen af Anders Bendtsens hus, der har givet Rasmus Jensen disse problemer. Der er nu »bestandig storm og stærk træk i gården, særlig når stormvejr fra vest indtræffer«. Regimentskriveren ved også, at Rasmus Jensen ikke selv formår at betale opbygningen af denne manglende længe, da han har måttet betale alle sine gamle restancer.

Men Levetzow er ubøjjelig: Han vil dog gå med til, at der ydes træ fra skoven til længens opbygning, men kontante penge til indkøb af fyrretømmer og langhalm kan han ikke gå med til. Og det bliver denne indstilling, Rentekammeret følger.

Hyldebækgård Hans Pedersen skriver også til Rentekammeret den 11. marts 1790, samme dag som Rasmus Jensens første brev. Han ønsker at genopbygge sin gård. Han har slidt og slæbt for at holde gården, som hans far havde i 36 år, og hans bror efter nogle år måtte afstå p.g.a. restancer. Derefter har han nu i 14 år dels måttet afdrage gælden på gården, dels reparere på den, men »nu ser jeg el og bøg i husene dur ikke mere at elskes og vedligeholdes, må derfor begynde at nedrive og opbygge en længe først, og siden om Gud

sparer livet, og giver velsignelse af jorden, blive ved, indtil gården kommer i stand«. Hvis han kunne få hjælp til at genopbygge en længe, vil han selv forsøge ad åre at finansiere genopbygningen af de øvrige.

Badstuber indrømmer, at Hans Pedersen har »nogenledes vel vedligeholdt (bygningerne) ved reparation«. De er klart »gamle og brøstfældige«. Men han mener også, at »deres opbyggelse af ny ganske og aldeles vil overstige (bondens) kræfter, som han desuden ej heller besidder«. Mener derfor, at Hans Pedersen først må vise, hvad han dur til, og selv bekoste og opbygge en længe - så kan man se. Hans Pedersen får afslag.

*Efter
udskiftningen*

Udskiftningen ser ud til at få en gunstig virkning på bøndernes betalingsevne. Fra 1793 har kun Anders Bendtsen stort besvær med at erlægge sine skatter og afgifter. Men han kan være ramt af uheld. De øvrige gårdmænd klarer sig pænt.

I dag

Af de gårde, som bliver liggende i landsbyen, er i dag kun tre tilbage - Toftegård, Vejagergård og Langagergård - mens de øvrige siden er flyttet ud på markerne.

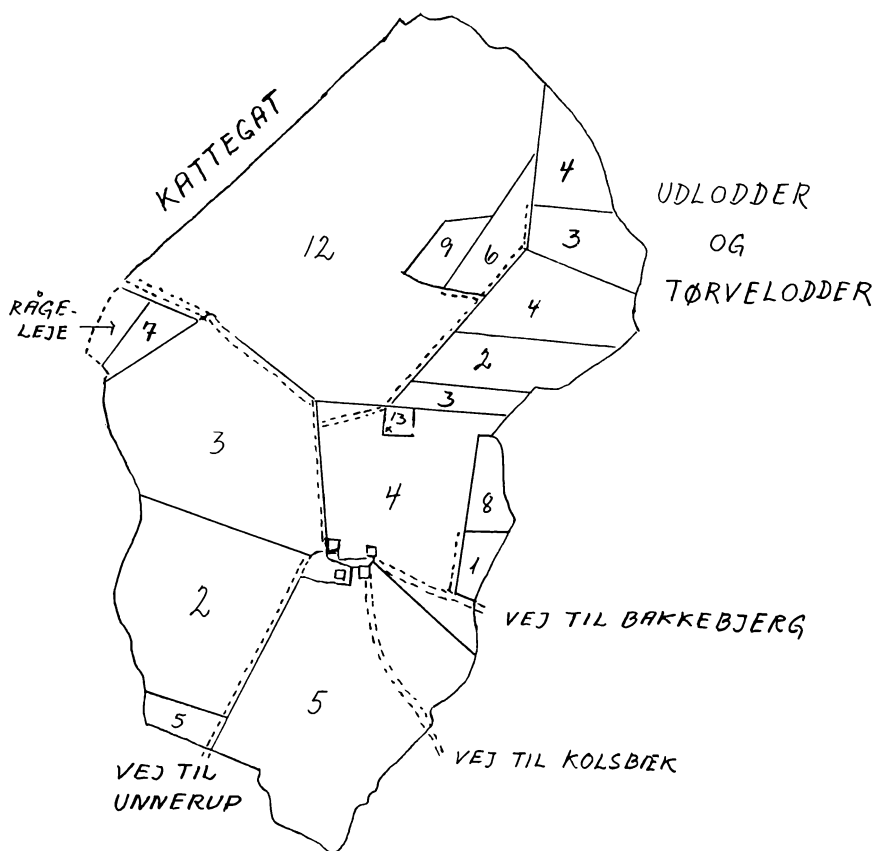
De tre af udflyttergårdene ligger stadig, hvor de i sin tid blev opbygget, mens den fjerde, Østergård, ret hurtigt fraloddede gården med et stykke jord - i dag Vandmosegård (matr. 7d, Spaanbækvej 1) - og opbyggede en ny gård længere ude på marken. Navnet tog man med.

Hovedparten af husmandslodderne, der blev lagt samlet på byens nordlige jorder, er også næsten de samme i dag og ligger i trekanten Græsmosevej, Bakkevej og Kirkevej.

Hesselbjerg⁷¹⁾

- 1682: Byen har 4 gårde, ingen huse
21,23 tdr. htk. ager og eng.
175,5 tdr. ld. dyrket areal.
- 1787: Folketælling. Byen har 52 beboere.
4 gårdmænd, 8 husmænd og 3 almissemønder.
Blandt disse er der 5 daglejere, 2 skomagere og
1 tingmand.

Byens udskiftning:

- 1787: Byen opmåles ved J. Goos.
1788: Byen udskiftes ved landinspektør Arctander.

Byens fire gårde bliver alle liggende i landsbyen.
Hver gård har tdr htk.: 4-0-0-0.

Gårdene og fæstegårdmændene:

- matr. 1:* Kirkejord under Blistrup kirke.
matr. 2: *Damgård* - Stokkebrovej 2 - indlod
i alt 65 7/14 tdr ld.
Peder Olsen, 64 år.
matr. 3: *Egemosegård* - Egemosegårdsvej - indlod
i alt 77 7/14 tdr ld.
Henrik Mortensen, 58 år.
matr. 4: *Rørmosegård* - indlod - brændt ca. 1920
i alt 78 1/14 tdr ld.
Peder Ibsens enke, Gunhild Nielsdatter, 64 år.
matr. 5: *Brønsholmgård* (opr. Hesselbjerggård) - indlod
brændt ca. 1920.
i alt 67 10/14 tdr ld.
Ole Nielsens enke, Svendborg Svendsdatter, 64 år.
matr. 6-9: Husmandslodder.
matr. 12: Fælles overdrev.
matr. 13: Rørskær for matr. 2, 3 og 5.

Egemosegård 15 februar 1785 skriver Henrik Mortensen, fæstebonde i Hesselbjerg, til Rentekammeret og ansøger om, at »han måtte få sin jord opmålt og separeret fra de øvrige bønder i byen«. Rentekammeret sender ansøgningen videre til Den lille Landbokommission og anmoder om dens kommentarer.

Men på dette tidspunkt ønsker kommissionen slet ikke at behandle en sådan ansøgning: Nu er udskiftningen her i området så godt i gang, at byen må vente, til den står for tur.

Udskiftning 1788 Den 8. august 1788 foregår det første landvæsenstmøde med henblik på udskiftning af Hesselbjerg by. Foruden de almindelige embedsmænd er også byens fire fæstebønder til stede - dvs. to af bønderne er døde indenfor de sidste par år, så deres enker Svendborg Svendsdatter og Gunhild Nielsdatter møder op.

Bønderne i byen har klaret sig ganske godt og har næsten aldrig været bagud med betaling af skatter og afgifter, til trods for byens lave hartkorn og »lette sandagtige« jorder, der desuden »lider skade af flyvesand«.

Alle erklærer sig »fornøjede« med taksationen af byens jorder, og planen for byens udskiftning lægges frem: Alle gårde kan blive i byen, og deres jordlodder lægges »udfor deres gårde«.

Hele den nordlige halvdel af byens jorder ved stranden udlægges dels til fælles overdrev, dels til eng- og tørvelodder for de bønder, der har for lidt heraf på deres jordlodder. Der udlægges også to husmandslodder.

Af strandstykket i den nordvestlige del af byen ind mod Rågeleje frastykkes et lille stykke jord, »som Rågeleje-fiskerne kunne bekomme til at tørre deres fiskegarn på«. (Dette stykke jord hører i dag stadig med til Rågeleje ejerlav).

De to sidste husmandslodder lægges på Egemosegård og Rørmosegårds jorder, ligesom et stykke kirkejord, der tilhører kirken i Blistrup, udlægges ved vejen til Blistrup.

Mødet afsluttes nu, for at lodderne kan afsættes i marken, og den 26. september holdes næste møde »for at bringe byens udskiftning til afgørelse og endelig rigtighed«.

Da mødet netop skal til at begynde, træder Henrik Mortensen frem og spørger, om det er meningen, han skal have lodden nordvest for hans gård. Dette bekræfter kommissionen, hvorefter han erklærer, »at der udi taksationen måtte være indløbet fejl, og at han ikke kunne være tjent med denne lod, hvorfor han ikke heller ville modtage den, førend efter en ny taksering og en anden udskiftning«. Han fremlægger to breve, han har skrevet, dateret 20. og 26. september.

I det første påpeger han, at amtmanden ved sidste møde skulle have spurgt byens andre bønder, om hans lod ikke var god, og de havde svaret ja. Men var de blevet spurgt, om de ville have hans lod, ville de helt sikkert have svaret nej, for »disse tre mænd har altid været mig på halsen, og sammenhængende som ærtehalm, ikke at undre på, siden de alle er nært beslægtede og følgelig også står sammen, så jeg ene skal ruineres«. Han tilbyder at betale 100 rdr - hvis han altså kan låne så mange penge - for at få overladt en af de andre lodder, eller 10 rdr årligt, så længe han lever til den, der vil overlade ham sin lod. »Thi på lodden sår jeg ikke, før der bliver gjort en anden deling«.

Det andet brev, som er dateret 26. september (d.d.), begynder således: »Jeg møder i dag for at vise mig lydig mod min høje øvrighed, men jeg kan ej modtage den lod, som er tiltænkt mig, fordi den er og bliver den ringeste«. Årsagerne hertil er, siger han, at der »1. er meget af den jord i indelukket (der er) udfilet (udpint) med havre, da vi alle har sået al vor havre der årlig,

2. er dér megen boghvede jord, som må ligge 9 à 12 år, inden den kan drives igen...

og hvad jeg har sagt, er ikke af stridighed, men fordi jeg bør se på at få en lod, som jeg og mine eftermænd kan leve af, om kongens gård skal blive ved magt og jeg med kone og børn og mine eftermænd ej skal blive forarmede, og jeg tror, det er min pligt at sørge derfor, og at den høje øvrighed ej bliver mig vred, fordi jeg står på det, som er ret og sandt... Jeg har min gård i fæste af kongen, og jeg har hidtil forestået den som en ærlig mand i 32 år, betalt mine skatter, og sat en ødegård i stand, der var den sletteste i sognet, så den nu er lige så god, som hvilken der er i byen, og er ved slid og slæb og megen sorg og bekymring på stedet blevet gammel og grå før tiden... Jeg beder da min høje øvrighed, at der må ske sådan forandring ved lodderne, at vi alle kan ske lige ret, og at jeg herefter kan blive ved min gård uden forarmelse, og uden at lide og sukke over fællesskabets ophævelse, som jeg var den første i byen, der søgte om«.

Udskiftningen fortsætter

For ikke at få udsat den endelige udskiftning endnu et år, bliver man enige om, at hver mand overtager sin tildelte lod nu, men at man vil lade en nye taksering foretage med dobbelt antal taksationsmænd senere dette efterår. Herefter vil skellene eventuelt blive rettet.

Dette erklærer alle sig tilfredse med og modtager deres lodder »for at begynde på den forestående rugsæds læggelse«.

Af byens otte husmænd, som alle er tilsagte til mødet, er kun én mødt op, nemlig Jens Christophersen skomager. Men da han erklærer, at hvis han skal have en huslod, vil han have lov at vælge selv, får han ingen.

Udskiftningens endelige afslutning udskydes nu, til den nye takseration har fundet sted. Dette sidste møde finder sted den 13. november. Efter den nye takseration sker der nogle mindre ændringer med skellinierne mellem alle lodderne, og hermed erklærer bønderne sig nu tilfredse, og udskiftningsforretningen afsluttes.

Egemosegård

Det viser sig dog snart, at Henrik Mortensen aldeles ikke er tilfreds. Fra ham følger nu en række klager med næsten samme indhold, men først og fremmest klager over hvor dårlig hans lod er. Han får kun medhold i en enkelt klage, resten tilbagevises hver gang.

Den første klage er dateret 10. februar 1789 og sendt til amtmanden. Heri fremfører Henrik Mortensen, at det at han har fået mere jord ved omtakseringen, må have »opvakt en stor misundelse hos mine naboer, da de straks efter at det ny grænseskel var sat af

hr. løjtnant Arctander, forandrede samme fra den østre ledstolpe til den nordvestre, tværtimod den ordre dem var givet. Dette måtte de dog imod deres vilje igen forandre. Men for bestandig at underholde splid og uenighed, påstår de nu at være rådig over det dem fratagne stykke jord endnu det første år«. Dette beder han amtmanden tage sig af.

Desuden fremfører han, at hans gård ligger i en anden mands lod, og at dette skader hans kvægdrift, da han ikke nemt kommer til fægyden. Denne ønsker han derfor flyttet⁷²⁾.

Han klager også over »det store og besværlige hegn«, som skal etableres om hans lod. Da jorden mest består af sand og grus, kan han ikke nøjes med at grave grøfter - for de flyger hurtigt til igen - men må også lave hegn. Dertil behøver han dog udvisning af skoven, og beder underdanigst herom.

Endelig ønsker han p.g.a. loddens ringhed at få lov til at overtage husloden, der ligger ved hans jordlod.

Badstuber og Arctander besvarer overfor amtmanden sammen dette brev. De giver Henrik Mortensen ret i, at »hans nabo Peder Olsen har pløjet det først satte skel så nær, at der næppe var jord til hegnet, tværtimod Deres Excellences udtrykkelige befaling«. De foreslår, at Henrik Mortensen høster på denne strækning og så erstatter Peder Olsen såsæden, der næppe overstiger 2 skp. Hvad en ændring af fægyden angår, siger de, at den er anlagt bedst muligt og ikke bør ændres.

Klagen over besværet med hegning af hans lod, giver de ham ret i, men siger samtidig, at mange andre end han har dette problem. Giver man ham hjælp fra skoven, kommer der straks ansøgninger fra mange andre. Husloden mener de heller ikke bør gives ham så hurtigt efter udskiftningen; der kan stadig komme en husmand, der ønsker den.

Allerede inden dette svar skrives, har Henrik Mortensen sendt en ny klage afsted, nu til Rentekammeret - og det er den længste klage jeg har set: 4½ sider tæt beskrevet! Heri fremfører han i det store og hele samme synspunkter, men føjer yderligere til, at også hans tørvejord er ringere end de andres: »I henseende til tørveskær, da er min lod aldeles ikke at ligne imod de andres af den slags, da den tørvejord jeg har fået, består for det meste af gamle grave, og at de andre derimod har fået så meget og så god, at de næsten kan tage såvel heraf som af græs deres fleste udgifter«.

I klagen uddyber Henrik Mortensen en del af sine punkter. F.eks er

det et problem, at hans gård ligger omgivet af en andens jordlod, for »så snart det mindste af mit kreatur, det være sig en kylling, kommer ud af min gård, er den på naboens lod. Ligeledes møder adskilligt ved den fædrift, som er anbragt til det overdrev, vi samtlig har fået. Da mit kreatur ej derved kan komme til min gård, men i de lange kolde nætter må ligge uden ly og tåle den kulde, som vejrliget og stranden medfører, for ej at tale om det tab jeg lider på gødning, som ved kreaturerne fraværelse fra gården i de lange nætter forårsages«, så beder han igen om, at fægyden ændres.

Badstuber og Arctander kommenterer kun Henrik Mortensens klager over tørveskær.

Arctander påpeger, at efter hans første plan over byens udskiftning, havde Henrik Mortensen modsat sig den englod med tørveskær i, som var tiltænkt ham. Han sagde, at engen var for ringe, og tørveskær havde han mere end nok af i hovedloddet. Arctander indrømmer, at det er rigtigt, at dette tørveskær »er meget opskåren«, men bliver det rigtigt behandlet, er der rigelig tørv fremover.

De to embedsmænd mener, at denne nye klage blot »er et nyt foster af hans egennyttighed, som han så mesterligt søger at skjule for sine foresatte med den gave, at kunne med tårer i øjnene og som en sagtmodig, from og gudfrygtig mand foredrage sin sag. Derimod har jeg (Arctander) aldrig set ham gøre sine fordringer gældende for sine naboer uden med eder, skældsord og den mest rasende adfærd, så hans naboers had er ikke ganske ufortjent«.

Levetzow videresender begge disse indstillinger samlet til Rentekammeret og mener ikke, man skal bruge mere tid på Henrik Mortensen. Rentekammeret ønsker dog, at man påpeger overfor Peder Olsen, at han ikke må pløje så tæt på skel, og at han skal pålægges straf, hvis det sker igen. Rentekammeret ønsker også undersøgt, om det ikke er muligt at tildele nogen hjælp til Henrik Mortensen til opsætning af gærder. De vil også tillade ham at benytte husmandslodden, men kun til en husmand får den overladt.

Få måneder senere ankommer næste brev fra Henrik Mortensen. Han er utilfreds med, at han ikke kan overlades husmandslodden for bestandig, for »hvad nytte og gavn kunne jeg håbe af denne nådige bevilling, når én i dag eller i morgen anmelde sig for at få bemeldte huslod?«.

Desuden fremkommer de kendte klager over gårdens beliggenhed, fægydens løb, tørveskær, gærdsel. Han mener, han har slidt og

slæbt bl.a. for at have lidt til alderdommen og til børnene, men nu må han sige til sig selv: »Du har fortæret den magt og den kraft forgæves«.

Rentekammeret synes nu, det kan være nok, og beder Levetzow om at meddele Henrik Mortensen, at der intet ændres i de tidligere beslutninger.

Men Henrik Mortensen giver ikke op. Et nyt brev afsendes til Rentekammeret igen med de samme klager. Han har aldrig tidligere bedt om noget, »omendskønt jeg har kunnet være højst trængende dertil. Mange børn har Gud velsignet mig med, og hvad koster ikke disse kære poder at opklække? Idelige bekymringer har jeg fra først og udigennem været omgivet med af mine rige, mægtige og besvogrede naboer med fornærmelse fra alle kanter«.

Rentekammeret rykker nu Levetzow for svar på, hvilken gærdsels-hjælp han kan tilkomme, men beder også om, at Levetzow »en gang for alle ville tilkendegive supplikanten, at det forbliver ved Rentekammerets forrige resolution desangående«.

Nu bliver Arctander og Badstubers indstilling om gærdselshjælp færdig. Den medgiver, at Henrik Mortensen nok kan tilkomme nogen hjælp, men ikke så meget mere end hans naboer i byen. Derfor får nu alle i byen tilkendt lidt hjælp til deres gærdsel.

Henrik Mortensen forsøger sig nu igen - dennegang stiles brevet til kronprinsen. Heri fremkommer den sædvanlige klage over hans dårlige lod, men han går nu et skridt videre, idet han hævder, at det fra begyndelsen var galt med tildelingen af lodder, således, »at den rigeste har fået den bedste lod, og siden efter formue til mig den fattigste, den sletteste og dårligste lod, hvilket om så skal ske og vedblive, da vil både kongen og den fattige bonde lide derunder«.

Han fortsætter i samme stil: »Den algode Gud ved, at jeg for 33 år siden antog min gård øde og tom, men har selv uden mindste hjælp af kongen bygget den op, og da den var færdig, stod jeg i over 70 rdr gæld med syv umyndige børn, så her hviler da al min ungdoms sved. Og dersom enhver sjællandsk bonde havde gjort det, jeg har gjort, da havde vist Hans Majestæts kasse sparet nogle 1000 rdr. Smertelig føler jeg da i mit usle støv, at dette skulle blive lønnen for min flid og arbejdsomhed«.

Men nu bliver Arctander alvorlig vred: Dette »er en af de dristigste, løgnagtigste og ondskabsfuldeste klager, nogen bonde i sit navn har turdet indgive«. Punkterne gennemgås og tilbagevises, men

især falder bemærkningen om, at den rigeste får den bedste lod ham for brystet. Han mener, at »Henrik Mortensen måtte pålægges at bevise, om der var et eneste tilfælde blandt alle mine forretninger, hvor jeg ikke har handlet som en redelig mand, og om han kunne fremvise et eneste menneske, som jeg havde oppebåret en utiladelig fordel af, det være sig stor eller liden. Men opfylder han ikke denne fordring, så synes mig, han burde straffes som en ordskænder«.

Rentekammeret anmoder nu Den lille Landbokommission om kommentarer til sagen. Kommissionen mener, at Henrik Mortensen måske burde tiltales for sine anklager, men antyder, at det jo kunne være skriveren og ikke bonden selv, der stod for fornærmelserne⁷³).

Rentekammeret meddeler herefter Levetzow, at Henrik Mortensen bør pålægges en bøde på 2 rdr, som skal betales til sognets fattige.

Så det næste brev fra Henrik Mortensen drejer sig nu om at slippe for at betale denne bøde, som han står helt uforstående overfor, »da jeg ikke ved, at jeg har beskyldt nogen for uretfærdig behandling«. Men han mener nu stadig, at hans lod er den dårligste, og ønsker at man ændrer jorddelingen.

Rentekammeret giver sig dog ikke og beder Levetzow meddele Henrik Mortensen dette, »ligesom han også må afholde sig fra videre klage over fornærmelse ved udskiftningen«.

Endelig bliver Henrik Mortensen tavs.

I dag

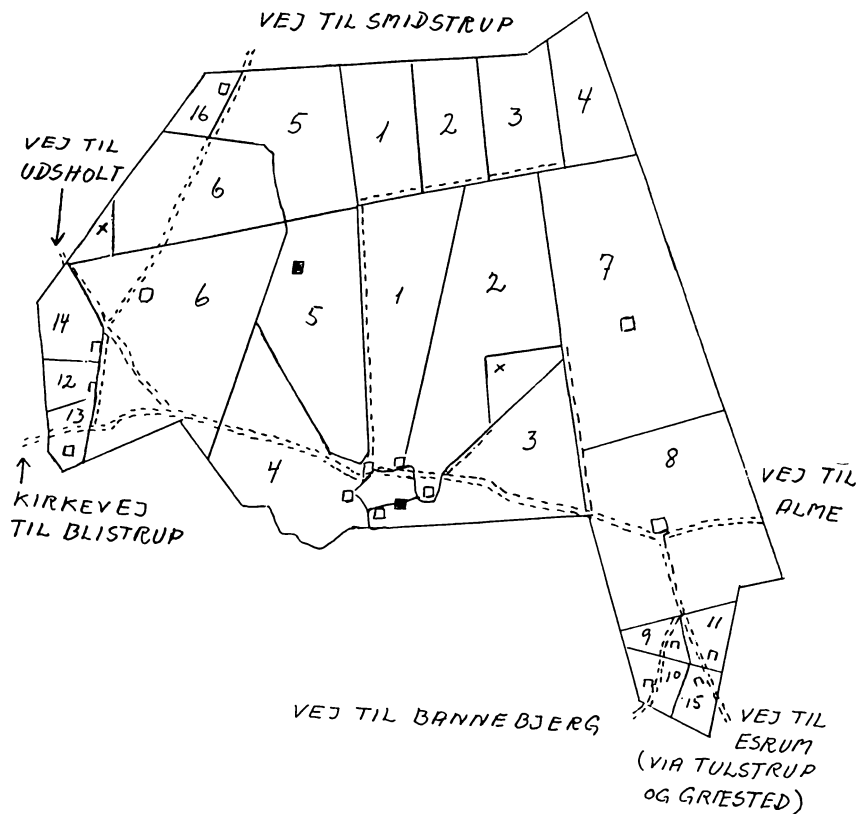
Der er i dag ikke meget tilbage i Hesselbjergs område, som minder om udskiftningen, bortset fra matrikelnumrene, der stadigvæk afslører, hvilke jordstykker der dengang hørte sammen og til hvilken gård. Størstedelen af byen er nu udstykket til sommerhuse, og byens midte, der engang lå tæt ved Damgården, er i dag forskubbet mod nordvest og regnes for en del af Rågeleje.

Damgården og Egemosegård er flyttet lidt ud på marken, mens de to andre gårde ikke eksisterer mere.

Højelt⁷⁴⁾

- 1682: Byen har 6 gårde og 2 huse uden jord.
29,68 tdr htk ager og eng.
239,4 tdr ld. dyrket areal.
- 1787: Folketælling. Byen har i alt 99 beboere.
8 gårdmænd, 15 husmænd, 2 aftægtsfolk, 5 almisse-
lemmer og 1 betler (tigger).
Blandt gård- og husmænd er der bla.: 8 daglejere
1 skomager
1 skrædder
1 spinderske
1 træskomand
1 smed

Byens udskiftning:

1786: Byen opgøres af landinspektør J. Goos.

1788: Byen udskiftes ved Ph. Arctander.

Af byens 4 hele og 4 halve gårde flytter 3 gårde ud, mens 5 bliver liggende i byen.

Ved udskiftningen gøres alle 8 gårde lige i hartkorn.

Hver hel gård har tdr htk før udskiftning: 4-5-1-0.

Hver gård har tdr htk efter udskiftning: 3-3-3-2¼.

Gårdene og fæstegårdmændene:

matr. 1: *Stuebaksgård* (i dag ligger Højbjerggård på dens jorder) - indlod.

I alt 56 4/14 tdr ld.

Peder Rasmussen, 36 år.

matr. 2: *Holtegård* - Epholmvej 2 - indlod.

I alt 70 5/14 tdr ld.

Peder Olsen, 36 år.

matr. 3: *Epholmgård* - Tulstrupvej 147 - indlod.

I alt 56 8/14 tdr ld.

Peder Ingemandsen, 50 år.

matr. 4: *Gedsagergård* - Tulstrupvej 159 - indlod.

I alt 52 9/14 tdr ld.

Jens Larsen, 38 år.

matr. 5: *Højbjerggård* - Højbjergvej 4 - indlod

I alt 68 5/14 tdr ld.

Gården flyttes ud fra byen 1793-94.

Jacob Larsen, 37 år.

matr. 6: *Skårnosegård* - Helsingvej 57 - udlod.

I alt 90 3/14 tdr ld.

Anders Hansen, 45 år.

matr. 7: *Torsgård* - Bavnebakken - udlod.

I alt 71 1/14 tdr ld.

Hans Andersen, 40 år.

matr. 8: *Korsmosegård* - Bøgebjergvej 86 - udlod.

I alt 60 12/14 tdr ld.

Hans Hansen, 54 år.

matr. 9-16: Husmandslodder.

X: Fælles til tørveskær.

Skoleholder F. C. Brenneche ved Blistrup skole skriver i august 1786 et brev til Rentekammeret, hvori man henviser til, at Højelt By i disse dage bliver opmålt, og at han iflg. amtmanden skal have udlagt et stykke jord. Men da han er klar over, at han først kan få dette det følgende år, vil han gerne vide, hvor han indtil da skal græsse sine kreaturer.

Svaret fra Rentekammeret er, at såfremt han ikke får græsning det følgende år, skal han ydes erstatning i penge.

30. juni 1787 griber Brenneche pennen igen. Han påpeger overfor Rentekammeret, at han p.g.a. de udskiftninger som har fundet sted i omegnen, i fire somre ikke har haft græsningsmulighed for de to køer og fire får, som han har ret til. Han mener derfor, det er rimeligt, hvis »alle til skolen henliggende bønder (dvs. næsten alle byer i området), hvis kreaturer har nydt godt af min tillagte græsning må betale mig 2 rdr for hvert hoved årlig, som er for 4 somre 24 rdr«.

Brenneche stiler nu også et brev til kongen: »Det er nu 14 år jeg Friderich Brenneche har slidt min tid med kone og børn ved to kongelige skoler, den sidste i Blistrup i stor fattigdom i håb om nåde« - nemlig at få tillagt noget jord til skolen. Alle hans »medbrødre i skoleembedet« har fået deres jord ved skolen, og »høstet velsignede frugter« deraf, mens han selv endnu intet har opnået.

Brenneche er godt klar over, at det er et problem, at skolen fra starten er bygget på præstegårdens jord⁷⁵⁾, og han beder nu om at få tilkendt noget jord i præstegårdens lod tæt på skolen, og at præsten kan få vederlag i jord fra anden by.

»Indtil støvet er jeg vor allernådigste arvekonges allerunderdanigste arve undersåt«, signeret F. Brenneche.

Levetzow svarer nu Rentekammeret på Brenneches forrige brev, idet han i mellemtiden har indhentet oplysninger hos Badstuber og Arctander. Han kan ikke se, at skoleholderen har krav på penge fra bønderne, eftersom Brenneche »hidindtil ej har været nægtet græsning til hans kreaturer, da præsten, udi hvis lod skolen ligger, har givet ham fri græsning til samme på hans udskiftede jorder«. Desuden henviser amtmanden til, at Brenneche aldrig har henvendt sig til regimentskriveren for at få græsning til sine dyr, hvilket - hævder amtmanden - han straks ville have fået anvist i en nærliggende by.

Rentekammeret beder herefter Levetzow meddele Brenneche, at han ikke kan få nogen godtgørelse fra bønderne, men at han snarest muligt vil få sin skolejord tildelt.

*Byens bønder
om
udskiftning
1787*

Den 2. marts 1787 skriver Højelts 8 bønder til rentekammeret: »De daglige frugter Højelts mænd ser af de højnådiges herrers store kærlighed imod bønder og deres utrættelige omsorg for bøndernes vel, giver dem fyrighed og mod nok til at komme ud af fællesskabet, og begærlighed nok efter at vide, hvad og hvor enhver kan kalde sit«.

De beder om ved udskiftningen, der bør ske »jo før jo hellere... at hver lod så vidt muligt kunne blive lige god«, så de kan svare deres »skatter og have brød til os og vore børn«.

De forklarer, at byen består af 4 hele og 4 halve gårde, og at der foruden indsiddere er 10 jordløse fæstehuse. Men da det er småt med jord, kan de ikke - mener de - give jord til alle disse husmænd, for så bliver deres egne lodder for små.

De har endvidere hørt, at Blistrup skole også skal have jord fra dem. Det mener de ikke kan være hensigtsmæssigt, eftersom det vil være for »besværligt for skoleholderen at drive sine kreaturer igennem præstens hele vang ind på vor mark«. Desuden må præsten være den nærmeste til at give jord til skoleholderen, eftersom skolen er bygget på hans jord!

»Men i alt, har de nådige herrer at byde og befale, og vi som bønder underdanigst at adlyde«, slutter brevet.

Badstuber og Arctanders tilbagemelding er, at der selvfølgelig kun skal udlægges 8 husmandslodder i byen, eftersom der kun er 8 bønder. Men hvad angår afgivelse af jord til skoleholderen, må denne by som andre være med. De mener ikke, man kan tvinge præsten til at afgive noget af sin jord til skolen. Men det var »at ønske, at præsten ville findes villig til, at skolen fik sin jord ved sig. imod igen at få vederlag af Højelts mark, som støder op til præstegården«.

Arctander lover endvidere, »så snart som de allerede befalede og mest påtrængende forretninger tillader det« at tage fat på udskiftningen af Højelt By.

Rentekammeret spørger amtmanden, om han ikke kan forelægge sagen for præsten i Blistrup og »tillige kunne betyde præsten, at i mangel af hans samtykke til denne attræende forandring, må udlægges over hans jorder en vej til skolens lod på 4 à 500 alen lang, hvilket ellers kunne forebygges«.

*Kolsbæk og
Højelt
beder om
udskiftning*

Den 4. juli 1787 ansøger Højelt og Kolsbæk sammen i et brev til Rentekammeret, om de ikke må blive udskiftet samme år (se p. 154f.). Men Højelt får lov til at vente til det følgende år.

*Udskiftning
1788*

Endelig den 16. marts 1788 afholdes det første møde med henblik på byens udskiftning.

Arctanders plan går ud på, at gøre alle byens gårde lige i hartkorn - 3 tdr 3 skp 3 fjk 2¼ alb hartkorn ager og eng.

Hvad udflytterne angår, er det nødvendigt at tre af byens gårde må flytte, mens de øvrige fem kan blive liggende i byen.

Dernæst vil han skære den meget dårlige jord i byens nordlige del ind mod Smidstrup fra og udlægge den til »græsningslodder for så mange gårde som deraf bekvemt kunne benytte sig«.

Husmandslodderne kan afsættes samlet i to områder - i sydøst og i vest.

Ved mødet fremlægges et brev fra sognepræsten Holst i Blistrup. Han blev sidste efterår af Arctander anmodet om at afgive jord til skoleloddet mod vederlag andetsteds. Dette stiller han sig positivt overfor, men kræver dog hegningshjælp og hjælp til grøftegravning på lige fod med udflytterne, eftersom han ikke selv er skyld i omlægningen af kirkejorden. Dette ser landvæsenkommissionen velvilligt på og vil indstille til Rentekammeret, at sådan hjælp udbetales.

Selve skoleloddens afsættelse bliver også bestemt ved dette møde, og den lægges ind mod Blistrup præstegårds jorder og afskæres fra Højelt By.

Brenneche, der selv er til stede ved mødet, anmoder om hjælp til gravning af en dam, da der ingen vand vil være på hans jord. Arctander støtter dette, og han indstilles til at modtage 4 rdr til en dams gravning.

En månedstid senere mødes man igen for at afslutte Højelt Bys udskiftning. Det vedtages, »at udskiftningen rigtig var udført i et og alt efter den lagte plan, ligesom også bønderne deklarerede, at de imod samme ikke vidste noget at erindre, men dermed var fornøjede«.

»Derefter blev i betragtning af gårdenes tilstand og loddernes beliggenhed samt mændenes alder og øvrige lokale omstændigheder, følgende gårde udsete til at blive liggende i byen og bekomme de for gårdene liggende udlodder: »Gedsagergård, Højbjerggård, Stuebaksgård, Holtegård og Epholmgård.

Der trækkes så lod mellem de tre øvrige gårdmænd om, hvilke udlodder de skulle have. Anders Hansen får da udlodden vest for byen - Skårnosegård - mens Hans Andersen og Hans Hansen får lodderne øst for byen (Torsgård og Korsnosegård).

Hans Andersens jord (Torsgård) anses for »den sletteste af dem alle«, og skal derfor have »16 forsvarlige læs gødning« af hver af de fem indlodder. Endvidere indstilles gårdmanden til at få »3 års skatte- og hoverifrihed« i stedet for to års, som er det almindelige.

Husmandslodderne fordeles, og alle erklærer sig herefter tilfredse og »fornøjede«, og udskiftningen er afsluttet.

Skårnosegård Landbokommissionen er i sommeren 1789 på en rundrejse i de to nordsjællandske amter for at se, hvorledes arbejdet med udskiftningen skrider frem, og hvem der evt. skal opmuntres med præmier. I Kronborg Amt er der tvivl, om det er Lars Jørgensen i Holløse eller Anders Hansen i Højelt, der har opbygget den bedste gård. Da det netop er ved at blive mørkt, da de skal bese gården i Højelt, beder kommissionen amtmanden om at lade undersøge, hvilken af disse gårde, der skal tildeles præmie.

Arctander ser på de to gårde, og om Skårnosegård siger han bl.a., at stuehuset er på 14 fag, »hvoraf den søndre side er muret med sten opbrudt af Søborg Slot«, men at denne længe endnu ikke var helt færdig. De 3 udlænger består af 28 fag, som »var fuldkommen så gode i tømmer som Lars Jørgensens«, men da Anders Hansen endnu ikke er helt færdig med sit byggeri, mener Arctander, at Lars Jørgensen skal have præmien. Han påpeger dog, at Anders Hansen, udover at genopbygge sin nye gård, også har fået opsat 188 favne stengærder i løbet af sommeren.

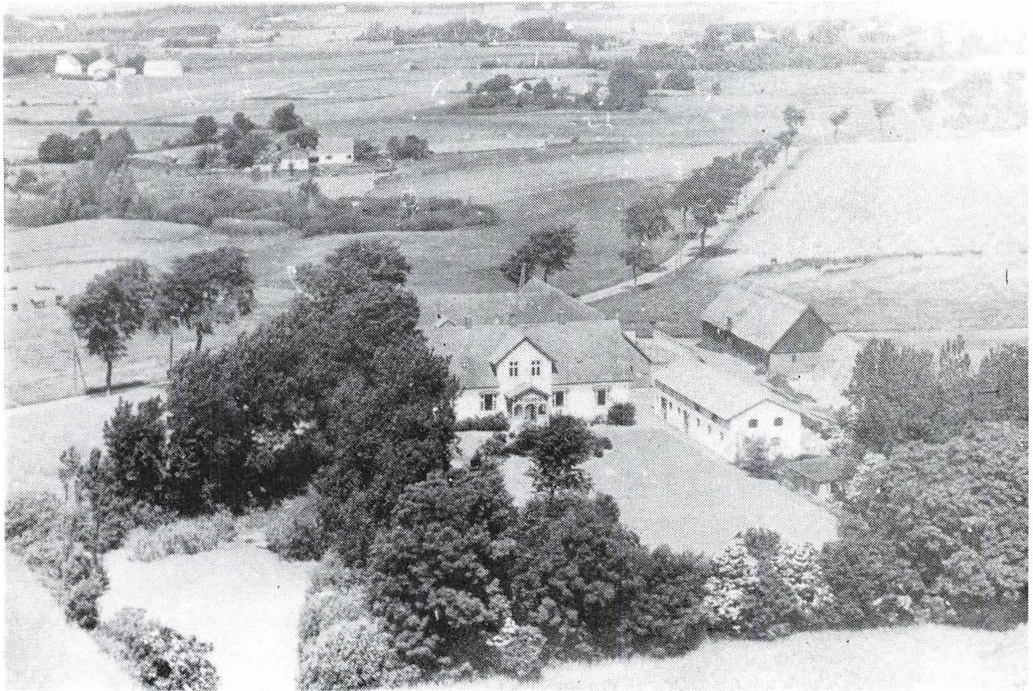

fig. 35: *Skårmossegård, Højelt.*

I sin indstilling til Rentekammeret følger Levetzow Arctander, men tilføjer, at Anders Hansen bør have en opmuntring for sin flid, eftersom hans besætning ikke er så god og kun »består af 3 køer, 2 føl ét år gamle, 8 får og 12 svin«. Foreslår, at han tildeles 10 rdr.

Sommeren 1790 skriver Anders Hansen selv til Rentekammeret. Her i foråret »beskadigede en stærk, hård og heftig vestenvind, som kom ind ad gabet mellem stuelængen og den vestre længe, det nye tag på stuelængen« på hans smukt opbyggede gård. Han spørger nu, om han ikke - som han ved andre bønder har fået tilladelse til - må »bygge gården sammen dels fordi gården ligger højt, dels for at opholde sundheden til det arbejde, som forefalder i gården, dels for at bevare og have den rette nytte af ilden på ildstederne, som svæver omkring i hårdt vejr, hver gang døren åbnes, og endelig for at få husrum til tørvne«.

Til slut nævner han, at »lediggængere og desertørere« gerne søger strandkanterne, og at man må frygte for dem også - »thi mændene kan ikke altid være hjemme«.

Badstuber giver ham ganske ret i, at der kan være et problem med de åbninger mellem bygningerne, som man har krævet fra Landbokommissionens side. Han mener derfor, at både Anders Hansen og andre udflyttere, der bor ligeså udsat, skal have lov til i det »mindste at bebygge åbningen mellem deres gårdes søndre og vestre længer, samt imellem den søndre og østre længe at oprejse enten et plankeværk eller andet hegn med i det mindste en låge på til ly for gården«.

Alligevel indstiller Levetzow kun til Rentekammeret, om Anders Hansen kan få lov til at opbygge et stengærde eller plankeværk i åbningerne - ikke om han på nogen måde må sammenbygge bygningerne.

Dette går Rentekammeret med til.

*Epholmgård
og
Højbjerggård*

I november 1789 skriver Peder Ingemandsen og Jacob Larsen til Rentekammeret. De fortæller, hvor glade alle fire tidligere »halve« gårdmænd er over at have fået hele gårde nu. Men mens de andre med udlodder har fået bygningshjælp til hele gårde, mener de selv ikke, at de i deres gamle bygninger i byen har plads nok til at have besætning og lagerplads til en hel gårds produktion.

Peder Ingemandsen peger på, at når Hans Andersen, hvis halve gård er sammenbygget med hans, fjerner sine bygninger, vil hans gård blive åben, og der vil blive plads til en bygning på 16 fag. Da han i sin tid - for ca. 20 år siden - overtog gården, var den i meget dårlig stand, og han har måttet genopbygge gården og måttet betale forgængerens gæld og har derfor ikke nu penge til at opbygge en hel ny længe. Dertil behøver han hjælp.

Jacob Larsen fortæller, at han har en 33 fags gård, og at den ikke er stor nok mere. Han vil derfor gerne have hjælp til at bygge den større. Allerhelst ville han have lov til at flytte gården ud på jordlodden, for den ligger på den anden side bygaden, og gødnin-gen skal derfor føres over denne gade. Desuden er lodden meget smal ind mod byen, og det mener han ikke er godt.

Endelig vil begge gerne have hjælp til en plov og harve mere - nu de har mere jord - samt til en tromle, som de normalt må låne hos andre.

Badstuber mener, det vil være rimeligt, hvis Peder Ingemandsen får bygningshjælp til at opbygge en gårdlænge, når Hans Andersen flytter ud. Derimod mener han ikke, at Jacob Larsen behøver mere

plads; trods alt har de ikke fået så meget mere jord. Én plov og én harve hver må også være tilstrækkeligt, men han vil dog gerne indstille, at de »måtte skænkes en liden eg til en tromle«, som de så begge kan benytte.

Rentekammeret følger Badstubers indstilling.

Højbjerggård

Jacob Larsen lader igen høre fra sig i 1792. Han beklager sig igen over de store problemer han har, fordi hans gård ligger på den anden side af bygaden, »megen skade eksisterer ude på lodden, fordi jeg er alt for langt borte fra den. Nyttens jeg kunne have af den, savner jeg, fordi jeg ligger i byen«. Eftersom han har »små umyndige børn og to gamle enker«, som han skal forsørge, kan han ikke selv klare det økonomisk at flytte sin gård ud, og beder derfor atter om hjælp dertil.

Badstuber er helt enig med Jacob Larsen i, at det er til stor skade for ham, at gården ligger væk fra lodden. Han indstiller ham derfor til at nyde samme udflytningshjælp som almindelige udflyttere.

Levetzow vil godt gå med til at give Jacob Larsen nogen bygningshjælp, men blot »egetømmer og udvisning af skoven, 30-40 rdr til fyrretømmer og et års frihed for hoveri«. Januar 1793 bevilges dette i Rentekammeret, men kun såfremt han flytter sin gård.

I maj 1794 skriver Jacob Larsen endnu engang til Rentekammeret. Han fortæller, at han nu er i fuld gang med at udflytte sin gård, men at han er løbet ind i problemer: Han har nemlig kun tre brugelige heste til at flytte gården med, og det er for lidt. Ganske vist har han yderligere »to gamle udlevede bæster, men de er altfor svage til daglig at gå i seler«, og selv har han ikke midler til at købe endnu en hest. »Men kunne jeg dog benådes med en liden hjælp til hest, skulle jeg af yderste kræfter denne sommer stræbe at få de andre længer (stuelængen er færdig) opbygget... Får jeg fattige mand hjælp til en hest, skal hverken tid eller flid spares«.

Badstuber mener nok, at man kan give Jacob Larsen 24 rdr til hjælp til en hest, men Levetzow mener ikke »for følgens skyld«, at man bør gøre det. Men måske kunne man »forunde ham en gratiale på 20 rdr«.

»I betragtning af den ringe bygningshjælp han har nydt«, går Rentekammeret med på dette forslag.

Stuebaksgård

I oktober 1792 skriver Peder Rasmussen til Rentekammeret: »Jeg må højlig beklage mig..., at jeg har over en stiv fjerdingvej til de yderste jorder i min lod, så jeg ikke kan få gødet den, da det mest er bakker at køre over, så at den meste gødning spildes på vejen... og til dels den store ufred jeg har, da min lod grænser til overdrevet, og inden jeg kan se kreaturerne på lodden og komme det så nær, at jeg kan jage det væk, har kreaturerne allerede gjort mig betydelig skade«.

Desuden har han problemer med en kilde, der ligger under en del af hans gård, og som dels skader hans sæd dels hans indbo. Han beder derfor om at få hjælp til at udflytte sin gård på jordlodden.

Badstuber mener dog, at hans gård ligger ganske udmærket for hans jordlod, og den »ligger ikke mere fugtig nu end den fra Arilds tid har ligget«. Han foreslår derfor, at man giver Peder Rasmussen træ, rafter, tækkækæppe m.v. samt 30-40 rdr hjælp til at reparere sin gård for. Dette følges af Rentekammeret.

Torsgård

Marts 1791 skriver Hans Andersen også til Rentekammeret. De penge, han fik i bygningshjælp, har ikke slået til. Nu mangler han den vestre længe og har kun stolper hertil. »Jeg har ikke ødet pengene, men redeligt udgivet dem til gårdens nytte«. Men det hele har været ham for meget. Ydermere har han intet kunne anvende fra den gamle gård, men måttet købe alt, og da hans børn er for små til at hjælpe til, har han måttet betale andre for at hjælpe. Han beder nu om lidt mere bygningshjælp.

Badstuber henviser til, at prisen på langhalm har været langt højere end normalt, og at Hans Andersen »som en inderligt fattig mand« ikke selv har haft midler. Han mener derfor, man bør give ham 30 rdr yderligere i hjælp.

Men Levetzow er som sædvanlig bange for »følgens skyld« og indstiller ham til at få 10 rdr. Dette bevilges.

Efter udskiftningen

Højelts bønder, der før udskiftningen stort set klarede sig hæderligt, kommer også hurtigt på fode igen. Kun Hans Andersen (Torsgård) har til stadighed lidt svært ved at klare betalingen af skatter og afgifter, men har som nævnt også fået den dårligste jordlod.

I dag

De tre udflyttergårde ligger stadig på samme sted på deres udlodder.

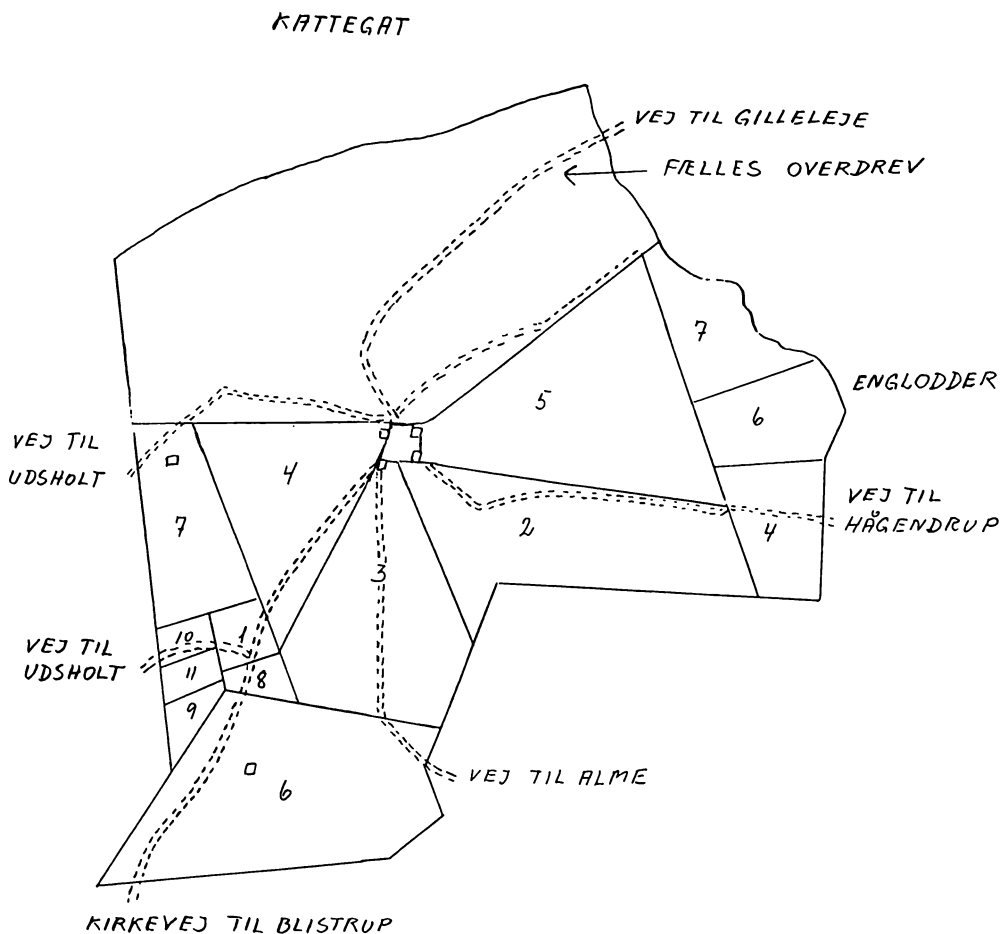
Gedsagergård, Epholmgård og Holtegård er flyttet væk fra byen, mens Jacob Larsens gård, Højbjerggård, der blev flyttet ud på markerne allerede i 1793-94, siden igen er flyttet over på Stuebaksgårds jorder; denne gård er nedlagt.

Smidstrup⁷⁶⁾

1682: Byen har 6 gårde, ingen huse.
41,70 tdr htk ager og eng.
283,1 tdr ld. dyrket areal.

1787: Folketælling. Byen har i alt 89 beboere.
6 gårdmænd og 10 husmænd, 6 aftægtsfolk og 6
almisselemmer.

Blandt disse er der: 2 landsoldater
1 smed
1 skomager
1 skrædder
1 hugger
1 spinderske
6 daglejere

Byens udskiftning:

- 1787: Byen opmåles ved landmåler J. Goos.
1789: Byen udskiftes ved landinspektør Arctander.

Af byens seks gårde bliver fire liggende i byen, to flytter ud.
Byen har fire husmænd.
Hver gård har tdr htk: 5-6-3-2 1/6.

Gårdene og fæstegårdmændene:

- matr. 1:* Fremtidig skolelod.
matr. 2: *Gersagergård* - Hågendrupvej 4 - indlod.
Gården er senere flyttet ud.
I alt 81 6/14 tdr ld + 1/5 af overdrevet.
Lars Andersen, 47 år.
matr. 3: *Damgård* - Smidstrupvej 116 - indlod.
I alt 75 1/14 tdr ld + 1/5 af overdrevet.
Christian Rasmussen, 42 år.
matr. 4: *Syvhøjsgård* - Helsingevej - indlod.
Gården er senere brændt og nedrevet.
I alt 78 13/14 tdr ld + 1/5 af overdrevet.
Svend Jacobsen, 74 år.
matr. 5: *Rønnebjerggård* - Helsingevej 27 - indlod
Gården er senere revet ned.
I alt 98 5/14 tdr ld + 1/5 af overdrevet.
Arent Hansen, 56 år.
matr. 6: *Ølshøjgård* - Helsingevej 41 - udlod.
I alt 129 9/14 tdr ld.
Peder Nielsen, 49 år.
matr. 7: *Havregård* - Havregårdsvej 24 - udlod.
I alt 65 4/14 tdr ld + 1/5 af overdrevet.
Jens Nielsen, 66 år.
matr. 8-11: Husmandslodder.

Byernes adskillelse De seks bønder i Smidstrup By klarer sig egentlig ganske godt. Men efterhånden som de omkringliggende byer får afgrænset deres byers marker fra nabobyernes, begynder de at føle sig trængt.

Den 11. juni 1781 skriver de et brev til amtmanden, hvori de forsøger at gøre rede for problemerne: »Alme mænd i Græsted Sogn har længe og ofte være fortrydelige og misfornøjede over det græs, som Smidstrup Bys kreaturer æder sommeren igennem på deres mark og fælled. Ligesom vi i Smidstrup over Udsholts og

Udsholt igen over Bakkebjergs. Udsholterne har derfor først begyndt at gøre markskel mellem sig og Bakkebjerg, og nu begynder Alme at grave os fra«.

Alle handler i egen interesse i disse sager, siger de, og således at det går ud over de fattigere byer. F.eks var udsholterne glade for at skilles fra Bakkebjerg, »som en liden, knap og mager by, men ondt gør det dem at skilles fra os, som står for større skyld (hartkorn) end nogen af dem«.

Smidstrupperne mener, at Udsholt bymænd derfor »ved en falsk og ubegrundet påstand (har) gjort hindring i vores forsæt« om at få byens jorder skilt fra Udsholt. Dette er de blevet bekendt med, da de henvender sig til regimentskriveren for at få gennemført adskillelsen. Udsholterne gør nu krav på mere eng og fælled, end smidstrupperne mener er rigtigt. Smidstrupperne hævder, at selv »mænd på 80 år forklarer, at så vidt de begyndte, og blev ved at pløje, således pløjes der endnu, hverken kortere eller længere«.

Desuden, hvis udsholterne havde ret, hvorfor »har da de og deres forfædre i så mange år tiet dermed? Har ikke deres tavshed samtykket, at de ingen ret tilkom i den jord, de nu påstår«?, spørger smidstrupperne.

For at løse problemet, har Smidstrups bønder stillet bymændene i Udsholt følgende tre forslag:

- 1) At Udsholt lader deres jord opmåle for egen regning for at se, om de mangler noget jord. Gør de det, afgiver smidstrupperne gerne »så megen (jord), som ikke med rette kan tilhøre os«.
- 2) Smidstrupperne sætter ikke en spade i jorden til fragrøftning, førend alle har erklæret sig sikre på, at markskellet er rigtigt sat.
- 3) De vil lade skellet gøre lige mellem de to byer, men bytte ager for ager og eng for eng, uden at ændre i jordfordelingen.

Siden de har stillet disse forslag, har de intet hørt fra udsholterne, og måske - mener smidstrupperne - går de andre blot og venter på, at smidstrupperne mister tålmodigheden og lader deres jorder opmåle. »Men hvo fejer ikke for sin egen dør? og hvo leder ikke efter det, han har tabt, indtil han finder det? Har de mistet noget, bør de og søge det op«, slutter smidstrupperne filosofisk deres skrivelse til Levetzow.

Levetzow sender omgående en anmodning til Rentekammeret om snarest muligt at få en landmåler sendt afsted for at »ligne markskellet mellem Smidstrup og Udsholt Byers marker«. En landmåler beordres til byen, men intet sker.

*Ansøgning om
udskiftning
1787*

Der går nu godt seks år, før vi igen hører fra Smidstrups bønder. Da ønsker de byens jorder udskiftet: »At have sit for sig selv, at vide hvad sit er, og at bruge sit i frihed, er det bedste middel til opkomst. Vi priser derfor vore naboer lykkelige, som allerede er sat i den stand, og gid det tidspunkt var og i hænde for os 6 mænd af Smidstrup By. Omringede er vi blevet med udskiftede byer. 6 byer presser os med gravning, og det overgår både kræfter, evner og formue. Med fornøjelse ville vi understøtte dem med arbejde, når vi ellers kunne være frie for at føde deres kreaturer, hvilket ikke sker, så længe vi ligger i fællesskab. Vi ser derfor den store nåde imod os i dette efterår, at vi kan få vor by udskiftet, på det vi kan blive vel adskilt fra så mange, om vi så må kalde dem, blodigler!«.

Det viser sig desværre umuligt at få byen udskiftet straks, og Levetzow må meddele bønderne, at p.g.a. andre allerede fastsatte udskiftninger, må byen vente.

*Udskiftning
1789*

Der går to år, før byen endelig udskiftes. Første åstedsmøde afholdes den 18. juni 1789.

Man enes om, at hele strækningen nord for byen, der »består dels af flyvesand, dels af ringe moser, og dels af meget ringe agerjord« skæres fra og bruges til fælles overdrev.

Af byens seks gårde viser det sig kun nødvendigt at udflytte de to. I byens østlige jorder afsættes en strækning, der inddeles i tre englodder til de gårde, der ikke har eng på deres jord, og dvs. lodderne vest for byen.

»Efter at samtlige gårde i byen var af kommissionen beset, blev det vedtaget, at Jens Nielsen og Peder Niensens gårde burde flyttes«. Disse to bønder bliver derefter uden lodtrækning enige om fordelingen af udlodderne, således at Jens Nielsen får lodden vest for byen - Havregård - mens Peder Nielsen får lodden sydvest for byen - Ølshøjgård.

De øvrige fire gårde - Gersagergård, Damgård, Syvhøjsgård og Rønnebjerggård - bliver liggende i byen med deres jorder udenom i en »stjerneudskiftning«.

fig. 36: *Damgård, Smidstrup. 1989.*

Ølshøjgårds jorder skal af hver af de fire indboere have frit udkørt gødning til 3 skp sæd »til førstkommende Michaelis dag (29. september)«.

»Dammen«, som kommer til at ligge på Damgårds jorder, »bliver ikke fralukket gaden på det at byen i stærk tørke eller frost, kan have den fornødne vanding«. Til gengæld skal alle byens bønder være med til at opsætte hegn omkring mod gaden. Men på længere sigt skal kun Damgårds beboere have ret til at fiske og hente gødning i dammen.

De seks husmandlodder, som byen skal afgive, sættes samlet i vest ind mod Udsholt. Da byen imidlertid kun har fire husmænd, besluttes det at lægge de to resterende lodder sammen til én til en skolelod. Man forventer, at der oprettes en ny skole i byen.

Først den 15. september mødes man igen for officielt at tildele bønderne deres jordlodder. Ligeledes trækkes der nu lod om byernes fire husmandslodder. Da alle derefter erklærer sig tilfredse, er denne udskiftning tilendebragt.

*Vejen
til Alme*

Nu hvor vejen til Alme pludselig ligger i en enkelt bondes jord, bliver den et problem. Når vejen er opblødt, kører man ind på bondens mark, til stor skade for ham. Derfor ønsker byens bønder denne vej flyttet, og de skriver herom til Rentekammeret i maj 1790: »Thi den vej, som er almindelig for alle, er så ond og slem om vinteren, at ingen uden stor fare og mandens store skade, som holder vejen, kan komme frem«. De ønsker allerede inden den kommende vinter, at der anlægges en bedre vej og stiller forslag om, hvor en sådan vej kan ligge.

Arctander forklarer, at vejen, som den nu ligger, er anlagt efter aftale med såvel Smidstrups som Almes bønder. Problemet er, at den endnu ikke er blevet istandsat. Der er ansøgt om grundforbedringshjælp hertil, og når bønderne får tid efter det store arbejde med selve udskiftningen, vil vejen blive forbedret.

I indeværende år mener Arctander ikke, det kan lade sig gøre, og derfor må »Smidstrups bønder... have tålmodighed til næste år, da jeg håber og ønsker, at arbejdet kunne fuldføres«.

Da Levetzow har modtaget dette svar, henvender han sig straks til Badstuber og pålægger ham, at få vejen istandsat snarest.

Ølshøjgård

Peder Nielsen skriver til Rentekammeret i april 1792: »For to år siden flyttede jeg Peder Nielsen fra Smidstrup By ud på den lod, som mig nådigst var tildelt. Så snart jeg kom ud på den, forefandt jeg kun lidt ren og brugbar jord; thi engene var fulde af tuer og agrene at sten. Synet indjog mig straks mishåb og mistrøst, men derfor ikke vantrø«.

Han får opbygget sin gård og han samler sten og får efterhånden opsat 100 favne stengærder, men har sten til endnu 800 favne, mener han. Men nu »trygler og beder« han om hjælp til at komme videre. Landbokommissionen uddeler hvert år præmier og dusører til alle de, der har sat længere stengærder op end krævet, og Peder Nielsen mener, at han bør komme i betragtning i år.

På amtmandens forespørgsel forklarer Badstuber, at han ikke har fået besked fra Rentekammeret om også i år at udbetale denne hjælp. Ved henvendelse til Rentekammeret viser det sig, at man herfra har glemt at få sat gang i synsforretningen, der skal afgøre, hvem hjælpen skal udbetales til.

Efter denne opdagelse kommer der gang i sagen, og Peder Nielsen får nogle måneder senere udbetalt 8 rdr 56 sk i belønning for hans 103 alen lange stengærder.

*Efter
udskiftningen* Alle byens bønder klarer sig også ganske godt efter udskiftningen. Ingen kommer på noget tidspunkt bagud med betalingen af deres skatter og afgifter.

I dag Hele byens overdrev nord for byen er i dag udstykket til sommer- og parcelhuse. Damgård, Ølshøj og Havregård ligger i dag, hvor de lå efter udskiftningen - den sidstnævnte er indrettet som »kost- og dagskole«. Gersagergård er flyttet væk fra byen, mens de to sidste gårdes bygninger er brændt og nedrevet.

Noter

- 1) Simonsen 1988 p. 282
- 2) Jørgensen 1966 og 1970.
Se endvidere Jørgen D. Rasmussen 1977 p. 7-10, hvor de gamle holdninger til bøndernes indstilling gennemgås, samt Bjørn 1981 og Feldbæk 1990 p. 271-73.
Hos Johansson og Thomasen 1981 p. 103-04, 106 ses, at bønderne også kunne være meget negative.
- 3) De fleste af disse breve var skrevet af koncipister (professionelle brevskrivere), da kun få af bønderne selv kunne skrive. Mit indtryk er dog, at brevene i det store og hele udtrykte bøndernes egen holdning. Som eksempler på en koncipists mulige indflydelse, se p. 26 og p. 165.
Anna Rasmussen 1988 p. 89-90 kommer også ind på dette problem, men mener ligeledes, at bønderne klart vidste, hvad de skrev under på i deres breve.
- 4) Landvæsenskontorenes arkiv er bevaret på Rigsarkivet (RA).
- 5) De fleste udskiftningsforretninger for det her behandlede område findes på Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm (LA). En del findes også på Matrikelarkivet (MA) og enkelte i landvæsenskontorenes korrespondance på RA.
- 6) Findes på RA. En fotokopi er tilgængelig på LA.
- 7) Findes på RA.
- 8) På dette tidspunkt ejede private godsejere ellers 75-80% af Danmarks jord. (Feldbæk 1990 p. 35).
- 9) Olsen 1961 p. 174.
- 10) Pedersen 1975 p. 354.
- 11) Jørgensen 1966 p. 52.
- 12) Mogensen 1954 p. 158, Frandsen 1983 p. 103-04.
Nogle forskere har fejlagtigt angivet skiftet til rug, byg og brak, se f.eks. Jørgensen 1966 p. 7-8, Olsen 1961 p. 148, Feldbæk

1990 p. 76, Jessen 1988 p. 6.

En tak til Jens Munk for at have gjort mig opmærksom på dette.

- 13) Feldbæk 1990 p. 76-77.
- 14) Om årsagerne til gennemførelsen af landbrugsreformerne se f.eks. Klaus Th. Kristensen 1985 p. 18 og Holmgaard 1954 og 1977.
- 15) Om reformerne på Hørsholm og Bernstorff godserne, se f.eks. Jørgensen 1970, Gotfredsen 1965, Hansgaard 1981 p. 36-44.
- 16) Citeret efter Jørgensen 1966 p. 52.
- 17) Citeret efter Holmgaard 1954 p. 61.
- 18) Se f.eks. Peter V. Christensen 1975 og Jørgensen 1968 p. 12-14.
- 19) Se RA landvæsensjournal Litra EE 148. Se endvidere sager herom p. 147f og 171.
- 20) Se den store korrespondance med Rentekammeret i landvæsenskontoets arkiv, RA.
- 21) Jørgensen 1966 p. 30 og Bjørn 1981 p. 11.
- 22) Peter V. Christensen 1975. Hans konklusion om arvefæstet er: »Det arvefæstebegreb, der her skabtes, blev..... en mærkelig blanding af fæstepligter og ejendomsrettigheder«. (p. 61).
- 23) Jordernes bonitet blev vurderet ud fra en fastsat skala, hvor bedste jord var tildelt tallet 24. Herudfra blev al anden jord vurderet. Se f.eks. takseringen over for Holts jorder p. 75-77.
- 24) Arctander blev senere amtmand over Frederiksborg Amt, hvorunder Kronborg Amt da hørte. Det var 1805-26. Arctander fik i 1785 overdraget at udarbejde planer for Søborg Sø's tørlægning (J. Bloch 1895, Amstrup 1955 p. 100).
- 25) RA landvæsensjournal 1988/650.

- 26) Se f.eks. Skrubbeltrang 1940 p. 63.
- 27) Pedersen 1928 p. 12.
- 28) Christensen 1951.
- 29) Kilder til afsnittet: RA. landvæsensjournaler litra C/146, C/186, C/202, C/220, C/278, D/46, D/77, D/93.
- 30) De 11 agre var ved opmålingen i 1682 tilmålt den senere Vejagergård i Alme.
- 31) Betyder »plovfuret«, men må her henvise til det tidspunkt, da jorden blev opmålt med henblik på hartkornsegalisering.
- 32) Denne gård var kirkegods, ikke krongods.
- 33) Må være de 8 tdr. land, som overlandmåler Bugge har givet dem.
- 34) Kilder til afsnittet : RA landvæsensjournaler Litra A/47, I/171, I/172, I/247, L/116, P/29, P/188, T/169, 1789/912, 1790/1217. LA, udskiftningsforretning 1781.
- 35) Disse oplysninger er ved alle byerne taget fra Pedersen 1975 p. 11-13.
- 36) De angivne tønder land ved hver gård vil - hvis ikke andet er angivet - være taget fra udskiftningsforretningen. I en del tilfælde har det ikke været muligt at angive jordarealet.
- 37) Både Hovedkrigs- og Portionsjordebogen fra 1718 (RA, Rtk. 2215:158) og Jordebogen fra 1733 (RA, Rtk. 2215:176) samt RA Rtk. 313.7 angiver htk: 6-1-0-2.
- 38) Kilder til afsnittet: RA, landvæsensjournaler litra H/260, J/25, J/179, J/245, J/250, J/278, FF/134, HH/199, MM/444, 1789/40, 1789/2065, 1789/2273, 1790/504, 1790/688, 1790/1518, 1791/1014, 1792/262, 1792/1365, 1792/1353, 1792/1670, 1792/1683, 1792/1788, 1793/36, 1793/184, 1793/382, 1793/441, 1793/634, 1793/878, 1793/1153, 1793/1155, 1793/1253, 1793/1486, 1793/1786, 1794/641, 1794/665, 1794/1678, 1795/12, 1795/28, 1795/79, 1795/136, 1795/265, 1795/726, 1795/805, 1795/1408,

1795/1462, 1796/878, 1796/1476, 1796/1871,
1797/217, 1797/595, 1797/1264.
LA, udskiftningsforretning 1789.
LA, sessionsprotokol 1762-1794 (Kronborg Amtsstue
afd. F, nr. 5448.)

- 39) Disse bygninger lå bag den nuværende kro.
- 40) Lå, hvor »Købmandsgården« ligger i dag
(Græsted Stationsvej 2).
- 41) Kroen lå dengang længere østpå, hvor City Herre- og
Juniortøj i dag ligger.
- 42) Kilder til afsnittet: RA, landvæsensjournaler litra V/475,
EE/205, EE/308, II/368, KK/325, KK/358, KK/461,
1787/630, 1788/1208, 1788/1385, 1788/1747,
1788/2152, 1788/2153, 1789/205, 1789/461,
1789/481, 1789/914, 1789/1451, 1792/1679,
1792/1834, 1793/601.
LA, udskiftningsforretning 1786 og 1787.
- 43) Kilder til afsnittet: RA, landvæsensjournaler Litra FF/196,
FF/231, GG/386, II/183, 1788/650, 1792/835,
1792/840.
LA, udskiftningsforretning 1787.
- 44) Med Danske Lov af 1683 var det blevet forbudt at nedlægge
bøndergårde eller landsbyer, se f.eks. Hansgaard 1981 p. 15
og Frandsen 1988 p. 193, Skrubbeltrang 1978 p. 101-105.
- 45) Før man begyndte at bruge mursten til vægge, opbyggedes
disse med støjler (træstave), hvorpå leret klinedes.
Se Lerche 1987 p. 219.
- 46) Den lille Landkommission gennemførte ekstra bygnings-
hjælp til de udflytterbønder, der opførte deres stuehus af
mursten.
- 47) Kilder til afsnittet: RA, landvæsensjournaler 1789/104,
1790/80, 1791/91, 1791/450, 1793/1635, 1793/1896.
LA, udskiftningsforretning 1789.
- 48) LA, udskiftningsforretning 1789.
- 49) Se note 23.

- 50) Kilder til afsnittet: RA, landvæsenjournaler 1789/761, 1789/1112, 1791/254, 1791/479, 1792/1376, 1792/1775.
LA, udskiftningsforretning 1789.
- 51) Kilder til afsnittet: RA, landvæsenjournaler 1794/2, 1794/27, 1794/297, 1794/398, 1794/547, 1794/613.
LA, udskiftningsforretning 1789.
- 52) Der er ikke lavet nogle studier over disse huse og husmænd, og da det ligger udenfor denne bogs rammer, har jeg ikke villet gå nærmere ind på husmændenes forhold.
- 53) Olsen 1963 p. 71-76 og Steenberg 1957.
- 54) En af gårdene i Saltrup havde dog kun 3 tdr htk.
- 55) Olsen 1961 p. 149.
- 56) Kilder til afsnittet: RA, landvæsenjournaler litra K/270, K/272, L/131, L/275, L/287, P/421, R/224, S/171, Y/369, L/286, EE/117, FF/370, II/143, KK/44, KK/441, 1787/2203.
LA, Kronborg Rytterdistrikts Birk, justitsprotokol 1778-91.
LA, udskiftningsforretning 1786.
LA, referat fra åstedsmøde 1787.
- 57) Beboerne på Dammossegård er glemt i denne folketælling.
- 58) Kristensen 1987 p. 36.
- 59) Gurre Å.
- 60) Tiggere måtte kun ligge eget sogn til byrde og måtte derfor ikke forlade deres hjemmesogn.
- 61) Villingerøds bønder dyrker åbenbart deres jord som kobbelbrug, også kaldet holstensk drift. Det foregik ved en rotation af afgrøder på de inddelte jorder. Se Dombernowsky 1988 p. 215-16.
- 62) Kilder til afsnittet: RA, landvæsenjournaler litra P/210, V/71, V/361, V/419, AA/141, FF/283, II/182, KK/185, KK/357, LL/139, 1787/1744, 1787/2279, 1790/728.
LA, udskiftningsforretning 1786 og 1791.

- 63) Kilder til afsnittet: RA, landvæsensjournaler 1788/1016, 1791/359, 1791/769.
LA, udskiftningsforretning 1787.
- 64) Kilder til afsnittet: RA, landvæsensjournaler litra P/232, P/419, R/217, S/453, LL/14, 1787/1244.
LA, udskiftningsforretning 1781 og 1790.
- 65) Kilder til afsnittet: RA, landvæsensjournaler litra S/43, NN/13, NN/1243, 1790/1097, 1790/1256.
LA, udskiftningsforretning 1782 og 1790.
- 66) Kilder til afsnittet: RA, landvæsensjournaler litra S/397, DD/341, II/25, II/81, KK/360, LL/76, LL/309, NN/243, 1787/610, 1787/957, 1787/1241, 1787/1464, 1787/1650, 1787/1751, 1787/1871, 1787/2205, 1787/2555, 1788/826, 1788/999, 1788/1320, 1789/1385, 1789/1533, 1789/8777, 1790/1072, 1791/94, 1792/1344.
LA, udskiftningsforretning 1786.
- 67) Vilhelm Hansen har svært ved at finde ud af denne huslods nummer. Men sammenholder vi med udskiftningsforretningen og bondens senere ansøgning, drejer det sig sandsynligvis om huslod nr. 12 (den senere matrikel nr. 24).
- 68) Den senere matr. nr. 22.
- 69) Damgården brændte i slutningen af 1960'erne. I dag ligger Nordkystens Karosserifabrik på grunden.
- 70) Kilder til afsnittet: RA, landvæsensjournaler litra V/256, V/363, 1787/1269, 1787/1512, 1789/784, 1789/1114, 1790/398, 1790/336, 1790/346, 1790/601, 1790/725, 1790/1716, 1791/354.
LA, udskiftningsforretning 1787.
- 71) Kilder til afsnittet: RA, landvæsensjournaler litra CC/112, 1789/233, 1789/532, 1789/922, 1789/1032, 1789/1087, 1789/1605, 1789/1748, 1789/2137, 1790/822, 1790/506.
RA Rtk. 433.3
LA, udskiftningsforretning 1788.
- 72) Henrik Mortensens klage virker på dette punkt helt uforståe-

lig, eftersom han som den eneste bonde i byen har sin gård lige ved siden af fægyden

- 73) Kun få bønder kunne selv læse og skrive, se note 3.
- 74) Kilder til afsnittet: RA, landvæsensjournaler litra LL/440, 1787/83, 1787/414, 1787/808, 1787/1268, 1787/1512, 1787/1727, 1787/1838, 1789/1807, 1789/2009, 1790/36, 1790/1460, 1791/499, 1793/1445, 1793/1789, 1793/1790, 1794/1076.
LA, udskiftningsforretning 1788.
- 75) Der er tale om præstegården i Blistrup.
- 76) Kilder til afsnittet: RA, landvæsensjournaler litra S/127, 1787/1621, 1787/1910, 1790/838, 1791/897, 1792/599, 1792/836.
LA, udskiftningsforretning 1789.

Ordliste

<i>Birketinget, birkeretten:</i>	Den lokale ret
<i>Gærdsel:</i>	Materiale (stave og ris) til risgærder
<i>Hugger:</i>	Tømrer
<i>Innsidder:</i>	Boede i et rum hos en gård- eller husmand. De fleste var ældre mennesker.
<i>Landbo-kommissionen:</i>	Den lille Landbokommission (se p. 13).
<i>Landvæsens-kommissionen:</i>	Skulle bistå ved udskiftningerne, (se p. 17).
<i>Langhalm:</i>	Strå af hvede eller rug, som blev brugt til tækkemateriale.
<i>Mageskifte:</i>	Bytning af fast ejendom.
<i>Rentekammeret:</i>	Datidens finansministerium.
<i>Tingmand:</i>	Mand, udnævnt til mod en ussel betaling at overvære alle retsmøder ved birketinget for at påse, at alt gik rigtigt til.
<i>Udvisning (af skoven):</i>	Anvisning af f.eks. træ til bygning, brænde o. lign.
<i>Mønt:</i>	1 rigsdaler (rd) = 6 mark (mk) = 96 skilling (sk)
<i>Mål:</i>	1 alen = 2 fod = 4 kvarter = 24 tommer 1 tønde land (td ld) = 8 skæpper (skp) á 4 fjerdingkar (fjk) á 3 album (alb) = 14.000 alen ² 1 tønde hartkorn (td htk) = 8 skæpper (skp) á 4 fjerdingkar (fjk) á 3 album (alb).

Litteraturliste

(der er kun medtaget litteratur nævnt i teksten)

- Amstrup, Niels:* Den ældste tørlægning af Søborg sø. Fra Frederiksborg Amt 1955.
- Bjørn, Claus:* Udskiftningsforordningen af 23. april 1781 om dens plads i dansk landbrugs historie. Forordning om Jordfællesskabets Ophævelse, udsendt af Matrikeldirektoratet, 1981
- Bloch, J.:* Stiftamtmand og Amtmand i Kongeriget Danmark og Island 1660-1848. 1895.
- Christensen, Peter V.:* Den lille landbokommission og indførelsen af arvefæste på krongodset i Nordsjælland. Fra Frederiksborg Amt 1975.
- Christensen, Villads:* Et præstedynasti i Græsted - »Schiwerne«. Fra Frederiksborg Amt 1951.
- Dombernowsky, Lotte:* Det danske landbrugs historie bd. 2, red. af Claus Bjørn. 1988.
- Feldbæk, Ole:* Den lange fred 1700-1800. Gyldendals og Politikens Danmarks-historie bd. 9, red. af Olaf Olsen. 1990.
- Frandsen, K. E.:* Vang og tægt. Studier over dyrkningssystemer og agrarstrukturer i Danmarks landsbyer 1682-83. 1983.
- Det danske landbrugs historie bd. 2, red. af Claus Bjørn. 1988.
- Gotfredsen, L.:* Bernstorffs Bønder. 1965.
- Hansgaard, Torben:* Landboreformerne i Danmark i det 18. århundrede. Problemer og synspunkter. 1981.
- Holmgaard, Jens:* De nordsjællandske landboreformer og statsfinanserne. Erhvervs-historisk Årbog 1954.
- Landboreformerne - drivkræfter og motiver. Fortid og nutid bd. XXVII. 1977.
- Hvidtfeldt, Johan (red.):* Håndbog for danske lokalhistorikere. 1970.
- Jessen, Søren:* Frederiksborg amt i tiden omkring landboreformerne, i Landboliv, Nordsjælland gennem 200 år. (Årbog fra Frederiksborg Amts Historiske Samfund). 1988.

- Johansson, Ketty og Ulla Thomasen* Landboreformerne i Danmark 1758-1810 og på Bratskov Hovedgård, Brovst, 1784-1810. 1981.
- Jørgensen, Birte Stig* Udskiftningen af krongodset i Nordsjælland. Fra Frederiksborg Amt, 1966.
Bønderne og udskiftningen i Hørsholm amt. Landbohistoriske studier tilegnede Fridlev Skrubbeltrang. 1970.
- Kristensen, Frida:* De Villingerødder ved Storreaaen. Træk fra livet i Villingerød 1650-1700. 1987.
- Kristensen, Klaus Thingholm:* Når hver fik sin lod. Studier i udskiftning og konjunkturforløb i et midtjysk herred. 1985.
- Lerche, Grith:* Bøndergårde i Danmark 1789-90. Byggeskik på Landboreformernes tid. 1987.
- Mogensen, Margit:* Fæstebønderne i Odsherred. 1974.
- Olsen, Gunnar:* Kronborg Vestre Birk. Holbo Herred fra oldtiden til vore dage. 1961.
Esromgaard. Danske slotte og herregårde, bd. 1, red. af Aage Roussel. 1963.
- Pedersen, Henrik:* De danske landbrug, fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V.'s Matrikel 1688. 1928. (genoptrykt 1975).
- Rasmussen, Anna:* Reformen og bondesind. 30-års-krigen om fællesskabets ophævelse eller bevarelse, som den blev udkæmpet blandt østjyske selvejerbønder i sidste trediedel af 1700-tallet. Bol og By, 1988:2
- Rasmussen, Jørgen D.:* Bønderne og udskiftningen. En undersøgelse af udskiftningen i det københavnske rytterdistrikt med særligt henblik på bøndernes holdning. 1977.
- Simonsen, Asger Th.:* Udskiftningen i Midtjylland - en rekonstruktion. Fortid og Nutid bd. XXXV. 1988.
- Skrubbeltrang, Fridlev:* Husmænd og Inderste. 1940.
Det danske Landbosamfund 1500-1800. 1978.
- Steenberg, Jan:* Esrum Sø. 1957.